ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1970

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1971

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1970

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1971

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Συνεχίζουσα τὴν ἐθνικὴν αὐτῆς δρᾶσιν, ἣν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της ἀπαρεγκλίτως ἐτήρησεν, ἐπραγματοποίησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1970 τὰ κάτωθι ἔργα:

α) Ἐνήργησε 17 ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας εἰς Ἀττικήν, Βοιωτίαν, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν, Θράκην, Ἤπειρον, Πελοπόννησον, Κυκλάδας καὶ Κρήτην, δι' ὧν ἦλθον εἰς φῶς σημαντικὰ εὑρήματα τῆς τε προϊστορικῆς καὶ τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, μεγάλως πλουτίσαντα τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην.
β) Ἐπελήφθη ἔργων ἀναστηλώσεως, συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς ἀρχαίων μνημείων, ὡς καὶ συγκολλήσεως ἀγγείων καὶ εἰδωλίων διά τε τοῦ μονίμου αὐτῆς προσωπικοῦ καὶ δι' ἄλλων ἐπὶ συμβάσει προσληφθέντων εἰδικῶν τεχνιτῶν.
γ) Ἐνήργησε, χάριν εὐκολωτέρας διενεργείας ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, τὴν ἀγορὰν ἰδιωτικῶν κτημάτων κειμένων ἐντὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Ναούσης καὶ Θήρας.
δ) Συνέχισεν ἐντατικῶς τὴν ἐκτύπωσιν τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῆς δημοσιευμάτων, ἤτοι τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 1968 καὶ 1969 καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ ἔτους 1970, εἰς δὲ τὴν σειρὰν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Βιβλιοθήκης προσέθεσε τὴν δημοσίευσιν τῶν κάτωθι πραγματειῶν: Ε. Στίκα, Τὸ οἰκοδομικὸν Χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος, Σπ. Ἰακωβίδη, τὸν Β' τόμον τῶν ἀνασκαφῶν Περατῆς καὶ τὰς ἐναισίμους διατριβάς: τῆς Θ. Καράγιωργα, Γοργείη κεφαλή, καὶ τῆς Χ. Τζαβέλλα, Τὰ πτερωτὰ ὄντα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου. Ἐξέδωσε τέλος, ἀγγλιστί, καὶ τὸ 3ον τεῦχος περὶ τῶν ἐν Θήρᾳ ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγ. Σπ. Μαρινάτου.

Ἐπραγματοποίησεν ἐπίσης καὶ μορφωτικοῦ χαρακτῆρος διαλέξεις ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῆς αἰθούσῃ.
ε) Παρέσχεν ἀμέριστον τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐνίσχυσιν εἰς ἐρευνητὰς ἢ ὑποτρόφους ἐπιμελητὰς ἀρχαιοτήτων δι' ἐκπαιδευ-

τικὰ ταξίδια καὶ ἐπισκέψεις Μουσείων τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς.

στ΄) Ἐφιλοξένησε δωρεὰν εἰς τὸν ξενῶνά της Ἕλληνας ἐπιμελητὰς ἀρχαιοτήτων καὶ ξένους σπουδαστὰς τῆς ἀρχαιολογίας.

Τέλος ζ) Πρὸς αὔξησιν τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς ἤρξατο τῶν ἔργων οἰκοδομῆς καταστημάτων ἐπὶ οἰκοπέδων της κειμένων ἐπὶ τῆς λεωφόρου Συγγροῦ, τῶν ὁποίων ἐπερατώθη ἤδη ὁ ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος σκελετός.

Λεπτομερείας περὶ πάντων τῶν ἀνωτέρω στοιχείων βλέπει τις εἰς τὸ ἀνὰ χεῖρας τεῦχος τοῦ Ἔργου.

Α. Κ. Ο.

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐντολῇ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας ἡ σύνταξις τοῦ Ἔργου ὑπενθυμίζει, ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῶν ἐν τῷ Ἔργῳ δημοσιευομένων εὑρημάτων ἀνασκαφῶν εἶναι π ρ ο σ ω ρ ι ν ό ς, τοῦ οἰκείου ἀνασκαφέως ἐπιφυλασσομένου παντὸς δικαιώματος ἐπὶ τῆς περαιτέρω μελέτης καὶ ὁριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὑρημάτων του.

1. ΜΑΡΑΘΩΝ

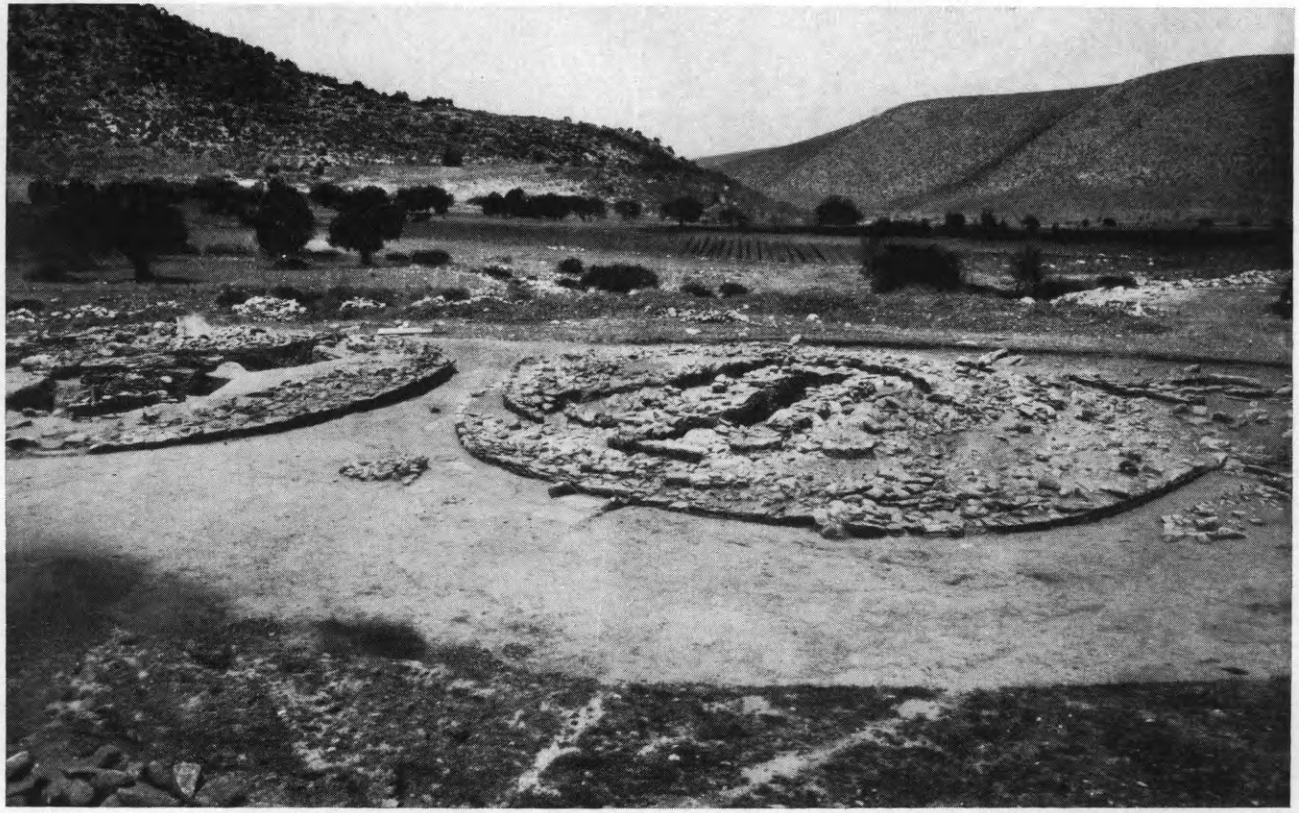
Τυχαῖον εὕρημα μερικῶν ὀστράκων ἐξ ἀγγείων πάσης ἐποχῆς, προσκομισθὲν πρὸς τὸν κ. Σπ. Μαρινᾶτον ὑπὸ τοῦ φιλαρχαίου ἰδιωτικοῦ ὑπαλλήλου κ. Α. Μανδέλλου, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἐξερεύνησιν. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς θέσεως Πλάσι, παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Μαραθῶνος, πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Τύμβου τῶν Μαραθωνομάχων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Μαστροκώστα καὶ βραχεῖα πρώτη ἔκθεσις ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ Ἀνάλεκτα τῶν Ἀθηνῶν (ΑΑΑ III, 1, σ. 14 κέ.). Ἐν συνεχείᾳ, τοῦ κ. Μαστροκώστα ἀποσπασθέντος προσωρινῶς εἰς Μακεδονίαν, τὰς ἀνασκαφὰς ἀνέλαβεν αὐτοπροσώπως ὁ κ. Μαρινᾶτος, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἐφόρου δ. Ἀνδρειωμένου καὶ τῶν ἐπιμελητῶν κκ. Θέμελη, Σακελλαράκη καὶ Λιάγκουρα. Πολύτιμον βοήθειαν εἰς τὸ ἀνθρωπολογικὸν ὑλικὸν παρέσχεν ὁ καθηγητὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης κ. E. Breitinger.

Ἐνταῦθα περιγράφονται μόνα τὰ ἀκίνητα μνημεῖα τὰ εὑρεθέντα μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Πλάσι. Εἶναι δὲ τὰ ἀκόλουθα:

Τ σ έ π η. Ἡ τοποθεσία αὕτη, παρὰ τὴν ΒΔ. ἐσχατιὰν τῆς πεδιάδος τοῦ Μαραθῶνος, ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδον πρὸς τὰς κοιλάδας τοῦ Βρανᾶ καὶ τοῦ Αὐλῶνος. Ἐκεῖ, ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματος Κ. Μπουκουβάλα, εὑρέθη τὸ μέχρι τοῦδε μεγαλύτερον καὶ ἀρτιώτερον ὑπάρχον πρωτοελλαδικὸν νεκροταφεῖον. Τοὐλάχιστον δέκα πέντε μικροί, ὀρθογώνιοι ταφικοὶ περίβολοι ἐξηκριβώθησαν, κεῖνται δὲ ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον εἰς τρεῖς τοὐλάχιστον παραλλήλους σειράς. Ἕκαστος τάφος ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ὀρθογωνίου περιβόλου (συνήθως ἐκ μιᾶς μόνης σειρᾶς λίθων), ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει εἷς μόνος κιβωτιόσχημος τάφος καλυπτόμενος ὑπὸ μεγάλων πλακῶν (εἰκ. 1). Ἕκαστος τάφος περιέχει πολλοὺς ὀκλάζοντας νεκρούς. Ἐμετρήθησαν μέχρι δώδεκα κρανίων εἰς ἕνα ἐξ αὐτῶν. Πάντοτε ἡ Νοτία πλευρὰ τοῦ τάφου ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθίας πλακὸς ἐπεχούσης θέσιν θύρας. Λείψανα θυσιῶν παρετηρήθησαν ὑπέρ τινας τῶν

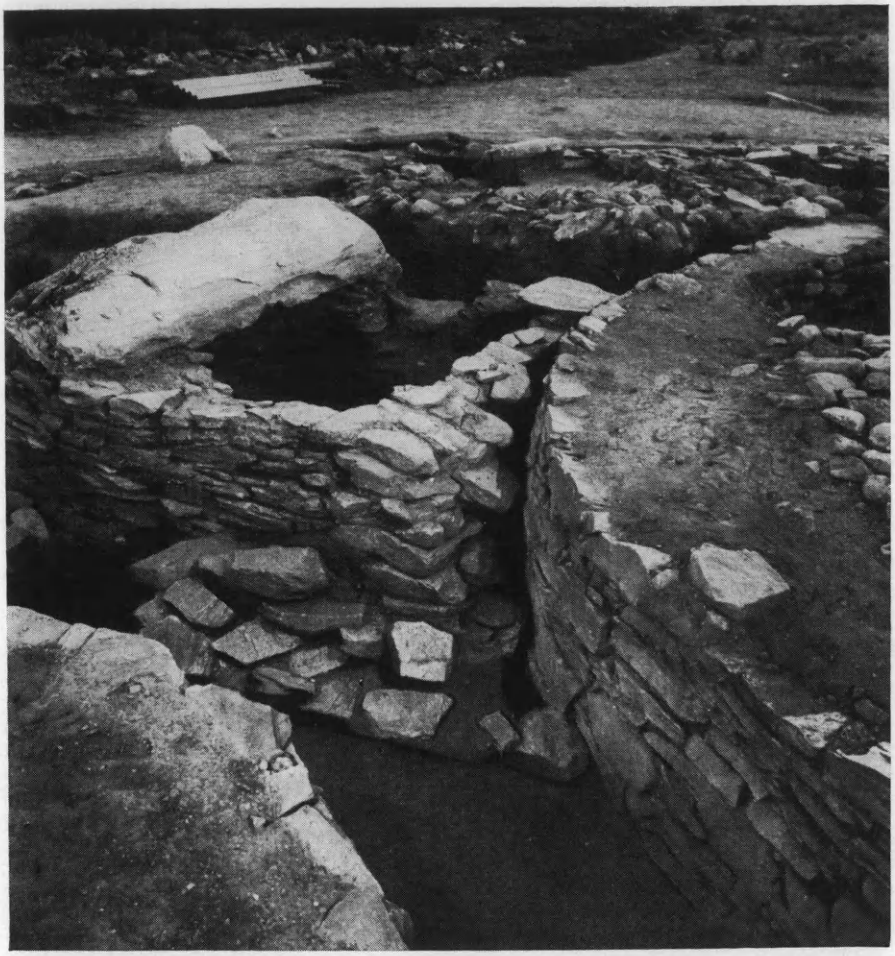

Εἰκ. 1. Μαραθών, Τσέπη. Μία σειρὰ τῶν ΠΕ τάφων ἐξ 'Ανατολῶν.

Εἰκ. 2. Βρανᾶ, τύμβοι Ι καὶ ΙΙ ἐκ Δ.

τάφων. Τὰ εὑρήματα εἶναι ἀραιά, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μικρὰ πήλινα ἀγγεῖα. Τινὰ εἶναι ἀσφαλῶς εἰσηγμένα Κυκλαδικὰ τῆς παλαιοτέρας ΠΚ περιόδου. Πάντες οἱ τάφοι ἀνήκουσιν εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τῆς τρίτης π.Χ. χιλιετηρίδος.

Εἰκ. 3. Τύμβος Ι. Δεξιὰ ὁ μικρότερος κύκλος. Ἀριστερὰ ὁ τάφος τοῦ ἵππου καὶ πέραν τούτου ὁ τάφος τῆς «βασιλίσσης».

Β ρ α ν ᾶ. Δύο χιλιομέτρων πορεία περαιτέρω πρὸς Δυσμὰς ὁδηγεῖ εἰς τὸν μυχὸν τῆς κοιλάδος τοῦ Βρανᾶ, οὕτω καλουμένης ἐκ τοῦ ὁμωνύμου μικροῦ χωρίου. Ἐκεῖ ἦσαν ὁρατὰ δύο ἐλαφρῶς ἐξέχοντα τυμβοειδῆ ὑψώματα. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξεν, ὅτι ἐπρόκει-

το περὶ δύο οἱονεὶ διδύμων χθαμαλῶν λιθίνων τύμβων (εἰκ. 2). Οὗτοι, διαμέτρου περὶ τὰ 18 μέτρα ἕκαστος, σύγκεινται ἐκ κύκλου μικρῶν πλακωτῶν λίθων, οὗ ἐντὸς εἶχε συσσωρευθῆ χῶμα ὕψους ἑνὸς περίπου μέτρου κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου, μικροτέρου δὲ

Εἰκ. 4. Τύμβος IV. Τὸ διατηρηθὲν ἀνατολικὸν ἥμισυ, περιέχον ἀποκλειστικῶς Μυκηναϊκὰς ταφάς.

κατὰ τὴν περιφέρειαν. Στρῶμα λίθων ἐκάλυπτε τὸ χῶμα. Περαιτέρω ἔρευνα ἀπεκάλυψε τὰ λείψανα δύο ἀκόμη ἡμικατεστραμμένων τύμβων, ὑπὸ δὲ τὰς καλύβας τοῦ χωρίου πιθανῶς ὑπάρχουσι καὶ εἷς ἢ δύο εἰσέτι.

Οἱ τάφοι ἐντὸς τῶν τύμβων ἔχουσι διάφορα σχήματα. Ὁ τύμβος I ἐμπεριεκλείει δεύτερον μικρότερον κύκλον (εἰκ. 3) περιέχοντα

λακκοειδῆ τάφον. Ἀριστερὰ τούτου κτιστὸς ὀρθογώνιος τάφος περιεῖχε τὸν σκελετὸν ἵππου. Πέραν τούτου πρὸς ΒΔ. ὑπάρχουσιν ἄλλοι τάφοι, ὧν ὁ τῆς «βασιλίσσης» περιεῖχεν ἔνδεκα ΜΕ ἀγγεῖα καὶ πήλινα σφονδύλια ἡλακάτης. Ὁ τύμβος οὗτος οὐδὲν περιεῖχε μεταγενέστερον τῆς ΜΕ περιόδου (1600 περίπου π.Χ.).

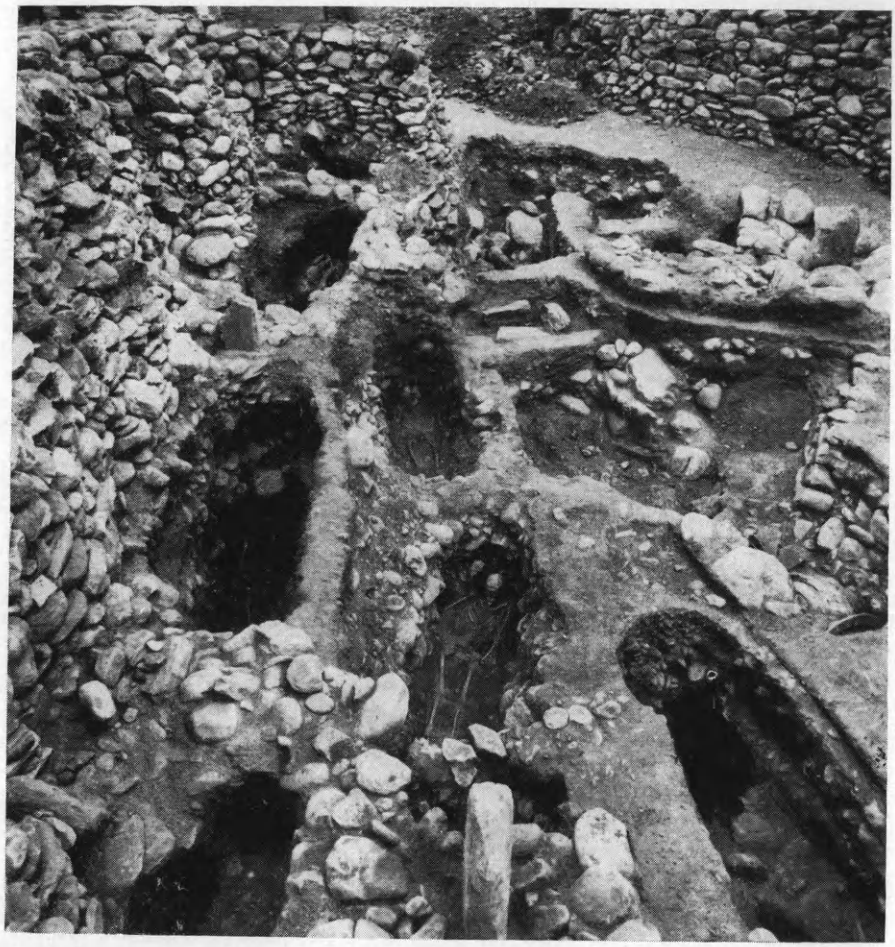
Εἰκ. 5. Ὁ Τύμβος τῶν Πλαταιέων ἐκ Δ.

Ὁ τύμβος ΙΙ περιεῖχεν ἕνα καὶ μόνον ἐπιμήκη τάφον (εἰκ. 2, δεξιὰ) μιμούμενον ἀψιδωτὸν μέγαρον. Τὰ ὀλιγοστὰ εὑρήματα ὅμως (κυριώτατα σειρὰ λιθίνων βελῶν) ἀποδεικνύουν, ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ κατὰ τὴν πρώτην Μυκηναϊκὴν ἐποχήν, τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1500 π.Χ.

Μέγας καὶ λίαν ἐνδιαφέρων ἦτο καὶ ὁ τύμβος IV. Δυστυχῶς τὸ ΒΔ. ἥμισυ εὑρέθη κατεστραμμένον. Εἰς τὸ Ἀνατολικὸν ὅμως τμῆμα διετηρήθη σειρὰ ἀθίκτων ταφῶν (εἰκ. 4). Οἱ νεκροὶ ἦσαν ὀκλάζοντες, πάντες ὅμως τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου καὶ δὴ καὶ μέχρι προκεχωρημένης φάσεως (1400 - 1350 π.Χ.). Οὕτω συνάγεται τὸ πολύτιμον συμπέρασμα, ὅτι μεταξὺ ΜΕ καὶ Μυκηναϊκῆς περιό-

δου δὲν μεσολαβεῖ χάσμα. Ὁ πολιτισμὸς καὶ τὸ φυλετικὸν στοιχεῖον παρουσιάζονται ἐνιαῖα.

Ὁ τύμβος τῶν Πλαταιέων. Περὶ τὰ 100 μ. πρὸς

Εἰκ. 6. Ὁ Τύμβος τῶν Πλαταιέων. Κεντρικὸν ἀνεσκαμμένον τμῆμα ἐκ Δυσμῶν.

τὰ ΝΑ. τῶν προϊστορικῶν τύμβων ὑπῆρχεν ἄλλος τύμβος ἐξ ὁλοκλήρου ἀποτελούμενος ἐκ χαλίκων καὶ χειροπληθῶν λίθων. Ὑψοῦτο μέχρι τεσσάρων περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἄθικτος ὅμως ἦτο μόνον ἐκ τῆς Δ. καὶ τῆς Ν. πλευρᾶς (εἰκ. 5). Εἰς τὸ Ἀνατολικὸν μέρος μεγάλη πληγὴ ἔχαινεν εἰς τὸ

σῶμα τοῦ κώνου. Εἰς ἄγνωστον ἐποχὴν καὶ ὑπὸ ἀγνώστους συνθήκας εἶχεν ἐρευνηθῆ ὑπὸ θησαυροθηρῶν.

Ὁ τύμβος οὗτος εἶχεν ἐρευνηθῆ ἤδη τῷ 1956 ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου, ὅστις εἶχεν ἐκλάβει τοῦτον ὡς ἕρμακα. Ἤδη, ἐπωφελού-

Εἰκ. 7. Ὁ Τύμβος τῶν Πλαταιέων μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ (ὄψις ἐξ Ἀνατολῶν).

μενος τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ τυμβωρύχοι εἶχον ἐκτελέσει τὸ πλεῖστον τοῦ ἔργου, συνεπλήρωσε τὴν ἀνασκαφήν. Διὰ τῆς οἰκείας αὐτῷ δεξιότητος ὁ ἀρχιτεχνίτης Καραμῆτρος ἐξετέλεσε τὴν ἐντολήν, ἣν εἶχε λάβει, ὅπως ἀπομακρύνῃ πάντας τοὺς λίθους καὶ περισυλλέξῃ μετὰ πάσης προσοχῆς τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνευρίσκοντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ παλαιοῦ ἐδάφους. Ἐντὸς ὀλίγου ἀπεδείχθη, ὅτι πλὴν δύο καὶ μόνον προϊστορικῶν ὀστράκων πάντα τὰ λοιπὰ ἀνῆκον εἰς μελανόμορφα ληκύθια, εἰς ὄστρακα ἐκ λουτροφόρου, χρονολογίας περὶ τὸ 500 π.Χ. καὶ πανόμια πρὸς τὴν κεραμεικὴν τοῦ Τύμβου τῶν Μαραθωνομάχων.

Ἀμέσως ἐγεννήθη ἡ ἰδέα, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ Τύμβου τῶν Πλαταιέων. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς, περιορισθεῖσα μόνον εἰς

τὸ κατεστραμμένον τμῆμα τοῦ κώνου, ἀπέδωκε τὴν εἰκόνα, ἣν δεικνύει ἡ φωτογραφία εἰκ. 6. Ἔνδεκα ταφαὶ ἀπεκαλύφθησαν, ἐξ ὧν δύο πυραί, ὀκτὼ ἐνταφιασμοὶ ἐντὸς λάκκων καὶ μία ταφὴ παιδίου 10 ἐτῶν ἐντὸς πίθου. Πάντες σχεδὸν οἱ λάκκοι διετήρουν εἰσέτι ὀρθίας ἀκατεργάστους στήλας ἐπ' αὐτῶν. Μία ἔφερεν ὄνομα προχείρως καὶ ἀδεξίως ἐγκολαφθέν: ΑΡΧΙΑ ἢ ΑΡΧΙΑΣ.

Ἡ σπουδὴ τῶν σκελετῶν ὑπὸ τοῦ κ. Breitinger ἔδειξεν, ὅτι ὁ Ἀρχίας ἦτο περίπου 40 ἐτῶν καὶ οἱ λοιποὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νεότητος, μεταξὺ 25 καὶ 30 ἢ 35 ἐτῶν. Πάντες ἦσαν ἄρρενες. Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἦσαν πάντα ἀνεξαιρέτως τῆς χρονολογίας 500 - 490 π.Χ. Δωδεκὰς ληκύθων, πινάκια, σκύφοι, φιαλίδια, μία πυξὶς καὶ μία λουτροφόρος εἶναι τὰ κυριώτατα τῶν ἀγγείων.

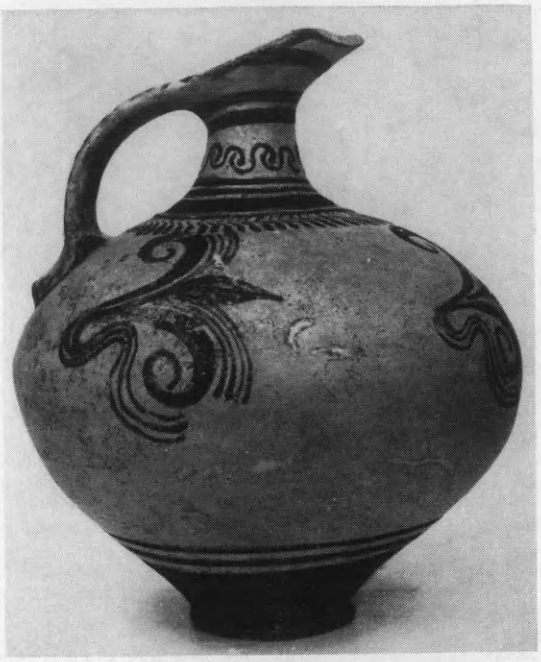
Λόγῳ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας τοῦ εὑρήματος, ὁ τύμβος ἀποκατεστάθη μετὰ ἰδιαιτέρας στοργῆς κατὰ τὸ καταστραφὲν μέρος (εἰκ. 7). Τὸ ἐσωτερικὸν παρέμεινε κοῖλον καὶ εἶναι προσιτὸν διὰ θύρας. Εὐγενὴς δωρητὴς μετὰ Ἑλληνικῆς Ψυχῆς, ἐπιθυμῶν νὰ τηρήσῃ τὴν ἀνωνυμίαν, προσέφερε πάντας τοὺς πόρους, ὅπως ἀξιοποιηθῇ ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ καὶ μεταβληθῇ εἰς Προσκύνημα καὶ σύμβολον τῶν ὑπὲρ Πατρίδος ἀγώνων.

2. ΤΑΝΑΓΡΑ

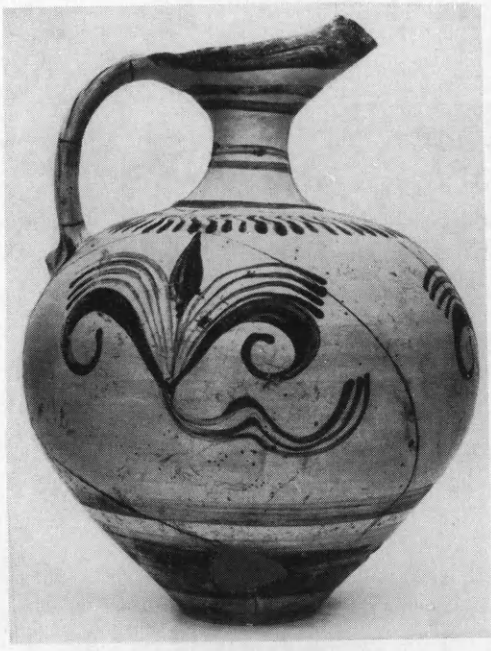
Ἄκρως ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξε καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἡ διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Θ. Σπυροπούλου γενομένη ἀνασκαφὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάγρας. Ἐφέτος ἐπελέγη πρὸς ἀνασκαφὴν ἄλλος χῶρος ἐκείνου, εἰς τὸν ὁποῖον διεξήχθη ἡ τόσον καρποφόρος ἔρευνα τοῦ 1969. Ἡ νέα θέσις καλεῖται « Δ έ ν δ ρ ο ν » καὶ κεῖται περὶ τὰ 700 μ. ἀνατολικώτερον τῆς περυσινῆς, εὑρισκομένης ἐπίσης ἐπὶ κλιτύος μαλακοῦ ἀσβεστολίθου καὶ ἐντὸς θαλεροῦ ἐλαιῶνος.

Ἡ ἔρευνα ὑπῆρξε καὶ ἐφέτος ἐκτεταμένη καὶ ἀπεκάλυψεν ὑπερτριάκοντα θαλαμοειδεῖς τάφους, τοῦ συνήθους σχήματος, καλύπτοντας τὴν πλαγιὰν εἰς πυκνὴν σειρὰν καὶ μὲ φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Γνωστὰ καὶ συνήθη εἶναι τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν εἰς τοὺς θαλάμους τῶν ἀνασκαφέντων θαλαμοειδῶν τάφων μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι εἰς τοὺς θαλάμους τῶν τάφων τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς

Εἰκ. 8. Πρόχους ΥΕ ΙΙΙΑ χρόνων.

Εἰκ. 9. Πρόχους ΥΕ ΙΙΙΑ χρόνων.

Εἰκ. 10. Τρίωτος πιθαμφορεὺς ΥΕ ΙΙΙΑ χρόνων.

εὑρέθησαν ἱκανοὶ λάκκοι, ἐλλειψοειδεῖς ἢ τετράπλευροι, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον ἀποτεθῆ κτερίσματα καὶ ὀστᾶ προγενεστέρων ταφῶν. Μέχρι καὶ τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς ἐγνωρίζομεν ὅτι τὸ Νεκροταφεῖον τῆς Τανάγρας ἐχρονολογεῖτο εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνους.

Εἰκ. 11. Πυξὶς ΥΕ ΙΙΙΑ-Β χρόνων.

Ἡ ἐφετινὴ ἔρευνα διηύρυνε πρὸς τὰ ἄνω τὰ χρονικὰ ὅρια χρήσεως τοῦ Νεκροταφείου τούτου. Οὕτω τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἐρευνηθέντων ἐφέτος τάφων ἀνῆκεν εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ περίοδον (πρβ. εἰκ. 8 - 10), πρᾶγμα λίαν σημαντικὸν καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ὑπὸ ἀποκάλυψιν οἰκισμοῦ τῆς μυκηναϊκῆς Τανάγρας καὶ διὰ τὴν διακρίβωσιν τῶν πολιτιστικῶν καὶ τῶν ἄλλων σχέσεων τῆς περιοχῆς πρὸς ἄλλα κέντρα καὶ κυρίως πρὸς τὴν Κρήτην, πρὸς ἣν μᾶς ὁδηγοῦν τὰ μοναδικὰ καὶ περισπούδαστα μνημεῖα τοῦ νεκροταφείου, δηλ. αἱ πήλιναι γραπταὶ καὶ μὴ λάρνακες, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις φαίνεται ἀρχομένη ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν πρωίμων ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων.

Εἰκ. 12. Κρατὴρ ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων.

Εἰκ. 13. Κύπελλον ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων.

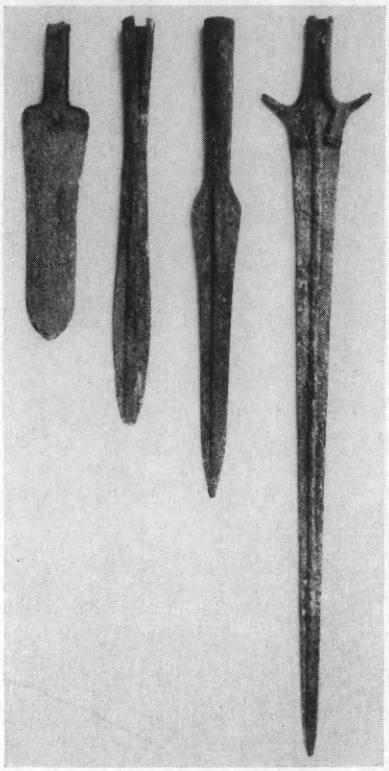
Τὰ εὑρήματα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν πλούσια ἰδίως εἰς κεραμεικήν (εἰκ. 11 - 14), ἀλλὰ πέραν αὐτῶν διὰ πρώτην φορὰν ἐφέτος ἀπεκαλύφθησαν καὶ ὅπλα καὶ σκεύη ἐκ χαλκοῦ καὶ σφραγῖδες ἐκ διαφόρων ὑλῶν καὶ μέγα πλῆθος ψήφων διαφόρων σχημάτων καὶ ἐκ διαφόρου πάλιν ὕλης, τὰ ὁποῖα αὐξάνουν εἰδολογικῶς

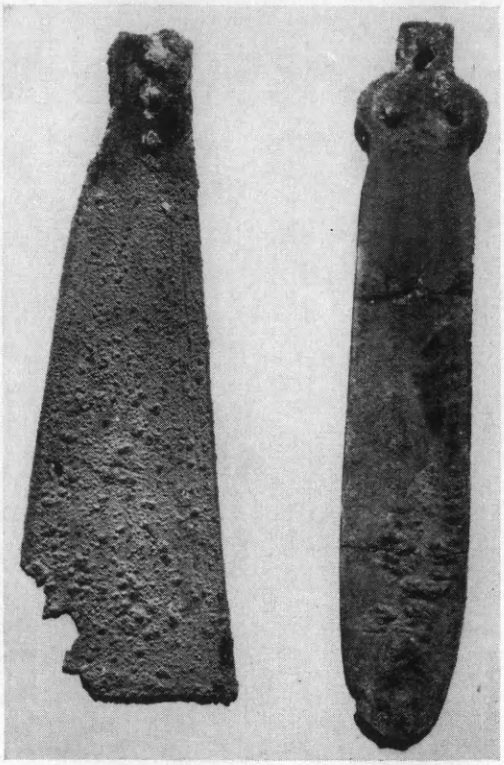
Εἰκ. 14. Κέρνος.

τὴν ποικιλίαν τῶν εὑρημάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάγρας. Τὰ ἐκ χαλκοῦ ἀντικείμενα περιλαμβάνουν: ξίφος ἀκέραιον μὲ κνώδοντας πρὸς τὰ ἄνω καὶ κεντρικὴν γράμμωσιν εἰς τὴν λεπίδα, μήκους 0.67 μ., τρεῖς λόγχας τοῦ φυλλοειδοῦς τύπου ἀκεραίας, χαλκῆν μάχαιραν (ἐγχειρίδιον) μετὰ κυρτῶν ὤμων, μήκους σῳζ. 0.29 μ. (εἰκ. 15), μάχαιραν κοπῆς κρέατος σῳζουσαν ἴχνη τῆς ξυλίνης λαβῆς κατὰ τὴν πτέρναν, μήκους 0.20 μ., ἡμίσειαν δωδεκάδα φυλλοσχήμων ξυρῶν (εἰκ. 16), χαλκοῦν λέβητα («ταψίον») μετὰ δύο λαβῶν καθέτων, ἐκ τῶν ἔσω διὰ δύο ἥλων συγκρατουμένων, ἐξ ἑνὸς ἐλάσματος σφυρηλατημένου (διάμ. 0.32 μ.), ἕτερον χαλκοῦν ἀγγεῖον εἰς θραύσματα, τριχολαβίδας, χαλκῆν σμίλην ὀρθο-

γωνίου στελέχους μήκους 0.129 μ. καὶ σμίλην-σκέπαρνον μήκους 0.231 μ. Ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν κομβίων, ψήφων καὶ λοιπῶν κοσμημάτων μνημονεύομεν ἐνταῦθα πλακίδιον ὑαλομάζης φέρον κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν ἐπιφανειῶν του ἀναγεγλυμμένην δέσμην τεσ-

Εἰκ. 15. Χαλκᾶ ὅπλα.

Εἰκ. 16. Μάχαιρα κοπῆς κρέατος καὶ φυλλοειδὲς ξυρόν.

σάρων «κιόνων» καὶ δύο ὀπὰς παραλλήλους πρὸς τὸν ἄξονα τῶν τελευταίων, διὰ τὴν ἐξάρτησιν αὐτοῦ προφανῶς.

Πέντε σφραγῖδες ἀπεκαλύφθησαν εἰς τοὺς ἐφετινοὺς τάφους καὶ δή:

1) φακοειδὴς ἐκ στεατίτου μὲ παράστασιν ἵππου μεταξὺ φυτικῶν κοσμημάτων καὶ ὀκτωσχήμων ἀσπίδων (τάφος 13).

2) ὁμοίου σχήματος ἐκ σαρδίου, ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένη μὲ παράστασιν γρυπός (τάφος 16).

3) φακοειδὴς ψῆφος ὀρείας κρυστάλλου μὲ ἔγγλυφον παράστασιν ἐλάφου καὶ ἄλλαι ἕτεραι δύο μὲ ἁπλοποιημένας σχηματικὰς ἀπεικονίσεις.

Καὶ ἐφέτος δὲν ὑστέρησεν ἀποκάλυψις γραπτῶν λαρνάκων εἰς τὸ

Εἰκ. 17. Παράστασις ταφῆς ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς πηλίνης λάρνακος τάφου 3.

μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Τανάγρας. Ἀπεκαλύφθησαν πλὴν τῶν ἀγράφων καὶ τέσσαρες γραπταί, κατάκοσμοι μετ' ἀξιολογωτάτων παραστάσεων.

Λάρναξ Ι (τάφος 3). Παράστασις μακρᾶς πλευρᾶς (εἰκ. 17).

Τὸ θέμα τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τῆς λάρνακός του εἰς ρυθμὸν μνημειώδη, δηλονότι μὲ τὰ ἄκρα τῆς παραστάσεως κατεχόμενα ἀπὸ μίαν γυναικείαν μορφὴν εἰς τὴν γνωστὴν πλέον χειρονομίαν θρήνου τῶν γυναικείων μορφῶν τῶν σαρκοφάγων τῆς Τανάγρας, δηλαδὴ μὲ τὰς χεῖρας εἰς τὴν κεφαλήν. Εἰς τὸ μέσον τελεσιουργοῦνται τὰ τῆς ταφῆς ἐντὸς τῆς λάρνακος. Τὸν νεκρὸν βαστάζουν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ποδῶν ἀνὰ μία γυναικεία μορφή, κλίνουσα

πρὸς τὴν λάρνακα καὶ βαστάζουσα ὑπεράνω αὐτοῦ εἶδος σαβάνου(;). Ἡ λάρναξ αὕτη εἶναι λίαν διδακτικὴ διὰ τὸν τρόπον ταφῆς ἐντὸς τῶν λαρνάκων, αἱ δὲ γυναῖκες ἑκατέρωθεν εἶναι (ἴσως) ἐπιτομὴ τῶν «ἡμιχορίων» τῶν θρηνουσῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται

Εἰκ. 18. Θρηνῳδοὶ ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς λάρνακος τοῦ τάφου 32.

εἰς τὰς λάρνακας (βλ. Ἔργον 1969, εἰκ. 4, 7) καὶ συνεχίζονται εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τῆς λάρνακος (ἀνὰ μία) καὶ εἰς τὴν ἑτέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν (δύο μεταξὺ γραμμικῶν κοσμημάτων).

Τρεῖς γυναικεῖαι μορφαὶ καὶ μία πτερωτὴ Σφὶγξ εἶναι τὸ θέμα τῆς ἀπεικονίσεως τῆς μακρᾶς πλευρᾶς μιᾶς ἄλλης γραπτῆς λάρνακος (τάφος 32). Τὸ μυθικὸν ὂν ἔχει ἤδη ἐδῶ τὸν χαρακτῆρά του ὡς φύλακος τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ ἐπιθανατίου σήματος.

Ἡ ἑτέρα μακρὰ πλευρὰ τῆς αὐτῆς λάρνακος φέρει τρεῖς γυναικείας μορφάς, τῶν ὁποίων αἱ δύο ἀκραῖαι εἶναι ἀκόμη ἐντὸς τῆς λαμπρᾶς κρητομυκηναϊκῆς καλλιτεχνικῆς παραδόσεως τῆς εὐαισθήτου ραδινότητος, τῆς τολμηρᾶς κινήσεως, τῆς ζωηρᾶς συγκινήσεως. Φέρουν μακρὰ ἐνιαῖα φορέματα, ζωηροῦ ἐρυθροῦ χρώματος, ἔχουν τὴν κεφαλὴν ἐξυρημένην (ἐν περιγράμματι) καὶ φέρουν τὴν ἀρι-

Εἰκ. 19. Γυναικεία μορφὴ εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν λάρνακος τοῦ τάφου 32.

στερὰν χεῖρα ἐν ἐπιχαρίτῳ περιπαθείᾳ εἰς τὴν κεφαλήν (εἰκ. 18). Ἡ τέχνη αὕτη ἐγνώριζεν ἀκόμη νὰ δημιουργῇ καὶ νὰ συγκινῇ.

Γυναῖκας θρηνῳδοὺς ἀποδίδει καὶ μία ἄλλη γραπτὴ λάρναξ (τάφος 32) (εἰκ. 19), ἐνῷ παραμένουν εἰσέτι ὀλιγώτερον γνωστὰ τὰ θέματα μιᾶς ἄλλης ἐκ συλημένου τάφου, ἥτις καὶ ἔχει διαβρωθῇ ἱκανῶς.

Δὲν ὑπῆρξαν καινοτομίαι ὡς πρὸς τὴν ταφὴν τῶν λαρνάκων (βλ. Ἔργον 1969, σ. 7 καὶ ΑΑΑ ΙΙΙ 1970, σ. 187 καὶ εἰκ. 7). Ἐν τούτοις εἰς μίαν τῶν ἀποκαλυφθεισῶν ἐφέτος (ἀγράφων) λαρνάκων εὑρέθησαν δύο σκελετοὶ τοποθετημένοι ὁμορρόπως ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ἴσως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν ἓν ἀνδρόγυνον, ταφὲν ἐντὸς κοινοῦ φερέτρου καὶ συγχρόνως.

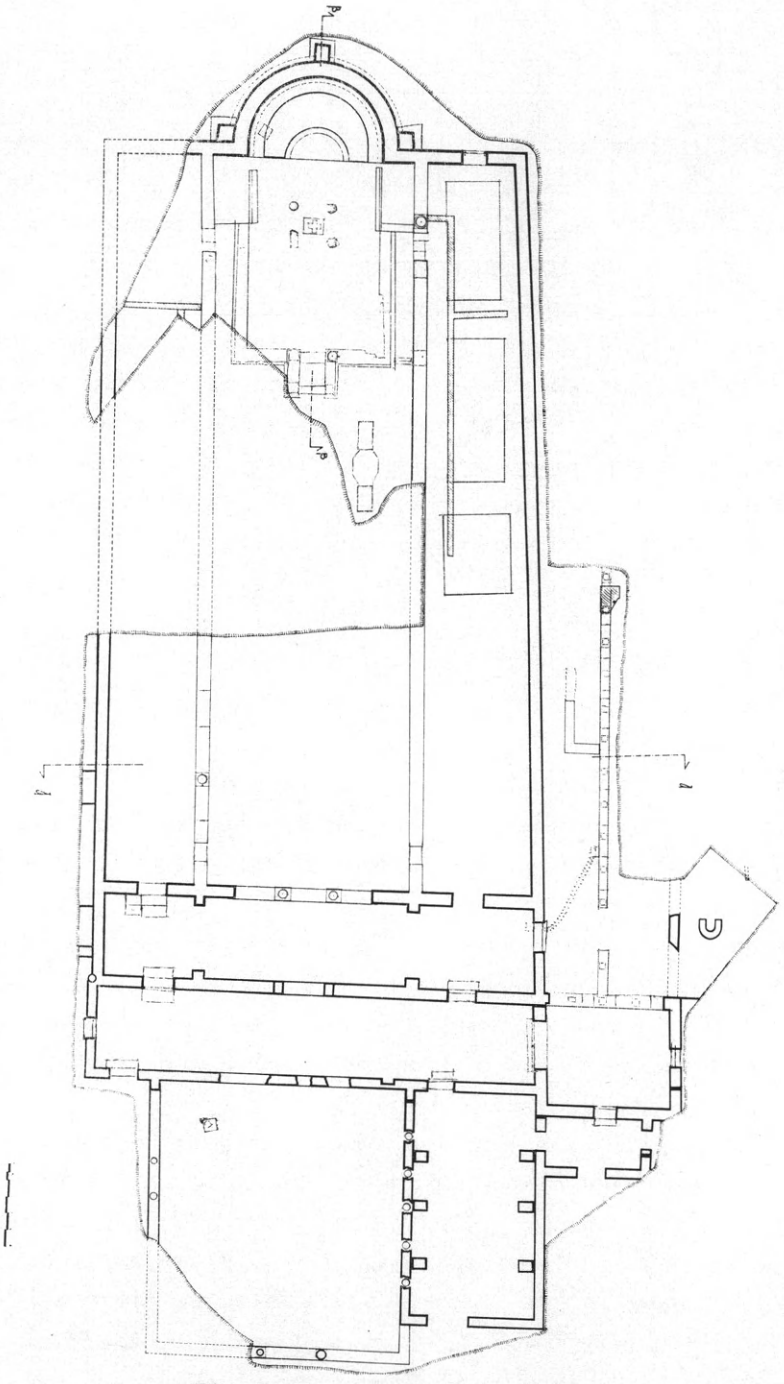
Ἡ διατήρησις τῶν λαρνάκων τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἦτο μετρία, διότι κατὰ κανόνα αἱ ὀροφαὶ τῶν θαλάμων εἶχον ὑποχωρήσει καὶ θρυμματίσει τὰς λάρνακας. Συνολικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν γραπτῶν καὶ μὴ λαρνάκων πλησιάζει ἐφέτος τὰς 10 καὶ τοιουτοτρόπως αἱ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθεῖσαι διὰ συστηματικῆς ἐρεύνης λάρνακες εἰς Τανάγραν ὑπερβαίνουν τὰς τριάκοντα, ὧν αἱ 20 περίπου εἶναι γραπταί. Ἡ σημασία τοῦ πράγματος εἶναι προφανής. Αἱ ἤδη ἀποκαλυφθεῖσαι καὶ ὅσας προσδοκῶμεν εἰς τὸ μέλλον δημιουργοῦν κάλλιστον κεφάλαιον ἐρεύνης τῆς κρητομυκηναϊκῆς λατρείας καὶ τέχνης. Ἡ Τανάγρα ἐδικαίωσε καὶ πάλιν τὰς προσδοκίας τοῦ ἀνασκάπτοντος καὶ τὴν ἄποψιν αὐτοῦ ὅτι πρόκειται περὶ σημαντικωτάτου χώρου ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος.

3. ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ ΘΗΒΑΙ. Νέα Ἀγχίαλος.

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970, διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Π. Λαζαρίδη, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς σπουδαιοτάτης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Γ ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως Ν. Ἀγχιάλου.

Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ διενέργεια τῆς σκαφῆς παρέστη ἀνάγκη νὰ κατεδαφισθῇ ἡ ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς σολέας ἐκτισμένη οἰκία Μποσινάκη. Ἡ κατεδάφισις ὑπῆρξε δυσχερεστάτη, καθ' ὅσον ἡ τοιχοποιΐα ἦτο κατεσκευασμένη κατὰ τὴν ἀντισεισμικὴν τεχνικήν.

Ὅλως ἰδιαιτέρα προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὴν διάλυσιν τῆς θεμελιώσεως, ἥτις εἶχεν ἐδρασθῇ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μαρμαροστρώτου δα-

Εἰκ. 20. Συνολικὴ κάτοψις βασιλικῆς Γ.

πέδου τῆς σολέας. Ἡ ἀνάμειξις λίθων μετὰ τοῦ ὡπλισμένου σκυροδέματος εἶχε προσδώσει εἰς τὴν θεμελίωσιν ταύτην μεγίστην σκληρότητα. Σκοπὸς τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἐτέθη ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρας ἐκτάσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς σολέας, εἶτα δὲ τοῦ νοτίου κλίτους καὶ τῆς νοτίως τούτου στοᾶς. Ἱερὸν - Σολέας (κάτοψις εἰκ. 20).

Ὡς δεικνύει ἡ παρατιθεμένη κάτοψις, ἀπεκαλύφθησαν πλήρως: ἡ ἄψὶς τοῦ ἱεροῦ μετὰ τοῦ ἡμικυκλικοῦ συνθρόνου καὶ τοῦ κυκλίου (πλάτος 0.85 μ.), τοῦ μεταξὺ δηλαδὴ τῆς ἀψῖδος καὶ τοῦ συνθρόνου διαδρόμου ἐπικοινωνίας, τὰ παράλληλα πρὸς τὰς κιονοστοιχίας ἐδώλια - βαθμίδες τῶν καθισμάτων τῶν πρεσβυτέρων, ἡ βάσις τῆς Ἁγίας Τραπέζης μετὰ τοῦ σταυρικοῦ ἐγκαινίου καὶ τῶν τεσσάρων βάσεων τοῦ κιβωρίου καὶ ἡ σολέα, πλὴν τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας αὐτῆς.

Ἐκ τῶν πολλῶν ὑαλίνων ψηφίδων, κυρίως χρυσῶν, αἵτινες περισυνελέγησαν ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀψῖδος, συμπεραίνεται, ὅτι τοὐλάχιστον αὕτη ἔφερεν ἐντοίχιον ψηφιδωτὸν διάκοσμον.

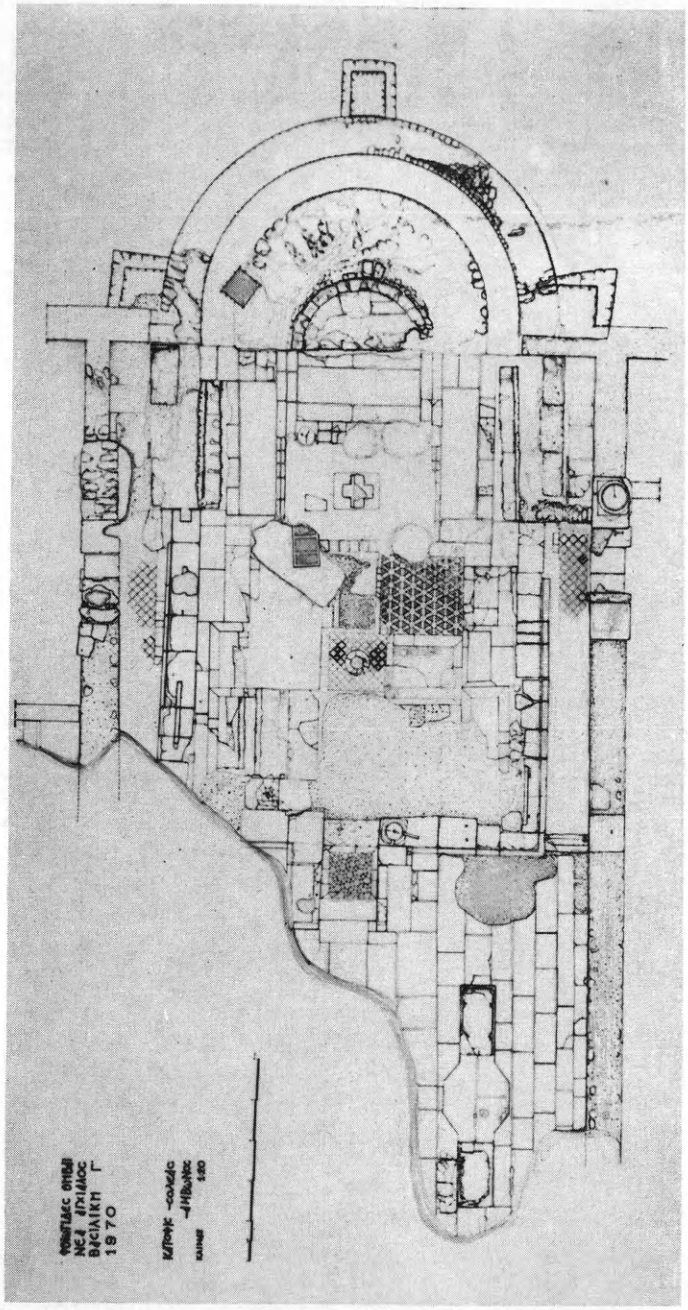
Εἰς τὸ σχέδιον τῆς σολέας (εἰκ. 21) σημειοῦται ἡ διαμόρφωσις καὶ ἡ ἄνεσις τοῦ χώρου αὐτῆς (μῆκος 14.30 μ. καὶ πλάτος 9.70 μ.), καταλαμβανούσης τὸ κεντρικὸν κλῖτος, χωρὶς νὰ ἐφάπτηται τῶν κιονοστοιχιῶν, καὶ ἀπομονουμένης διὰ πεσσίσκων καὶ θωρακίων ἐδραζομένων ἐπὶ στυλοβάτου ἐκ μαρμαρίνων μελῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν ἐσώθη μέγας ἀμφικίων παραθύρου.

Τὸ δάπεδον τῆς σολέας (εἰκ. 22), ἐν μέρει μὲν εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν μεγάλων διαστάσεων, ἐν μέρει δὲ διαιρεῖται εἰς διάχωρα, ἐντὸς τῶν ὁποίων διὰ μικρῶν τετραγώνων καὶ πολυπλεύρων μαρμαρίνων πλακιδίων, λευκῶν ἢ πρασίνων, σχηματίζονται γεωμετρικὰ σχέδια.

Συμπίλημα, χαραγμένον εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ στυλοβάτου, δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ ὡς *Εὐκαρπίου*.

Εὐρὺ προστῷον (διαστ. ἐν κατόψει, 3.15×2.90 μ.) ἐκ τεσσάρων κιόνων (εἰκ. 23), μὲ τὰς πλαγίας πλευρὰς φρασσομένας διὰ θωρακίων, ἀπετέλει τὴν εἴσοδον εἰς τὴν σολέαν. Ἡ ΝΑ. βάσις αὐτοῦ μετὰ τμήματος τοῦ σχετικοῦ θωρακίου σώζεται κατὰ χώραν.

Ἄμβων (εἰκ. 24). Εἰς τὸ νότιον ἥμισυ τοῦ κεντρικοῦ κλί-

Εἰκ. 21. Κάτοψις ἱεροῦ καὶ σολέας βασιλικῆς Γ.

Εἰκ. 22. Τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τῆς σολέας.

Εἰκ. 23. Ἡ εἴσοδος τῆς σολέας.

τους καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.20 μ. δυτικῶς τοῦ στυλοβάτου τῆς σολέας ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα τοῦ ἄμβωνος, ὅστις ἔφερε δύο κλίμακας καὶ εἶχε τὸ κυρίως σῶμα αὐτοῦ ὀκταγωνικόν (μῆκος 5.45 μ. καὶ πλάτος 1.66 μ.).

Νότιον κλῖτος. Τὸ νότιον κλῖτος ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ ἐκ 43.80 μ. μῆκος αὐτοῦ. Τοῦτο εἶναι παράγωνον, καθ' ὅσον τὸ

Εἰκ. 24. Τὰ λείψανα τοῦ ὀκταγωνικοῦ ἄμβωνος.

πλάτος του εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον εἶναι 5.20 μ., εἰς δὲ τὸ δυτικὸν 6.60 μ.

Τὸ δάπεδόν του εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα πλὴν τοῦ δυτικοῦ ἄκρου διατηροῦνται ἐν καλῇ καταστάσει. Ἐπιμεμελημένη ἐργασία, πλοῦτος καὶ ποικιλία θεμάτων χαρακτηρίζουν τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα. Πέντε μεγάλα διάχωρα, ἀνίσων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαστάσεων, καταλαμβάνουν τὸ κλῖτος καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ.

Εἰς τὰ διάχωρα (εἰκ. 25), ἕκαστον τῶν ὁποίων περιβάλλεται ὑπὸ δύο, τριῶν ἢ καὶ τεσσάρων πλαισίων, διαφόρου σχήματος καὶ δια-

Εικ. 25. Θέματα δευτέρου διαχώρου ψηφιδωτοῦ δαπέδου νοτίου κλίτους.

Εἰκ. 26. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου εἰς τὸ μεσαῖον διάχωρον τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς Γ.

φόρων διακοσμητικῶν θεμάτων, διαμορφώνονται ποικίλα γεωμετρικὰ σχέδια, ὡς πολύπλευρα, καμπυλόγραμμα, κύκλοι, ρόμβοι, τετράγωνα, τρίγωνα, ὀρθογώνια, παραλληλόγραμμα κ.ἄ., ἐντὸς δὲ ἀπεικονίζεται πλουσιωτάτη συλλογὴ ἐκ τοῦ ζωικοῦ καὶ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου.

Ἰδιαιτέρως σημειοῦται ἓν ἐνδιαφέρον σύμπλεγμα εἰς τὸ δεύτερον

Εἰκ. 27. Ἀναδιπλούμενον κιονόκρανον τῆς βασιλικῆς Γ.

ἀπὸ Ἀνατολῶν διάχωρον. Εἰς τὸν ἄξονα τούτου σχηματίζεται μέγα περιρραντήριον μετὰ βάσεως, δύο ἐπαλλήλων φιαλῶν καὶ ὑψηλοῦ στελέχους, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου εἶναι προσηρμοσμένον τὸ στροβίλιον. Ἑκατέρωθεν τῆς βάσεως δύο ἔλαφοι ἀντωπαὶ ἀτενίζουν τὴν κάτω φιάλην. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ σύμπλεγμα τοῦτο κατεσκευάσθη ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ψηφιδωτοῦ, τοῦ ὁποίου κατέστρεψε τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, καθ' ὃ μέρος κατέλαβε.

Τέλος εἰς τὸ μεσαῖον διάχωρον (εἰκ. 26) σχηματίζεται ὀρθογώ-

νιον παραλληλόγραμμον μετὰ λαβῶν (tabella ansata), διαστ. 1.62 × 1.24 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐπιγραφή:

Ὁ τῆς Μελίσσης
τῆς σοφῆς Διδάσκαλος
τῆς Πνευματικῆς
Ἀρχιερεὺς κλυτὸς φανεὶς
Πέτρος τὸ σεμνὸν
ἔργον ἀξιοπρεπῶς
ἔδειξε καὶ τοῦτο
πρέπον εἰς Ναὸν Θεοῦ

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ τετράγωνον τῆς ἐπιγραφῆς παρεμβάλλεται ἀσυμμέτρως καὶ οἱονεὶ ἀτάκτως μεταξὺ τῶν σχημάτων τοῦ διαχώρου, τὰ ὁποῖα μάλιστα κατέστρεψε κατὰ τὴν κατασκευήν του, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιγραφῆς, συνάγεται ὅτι αὕτη κατεσκευάσθη μεταγενεστέρως καὶ ἀναφέρεται εἰς ἐπισκευὴν ἢ γενικωτέραν ἀποκατάστασιν τοῦ κτηρίου ἣν ἐπραγματοποίησεν ὁ ἀρχιερεὺς Πέτρος. Οὗτος ὁ ἀρχιερεὺς Πέτρος, λόγῳ ἐλλείψεως ἑτέρου προσδιορισμοῦ, θὰ ἦτο Ἐπίσκοπος τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, εἶναι ὅμως ἄγνωστος ἄλλοθεν.

Εἰς 405 ἀνέρχονται τὰ περισυλλεγέντα καὶ καταγραφέντα ἀντικείμενα κατὰ τὴν ἀνασκαφήν. Ταῦτα εἶναι κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μαρμάρινα μέλη, ἀκέραια ἢ εἰς τεμάχια, τὰ ὁποῖα ὅμως δύνανται νὰ ἀποκατασταθοῦν.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ πτυσσόμενα ἢ ἀναδιπλούμενα καλαθοειδῆ κιονόκρανα (εἰκ. 27). Ἕτερα ζωόμορφα μὲ ἐξέργους δηλαδὴ κεφαλὰς κριῶν (εἰκ. 28), λεόντων κλπ., θωράκια εἰς μεγάλην ποικιλίαν σχημάτων καὶ ἐπιθήματα μετὰ συμφύτου ἰωνικοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 29), ἀνήκοντα κυρίως εἰς τὸ πολύλοβον παράθυρον τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ, μὲ διάκοσμον εἰργασμένον καὶ διὰ τῆς σμίλης καὶ διὰ τοῦ τρυπάνου.

Ἡ βασιλικὴ Γ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν μὲ τὰς μεγάλας αὐτῆς διαστάσεις — τὸ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθὲν μῆκός της εἶναι 78.30 μ., τὸ δὲ πλάτος, τῶν τριῶν μόνον κλιτῶν, 25.60 μ. — μὲ τὴν λίαν

Εἰκ. 28. Κεφαλὴ κριοῦ ἐκ ζωομόρφου κιονοκράνου τῆς βασιλικῆς Γ.

Εἰκ. 29. Ἐπίθημα ἀμφικίονος πολυλόβου παραθύρου τῆς βασιλικῆς Γ.

ἐπιμεμελημένην κατασκευήν της, μὲ τὸν πλούσιον γλυπτὸν διάκοσμον καὶ τὰ θαυμάσια ψηφιδωτά της ἀναδεικνύεται ἓν τῶν σπουδαιοτέρων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων.

4. ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1970 συνεχίσθη διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα ἡ ἀνασκαφὴ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως.

Βασιλικὴ Α. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν ἐγένετο πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς βασιλικῆς ταύτης καὶ διεπιστώθη, ὅτι ὁ ἐξωνάρθηξ εἶχε πλάτος 3.93 μ. καὶ μῆκος ὅσον τὸ πλάτος τῆς βασιλικῆς, ἤτοι 21.10 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ ἐξωνάρθηκος ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὡραίων ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα περιεβάλλοντο ὑπὸ δύο ὁμολόγων πλαισίων (ἢ ταινιῶν), πλάτους 0.37 μ., ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρὸς τὸν τοῖχον ἔφερε κληματίδας μετὰ φύλλων καὶ σταφυλῶν, τὸ δὲ ἄλλο διπλοῦν μαίανδρον (εἰκ. 30 - 31).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐσχηματίζοντο κατὰ σειρὰν ἀλλεπάλληλοι ζῶναι, ἑκάστη τῶν ὁποίων περιελάμβανε πέντε πίνακας, διαστ. 0.28 × 0.28 μ., εἰκονίζοντας ἐναλλὰξ πτηνά, ἰχθῦς, κάνιστρα μὲ καρπούς, σηπίας, ἄπαντα εἰς ποικίλα σχέδια ἀπεικονισμένα (εἰκ. 30-31).

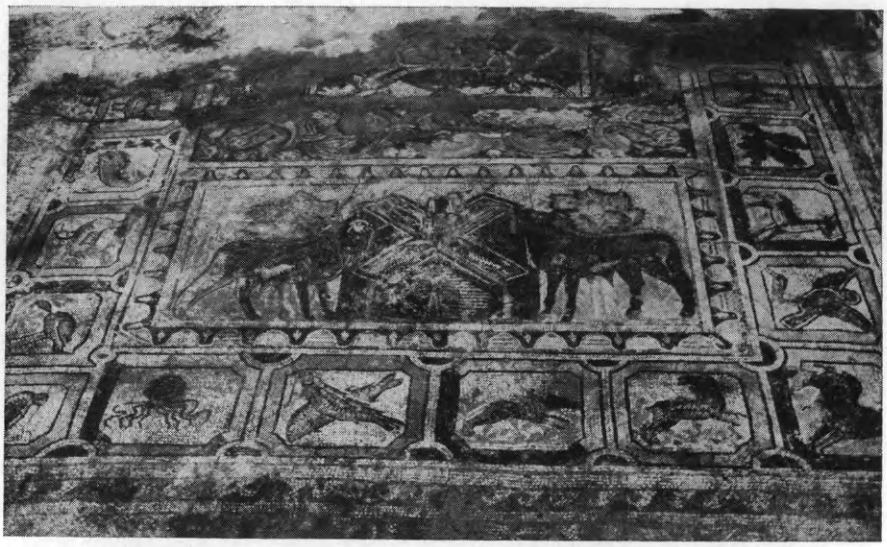
Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἐξωνάρθηκος πάχους 0.75 μ. ἀνευρέθη κατὰ χώραν εἰς ἀπόστασιν 7.40 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου μαρμαρίνη βάσις 0.68 × 0.68 μ., ἥτις ἔφερε κίονα διαμέτρου 0.51 μ., ἐξ οὗ προκύπτει, ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἐξωνάρθηκος ἔφερεν εἰς τὸ μέσον τρίβηλον ἀνοίγματος 4.94 μ. Ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη ἔτι περαιτέρω πρὸς Δυσμὰς καὶ ἀπεδείχθη ὅτι ἡ βασιλικὴ ἔφερεν αἴθριον (παρένθ. πίν. Α). Ἔμπροσθεν τοῦ τριβήλου εὑρέθησαν πρὸ τοῦ δαπέδου μαρμάριναι πλάκες, διαστ. 1.00 × 0.80 μ. περίπου, ἐξ οὗ προκύπτει, ὅτι ὁ πρὸς Δυσμὰς χῶρος τοῦ αἰθρίου ἦτο ἐστρωμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Τὸ αἴθριον εἶχε πλάτος 13.70 μ. καὶ μῆκος 21.10 μ. ἔφερε δὲ ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς δύο δωμάτια (παρένθ. πίν. Α), ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα συναντῶμεν εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς χάριν τῶν βοηθητι-

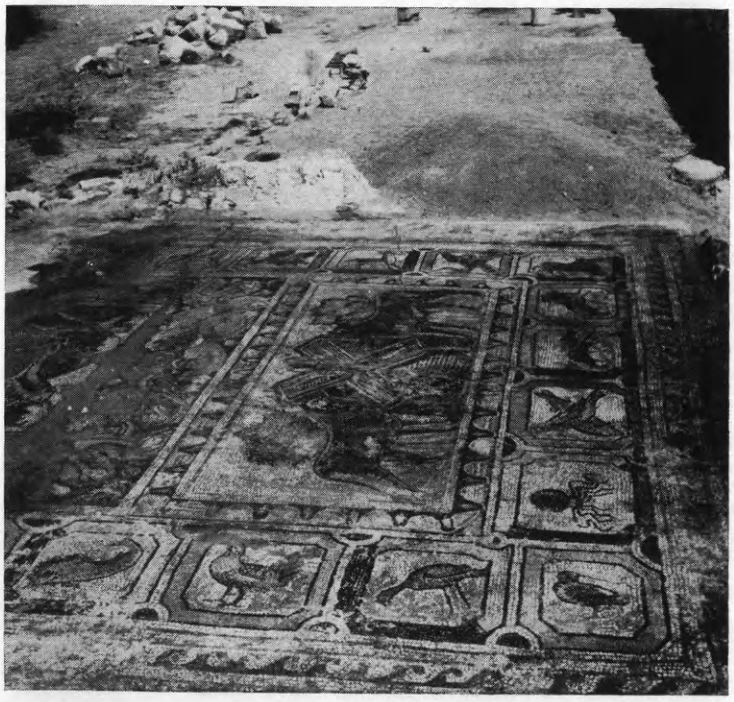
Εἰκ. 30. Ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 31. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α.

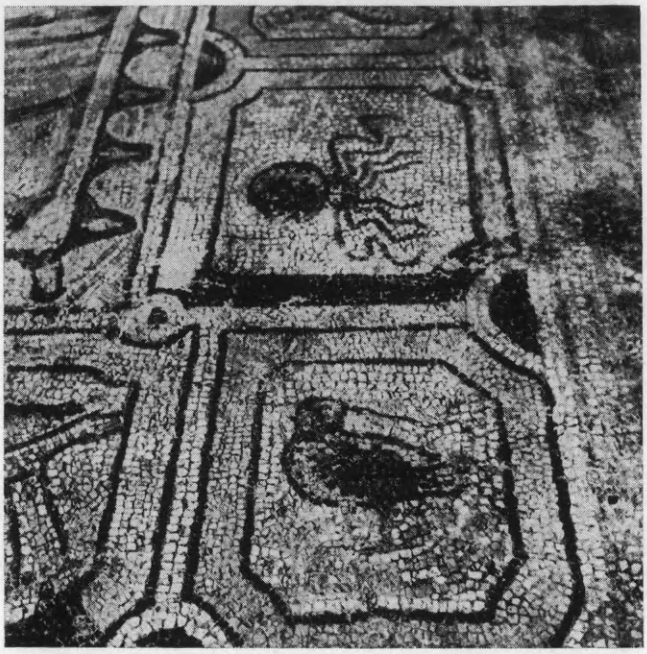

Εἰκ. 32. Τὸ δάπεδον τοῦ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἐξωνάρθηκος ἀποκαλυφθέντος διαμερίσματος τῆς βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 33. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα νοτία πλευρὰ τοῦ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α διαμερίσματος.

κῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν διακόνων καὶ τῶν σκευοφυλακείων. Παρὰ τὸν νότιον τοῖχον καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου αὐτοῦ ἀνευρέθη βάθρον ἐκ πωρολίθων, διαστ. 3.30 × 3.35 μ., τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τμῆμα τοῦ ὁποίου ἦτο ὀλίγον ὑπερυψωμένον, πιθανώτατα δὲ ἐκεῖ

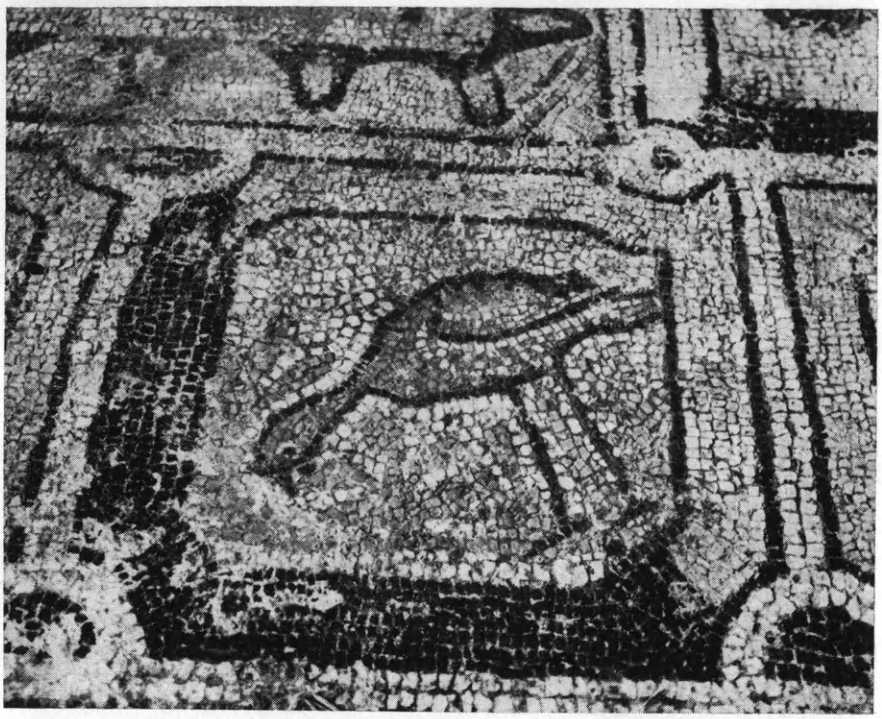

Εἰκ. 34. Οἱ φέροντες παράστασιν πτηνοῦ καὶ ὀκτάποδος πίνακες.

θὰ ἦτο ὁ θρόνος τοῦ ἐπισκόπου (παρένθ. πίν. Α) (ὅρα Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τ. Α', σ. 94 - 110).

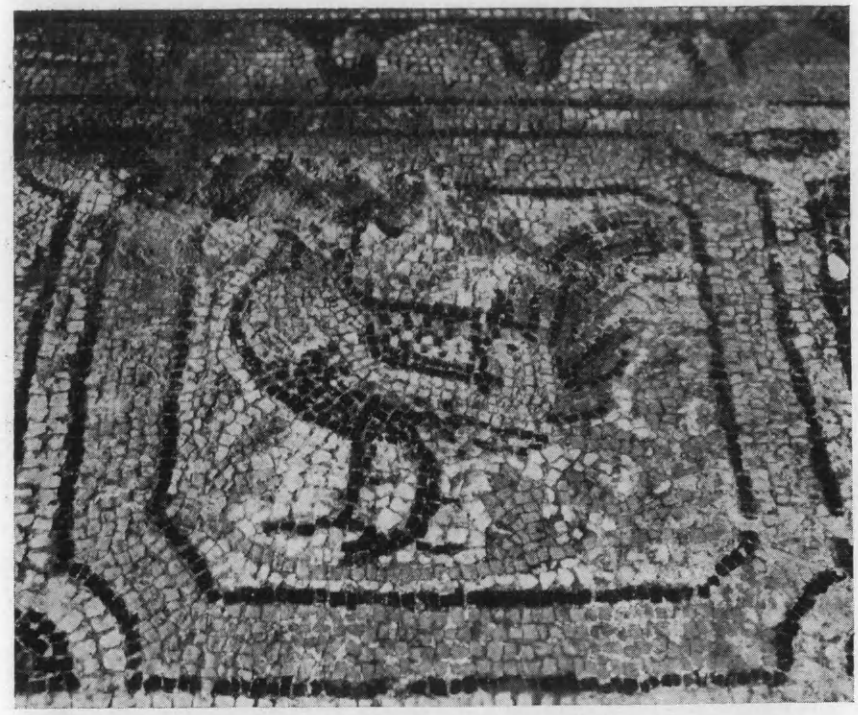
Περαιτέρω ἡ ἀνασκαφὴ ἐστράφη πρὸς Νότον καὶ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἐξωνάρθηκος διὰ νὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν μέρει ἀνασκαφέντος διαμερίσματος. Τὸ δάπεδον τοῦ διαμερίσματος τούτου (εἰκ. 32), ὡς εἴδομεν πέρυσιν, ἔφερεν ἀξιόλογα ψηφιδωτά. Μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθη ὅτι οὗτος εἶχε πλάτος μὲν 5.21 μ., μῆκος δὲ 9.15 μ. (παρένθ. πίν. Α), δυστυχῶς ὅμως τὸ πρὸς Δυσμὰς ἥμισυ σχεδὸν τμῆμα τοῦ μήκους τοῦ χώρου τούτου ἦτο κατεστραμμένον, ἐνῷ τὸ πλάτος του εὑρέθη ἀκέραιον. Οὕτω ἐπὶ

τῆς νοτίας πλευρᾶς (εἰκ. 33) διεπιστώθη ὅτι συνεχίζοντο οἱ τετράγωνοι πίνακες, διαστ. 0.60×0.60 μ., ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰκονίζονται κατὰ σειράν: πτηνόν (πέρδιξ;), ὑδρόβιον πτηνὸν ραμφίζον χόρτον, ἀλέκτωρ, ἰχθὺς καὶ πάλιν πτηνόν (εἰκ. 34-37). Πρὸς Δυ-

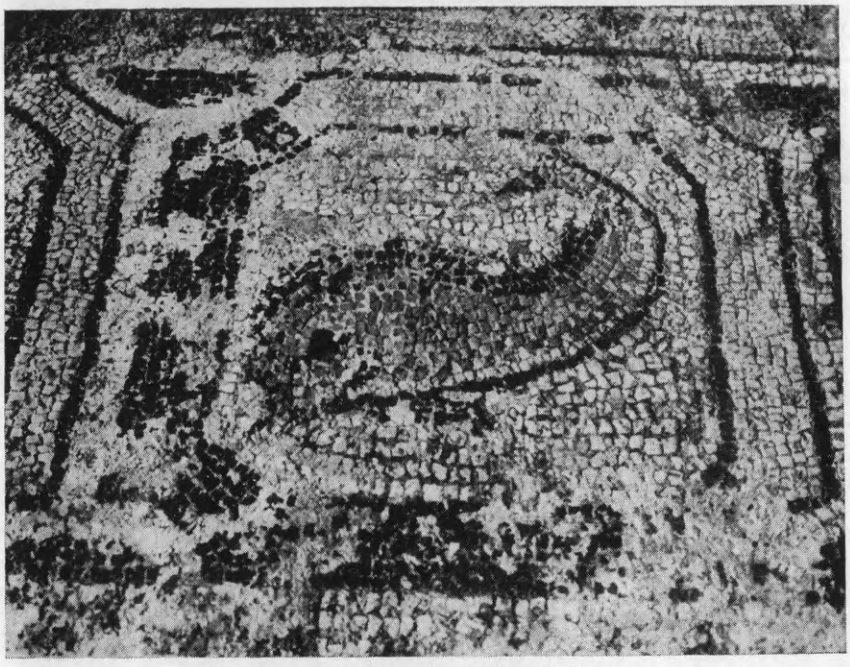

Εἰκ. 35. Ὁ φέρων παράστασιν ὑδροβίου πτηνοῦ ραμφίζοντος χόρτον πίναξ.

σμὰς τοῦ ἀνωτέρω ὀρθογωνίου διαχώρου ἀπεκαλύφθη καὶ ἕτερον ὀρθογώνιον διάχωρον βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὸ πέρυσιν ἀποκαλυφθὲν μὲ τοὺς δύο ἀντιμετώπους μόσχους (εἰκ. 38). Τὸ ἀποκαλυφθὲν ὀρθογώνιον τοῦτο διάχωρον ἔχει μῆκος 2.77 μ. καὶ σωζόμενον πλάτος 1.40 μ., φέρει δὲ εἰς τὸ κέντρον ἕτερον ὀρθογώνιον διάχωρον μήκους 1.58 μ. καὶ σωζομένου πλάτους 0.95 μ. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ὀρθογωνίων διαχώρων εἰκονίζεται πλουσία βλάστησις μὲ πλατέα, κυκλικῶς συμπλεκόμενα φύλλα, εἰς δὲ τὸ κεντρικὸν ὀρθογώνιον διάχωρον εἰκονίζεται σπάνιον διὰ δάπεδα εἰκονογραφικὸν θέμα ἤτοι δύο ἀνθρώπιναι μορφαί (εἰκ. 39),

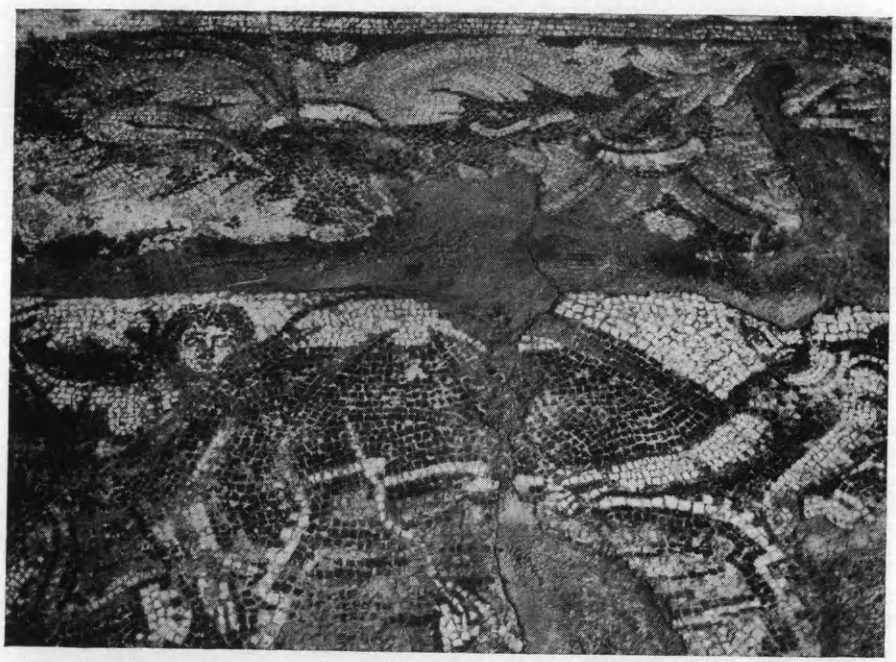
Εἰκ. 36. Ὁ μετὰ ἀλέκτορος πίναξ.

Εἰκ. 37. Ὁ μετὰ ἰχθύος πίναξ.

Εἰκ. 38. Τὸ πρὸς Δυσμὰς ὀρθογώνιον διάχωρον βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὸ πέρυσιν ἀποκαλυφθὲν μὲ τοὺς δύο ἀντιμετώπους μόσχους.

Εἰκ. 39. Αἱ πρὸς Δυσμὰς τοῦ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἐξωνάρθηκος διαμερίσματος ἀποκαλυφθεῖσαι δύο ἀνθρώπιναι μορφαί (ἁλιεῖς).

ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἀριστερὰ νεανικὴ καὶ ἀγένειος ἀκοντίζει διὰ καμακίου ἰχθῦς (εἰκ. 40), ἡ δὲ δεξιὰ γενειοφόρος ἐκτεί-

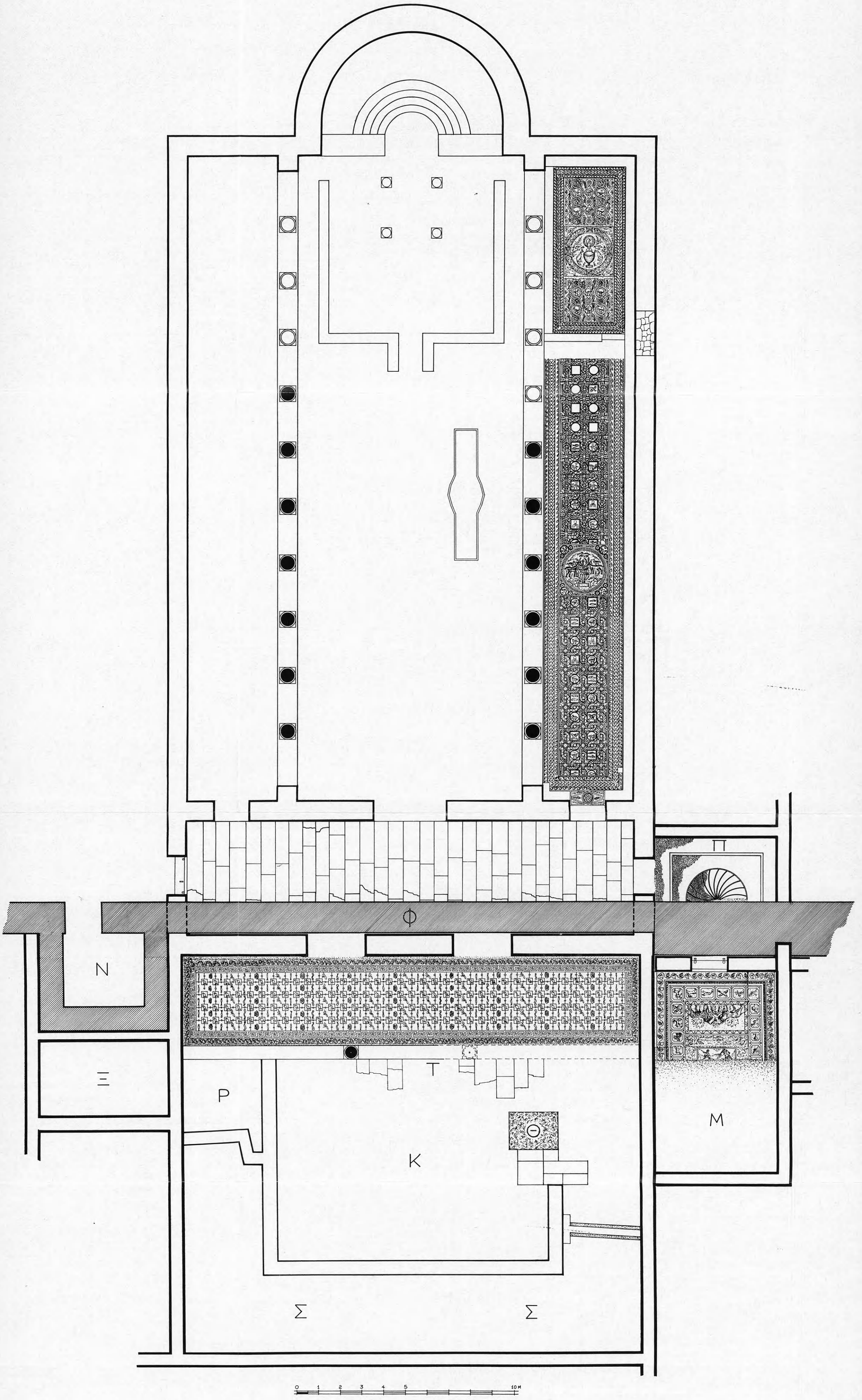

Εἰκ. 40. Ὁ ἀριστερᾷ ἁλιεὺς ἀκοντίζει διὰ καμακίου ἰχθῦς.

Εἰκ. 41. Ὁ δεξιᾷ ἁλιεὺς περισυλλέγει μὲ δίκτυον τοὺς ἰχθῦς.

νει διὰ τῶν δύο χειρῶν της δίκτυον (ἀπόχην) διὰ νὰ περισυλλέξῃ τοὺς ἰχθῦς (εἰκ. 41). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ παραστάσεως ἁλιέων.

'Αμφίπολις. Κάτοψις βασιλικῆς Α.

Ἐπίσης πρὸς Νότον τοῦ νάρθηκος καὶ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ Ν. τοίχου τῆς βασιλικῆς ἀπεκαλύφθη ἕτερον τετράγωνον διαμέρισμα, διαστ. 5.35 × 5.35 μ. (εἰκ. 42), τοῦ ὁποίου τὸ πρὸς Δ. τμῆμα ἐκαλύφθη βραδύτερον κατὰ 2.50 μ. ὑπὸ τοῦ κατασκευασθέντος τοίχου τῆς ἀκροπόλεως. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου καλύπτεται ὑπὸ τεμαχίων μαρμάρου 5 - 8 ἑκ. χρώματος λευκοῦ καὶ κυα-

Εἰκ. 42. Τὸ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α ἀποκαλυφθὲν διαμέρισμα.

νοῦ. Εἰς τὸ μέσον φέρει κύκλον ἀκτῖνος 1.40 μ., διαιρούμενον εἰς 24 κυκλικοὺς τομεῖς ἐκ λευκῶν καὶ κυανῶν τεμαχίων μαρμάρου. Εἰς ἀπόστασιν 0.55 μ. ἀπὸ τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου τούτου ὑπάρχει γύρωθεν ταινία πλάτους 0.12 μ. ἐκ τεμαχίων μαρμάρου χρώματος κυανοῦ.

Προσθέτομεν τέλος ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς βασιλικῆς Α ἦλθον εἰς φῶς 1) μία μαρμαρίνη βάσις (εἰκ. 43) τεθραυσμένη, διαστ. 0.52 × 0.17 μ. καὶ πάχους 0.23 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι γεγραμμένη ἀρχαία ἐπιγραφή, ἔχουσα οὕτω:

Εἰκ. 43. Μαρμαρίνη βάσις μὲ ἀρχαίαν ἐπιγραφήν.

. . . . . ΡΟΣ Ν[ΙΚ]ΑΝΟΡ[ΟΣ]
ΑΝΤ;]ΙΓΕΝΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟ[Υ
ΚΑ]ΛΛΙΠΠΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟ[Υ]
Ε]ΜΠΟΡΙΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΑΙ
Γ]ΡΑΜΜΑΤΕΥ[Σ]
ΟΥ;]ΛΟΣ ΓΙΡΓΑΙ[ΟΥ]
ΘΕΟΙΣ

2) Πολλὰ τεμάχια κιόνων καὶ τρία ἰωνικὰ κιονόκρανα μετ' ἐπιθήματος, ὅπερ φέρει ἑκατέρωθεν σταυρόν (εἰκ. 44).

3) Πολλὰ μαρμάρινα τεμάχια μὲ ὡραίαν γλυπτὴν διακόσμησιν ἤτοι: ἓν τεμάχιον πεσσίσκου, ἄλλο τεμάχιον πεσσίσκου συμφυοῦς μετὰ θωρακίου φέροντος ἀνάγλυφον διακόσμησιν, τεμάχιον κορνίζης μετὰ ζεύξεως καὶ ταινία κοσμουμένη δι' ἀνθεμίων καὶ πτηνῶν. Πέντε μικρὰ κιονόκρανα μὲ διάτρητον διακόσμησιν, προερχόμενα ἐκ κιβωρίων ἢ προσκυνηταρίων (εἰκ. 45).

4) Ἓν κορινθιακὸν κιονόκρανον (εἰκ. 46) προερχόμενον ἐκ τῆς κιονοστοιχίας τοῦ στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς καὶ

5) Εἷς ἀρχαῖος βωμὸς ἐκ πωρολίθου (εἰκ. 47).

Βασιλικὴ Γ. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἐξωνάρθηκος καὶ τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Α συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νοτίως τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Γ ὀρθογωνίου χώρου, ὅστις ἔχει πλάτος 4.12 μ. καὶ εἶχεν ἀνασκαφῇ πέρυσι μέχρι μήκους 17.70 μ. Τὸ δάπεδόν του ἀπεκαλύφθη ὅτι ἦτο ἐστρωμένον μὲ ἀξιόλογα ψηφιδωτά. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν διεπιστώθη ὅτι τὸ

Εἰκ. 44. Ἰωνικὰ κιονόκρανα μετ' ἐπιθήματος, ἀνήκοντα εἰς τὰς κιονοστοιχίας τοῦ δευτέρου ὀρόφου τῆς βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 45. Μαρμάρινα τεμάχια πεσσίσκων μετὰ θωρακίων, κορνίζης μετὰ ζεύξεως. κιονοκράνων κλπ. ἐκ τῆς βασιλικῆς Α.

ἐπίμηκες τοῦτο ὀρθογώνιον διαμέρισμα τερματίζεται εἰς ἀπόστασιν

Εἰκ. 46. Κορινθιακὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς Α.

19.85 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Γ, ἔνθα κάμπτεται πρὸς Ἀνατολὰς μὲ τὸ ἴδιον περίπου πλάτος 4.33 μ. καὶ

Εἰκ. 47. Ἀρχαῖος βωμὸς ἐκ πωρολίθου.

μὲ σχέδιον περιλαμβάνον 11 σειρὰς ψηφιδωτῶν τετραγώνων πινάκων, οἱ ὁποῖοι φέρουν ἐναλλὰξ ὑδρόβια πτηνὰ καὶ ἰχθῦς. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς

πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου τούτου διαμερίσματος καὶ εἰς ἀπόστασιν 17.75 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Γ ἀνευρέθη κατώφλιον θύρας ἀνοίγματος 1.75 μ., ἕνεκα δὲ τούτου ἡ ἀνασκαφὴ ἐστράφη πρὸς Δυσμὰς τοῦ σημείου ἐκείνου καὶ ἔφερεν εἰς φῶς τὴν ἀρχὴν ἑτέρου δαπέδου μὲ σημαντικὰ ψηφιδωτά (εἰκ. 48). Λόγῳ

Εἰκ. 48. Ἡ ἀρχὴ ψηφιδωτοῦ δαπέδου πρὸς Δυσμὰς τοῦ νοτίως τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Γ ὀρθογωνίου χώρου.

τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἡ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἐκ τῆς ἀνωτέρω εἰσόδου εἰσήρχετό τις εἰς παρακείμενον διαμέρισμα, διαστ. 5.75 × 10.50 μ. Περαιτέρω δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ χώρου τούτου ἔφερεν εἰς φῶς τμῆμα τοῦ δαπέδου μὲ διακοσμητικὰ συμπλεκόμενα σχοινία καὶ ἐντὸς τετραγώνου πίνακος ψιττακόν (παπαγάλον) (εἰκ. 49). Ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τούτου θὰ γίνῃ κατὰ τὸ προσεχὲς θέρος. Ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀνωτέρω χώρου τῆς βασιλικῆς Γ ἀνευρέθη μαρμάρινον τεμάχιον κυκλικῆς κλίμακος μὲ τρεῖς βαθμίδας, τεμάχια θωρακίων,

Εἰκ. 49. Τμῆμα δαπέδου μὲ ψιττακὸν καὶ διακοσμητικὰ σχοινία παρὰ τὴν βασιλικὴν Γ.

Εἰκ. 50. Τμῆμα κυκλικῆς κλίμακος καὶ τεμάχια θωρακίων καὶ τραπέζης μαρτύρων ἢ ἀγαπῶν ἐκ τῆς βασιλικῆς Γ.

πλαίσια θυρῶν μετὰ κυματίων καὶ ἀστραγάλων καὶ τεμάχιον τραπέζης μαρτύρων ἢ ἀγαπῶν (εἰκ. 50).

Τέλος σημειοῦται ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν βασιλικῶν ἀνευρέθησαν 35 νομίσματα, τὰ ὁποῖα, μετὰ τὸν καθαρισμόν των, διεπιστώθη ὑπὸ τῆς Διευθυντρίας τῆς νομισματικῆς συλλογῆς Κας Μάντως Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου ὅτι εἶναι:

1. Ἀμφιπόλεως περὶ τὰ 187–31 π.Χ., πρβ. SNG Cop. ἀρ. 62
2. » » » » » Gaebler πίν. IX, ἀρ. 16.
3. » » » » » Gaebler πίν. IX, ἀρ. 16.
4. » » » » » ἔ.ἀ. πίν. IX, ἀρ. 17.
5. » » » » » ἔ.ἀ. πίν. IX, ἀρ. 18.
6. » ἐποχῆς Λουκίου Οὐήρου (;), ἐφθαρμένον.
7. » ἐποχῆς Σεπτιμίου Σευήρου, πρβ. SNG Cop. ἀρ. 110.
8. Πύδνας, ἐποχῆς Ἀμύντα Γ', πρβ. Gaebler, πίν. XX, ἀρ. 30.
9. Φίλιπποι, αὐτοκρατορικῶν χρόνων, πρβ. ἔ.ἀ. πίν. XX, ἀρ. 10.
10. Κάσσανδρος, πρβ. SNG Cop. ἀρ. 1146/53.
11. Ἀντίγονος Γονατᾶς, πρβ. ἔ.ἀ. ἀρ. 1205 κ.ἑ.
12. Ἄβδηρα, χαλκοῦν νόμισμα περὶ τὰ 352–323 π.Χ., πρβ. κατάλογον Μουσείου Δανίας ἀριθ. 374.

13–16. Ἀρχαῖα ἑλληνικά, τελείως ἐφθαρμένα, 3ου–2ου αἰ. π.Χ.

17. Φόλλις Κωνσταντίνου Α', ἐφθαρμένον.
18. » Κωνσταντίου Β', ἐφθαρμένον.
19. Θεοδοσίου Α', πρβ. RIC IX, σ. 246, ἀρ. 26b, κοπῆς 388–392 μ.Χ., νομισματοκοπείου Κυζίκου.
20. Ὁνωρίου (;), ἐφθαρμένον.
21. Ἀρκαδίου, ἐφθαρμένον.
22. » (;), ἐφθαρμένον, νομισματοκοπεῖον Κωνσταντινουπόλεως.

23–31. Φόλλεις ὑστερορρωμαϊκὰ ἐφθαρμένα.

32. Πεντανούμμιον Ἰουστίνου Α′ (;), ἐφθαρμένον.

33–34. Ὀκτανούμμια Ἰουστινιανοῦ Α′, πρβ. Bellinger, ἀρ. 100α1, χρονολογία κοπῆς 527–562 μ.Χ., νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως.

35. Τεσσαρακοντανούμμιον Ἰουστίνου Β′ καὶ Σοφίας, πρβ. ἔ.ἀ. ἀρ. 74.1, χρονολογία, κοπῆς 572/3 μ.Χ., νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης.

5. ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Κατὰ τὸ θέρος (Αὔγουστος) τοῦ 1970 συνεχίσθησαν διὰ τοῦ καθηγ. κ. Στ. Πελεκανίδη αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ συγκρότημα τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων μὲ ἀντικειμενικοὺς σκοπούς:

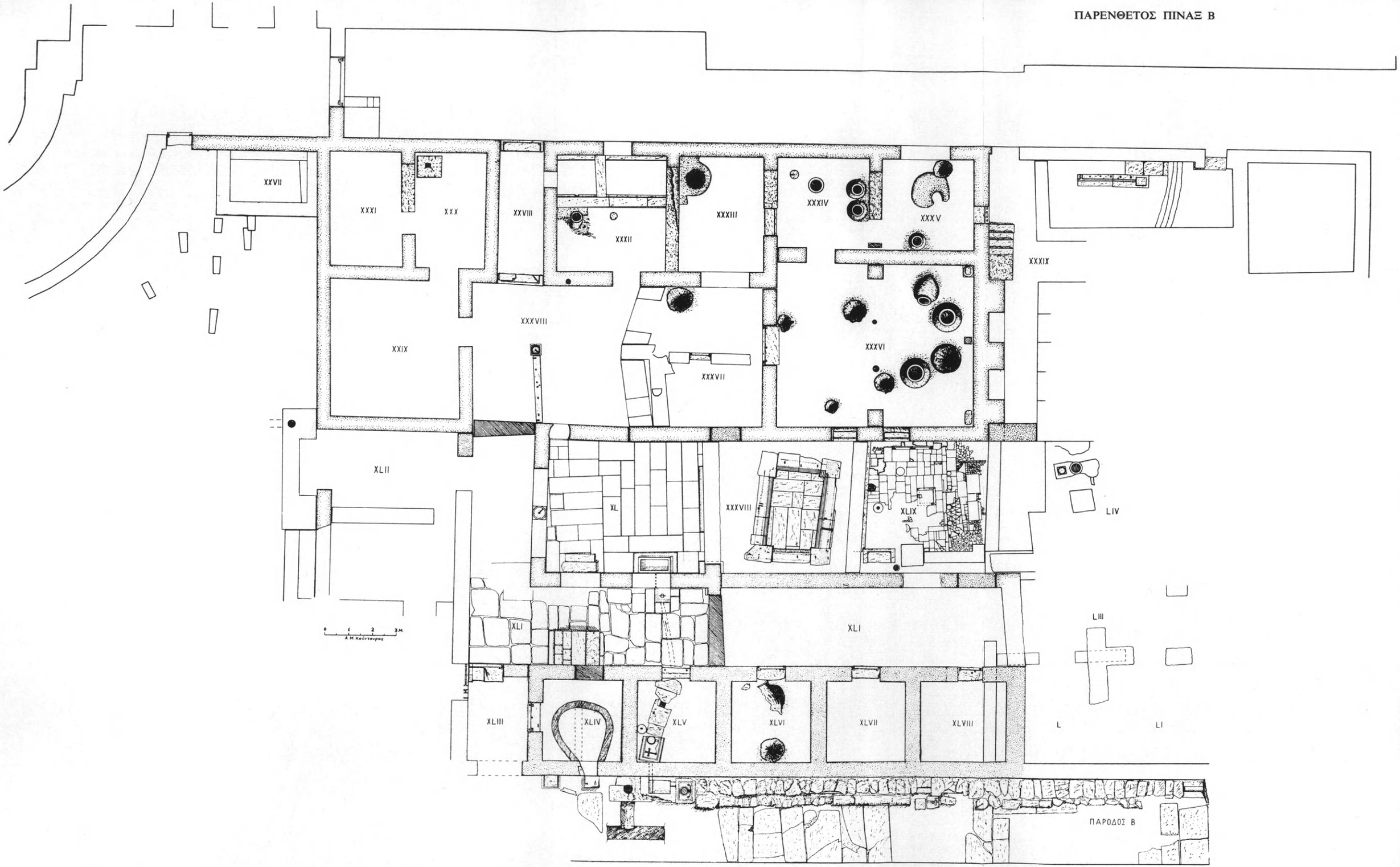
1) τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ «Ἐπισκοπείου» καὶ τῆς ἀνατολικῶς καὶ παραλλήλως αὐτοῦ βαινούσης παρόδου Β.

2) τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ προπύλου τοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ.

3) τὴν ἔρευναν τῆς Νοτίως τοῦ ἀνασκαπτομένου συγκροτήματος καὶ παραλλήλως πρὸς τοῦτο ἐκτεινομένης κυρίας ὁδοῦ καὶ

4) τὴν διαλογὴν καὶ ταύτισιν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καί, εἰ δυνατόν, τὴν ἀναπαράστασιν, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν, τῶν ἐν τῷ ναῷ λειτουργικῶν κατασκευῶν.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἰσόγειον τμῆμα τοῦ «Ἐπισκοπείου» ἀπεκαλύφθη τὸ διαμέρισμα XLVII, διαστάσεων 3.30 × 3.40 μ., (παρένθ. πίν. Β). Κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 0.50 μ. ἐκ τοῦ σωζομένου ὕψους τῶν περιβαλλόντων αὐτὸ τοίχων διεπιστώθη τόξον ἐκ πλινθοδομῆς, ἀνῆκον πιθανώτατα εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον τοῦ κτηρίου. Ἡ εἰς βάθος ἔρευνα εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο ὡδήγησεν εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην καταστροφὴν τοῦ κτηρίου ἐχρησιμοποιήθη καὶ πάλιν ὁ χῶρος, ἀνυψωθέντος τοῦ δαπέδου αὐτοῦ κατὰ 0.60 μ. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ διαμερίσματος καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τοῦ διατηρουμένου ὕψους τῶν τοίχων ἀνεφάνησαν μεγάλα τεμάχια κεράμων καὶ ἀπηνθρακωμένα ξύλα. Προσέτι εἰς βάθος 1.35 μ. διεπιστώθη τὸ πρῶ-

Κάτοψις τοῦ ἀνασκαπτομένου Ἐπισκοπείου.

τον δάπεδον ἐφ' οὗ, καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὰς γωνίας αὐτοῦ, ἐκτὸς τοῦ πλήθους κεράμων καλυπτήρων καὶ στρωτήρων, καὶ στρῶμα πυρὸς πάχους ± 0.30 μ. κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν. Ἡ προσπέλασις ἐκ τοῦ κοινοῦ στενομήκους διαδρόμου XLI εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἐγίνετο, ὡς καὶ εἰς τὰ ἤδη ἀνασκαφέντα διαμερίσματα, διὰ θύρας πλάτους 1.15 μ. ἀνοιγομένης εἰς τὸ κέντρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου (βλ. Ἔργον 1969, 40).

Βορείως καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἀνασκαφέντος διαμερίσματος ἀπεκαλύφθη τὸ δωμάτιον XLVIII διαστ. 3.40 × 3.65 μ. Εἰς βάθος 1.10 μ. διεπιστώθη στρῶμα τέφρας, πάχους 0.10 μ., καὶ τελείως ἀπηνθρακωμένων ξύλων ὡς καὶ ἀμαυρῶν τεθραυσμένων πλίνθων καὶ κεράμων. Τὸ δάπεδον, εὑρισκόμενον κατὰ 0.15 μ. εἰς χαμηλοτέραν στάθμην τοῦ ὡς ἄνω στρώματος, συνίσταται ἐκ πλακοειδῶν λίθων, ποικίλων διαστάσεων, βαινόντων διαγωνίως. Εἴς τινα σημεῖα ἡ πλάκωσις παρουσιάζει καθίζησιν καὶ ἐξάρματα, προερχόμενα ἐκ τοῦ ἀνομοιομόρφου καὶ μὴ στερεοῦ ὑποστρώματος αὐτῆς. Διότι, ὡς ἐξηκριβώθη, καὶ τὸ δάπεδον τοῦτο ἐστερεώθη ἐπὶ κρημνισμάτων ἀρχαιοτέρου κτίσματος, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ βορείου τοίχου. Οὗτος εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 0.40 μ. νοτίως τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἀποκαλυφθέντος διαμερίσματος καὶ ἐκτείνεται ὑπὸ τὸν δυτικὸν τοῖχον εἰς μῆκος 1.10 μ. Ἐρευνηθέντος τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τοίχων χώρου εἰς βάθος 0.50 μ. διεπιστώθησαν ἴχνη πυρός. Ἐξ ἀρχῆς εἶχε θεωρηθῆ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ «Ἐπισκοπείου» ὑπέστη οὐσιώδεις κτηριολογικὰς μεταβολὰς μετὰ τὴν πρώτην ἐκ σεισμοῦ ἢ πυρκαϊᾶς καταστροφήν του. Βεβαιοῦται νῦν ἡ γνώμη αὐτὴ οὐ μόνον διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου τούτου τοίχου ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντων χώρων L, LI, LII. Ἡ διάταξις καὶ ἡ μορφὴ τούτων, εὑρισκομένων εἰς ὑψηλότερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων ἐπίπεδον, εἶναι ἀσαφὴς εἰσέτι μὴ περατωθείσης τῆς ἐρεύνης εἰς τὸν τομέα τοῦτον (εἰκ. 51).

Ἡ πέρυσι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ «Ἐπισκοπείου» ἀναφανεῖσα καὶ μερικῶς ἀποκαλυφθεῖσα στενὴ ὁδός, πλάτους 3.65 μ. (Ἔργον 1969, 42 κέ.), ἥτις εἰς τὸ ἑξῆς ὡς πάροδος Β θὰ χαρακτηρίζεται, συνεχίζεται πρὸς Βορρᾶν (εἰκ. 52). Τὸ κατάστρωμα αὐτῆς εἶναι κατεστραμμένον εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ μάλιστα ἐκεῖ,

ὅπου διαπιστώνεται καὶ καταστροφὴ τοῦ ὁρίζοντος ἀνατολικῶς τὴν πάροδον τοίχου, ὅστις ἀπετέλει τὸ κατώτατον τμῆμα τῶν παροδίων κτισμάτων, ἅτινα συνιστοῦν ἕτερον ἀνεξάρτητον πρὸς τὸ «Ἐπισκοπεῖον» οἰκοδομικὸν τετράγωνον. Ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ καταστρώματος τῆς παρόδου προῆλθεν ἐκ τῆς βιαίας πτώσεως τῶν παρ'

Εἰκ. 51. Ἄποψις τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ Ἐπισκοπείου μετὰ τῶν χώρων L, LI, LIII, LIV καὶ τῆς ἀνατολικῶς αὐτῶν παρόδου Β.

αὐτὴν οἰκοδομημάτων μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐν αὐτῇ κρημνισμάτων, συνισταμένων ἐξ ἀργῶν λίθων, πλίνθων, κεράμων καὶ τοῦ εἰς βάθος 0.50 μ. στρώματος πυρός, πάχους 0.15 μ. Εἰς ὕψος 0.40 μ. ἐκ τοῦ καταστρώματος τῆς παρόδου ἀνεφάνη εἰς τὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὁριζόντιος ἀγωγὸς μετ' ἐλαφρᾶς πρὸς Νότον κλίσεως ἐξ ἐπιμήκων κεράμων τομῆς ἡμικυκλικῆς, χορδῆς 0.11 μ., καλυπτομένων διὰ ὁριζοντίων πλίνθων. Ποία ἡ ἀφετηρία, ποία ἡ ἀπόληξις καὶ ποῖος γενικῶς ὁ προορισμὸς τοῦ πρωτοτύπου τούτου ἐν τῷ πάχει τοῦ τοίχου ἀγωγοῦ δὲν εἶναι δυνατόν, τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν, νὰ διαπιστωθῇ. Ὁ ἕτερος κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς παρόδου ἀποκαλυπτόμενος ἐπίγειος ὑδραγωγὸς συνεχίζεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς φέρων κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ὡς ἀν-

τερείσματα εἴτε ἀργοὺς ὀγκώδεις λίθους εἴτε ἀρχιτεκτονικὰ μέλη: κίονας, βάσεις κιόνων καὶ ἕτερα μαρμάρινα θραύσματα. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς παρόδου καὶ κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα αὐτῆς ἀνεφάνη ὁ κεντρικὸς ὑπὸ τὸ κατάστρωμα ἀγωγός, πλάτους 0.70 μ., ὅστις καλύπτεται δι' ὀρθο-

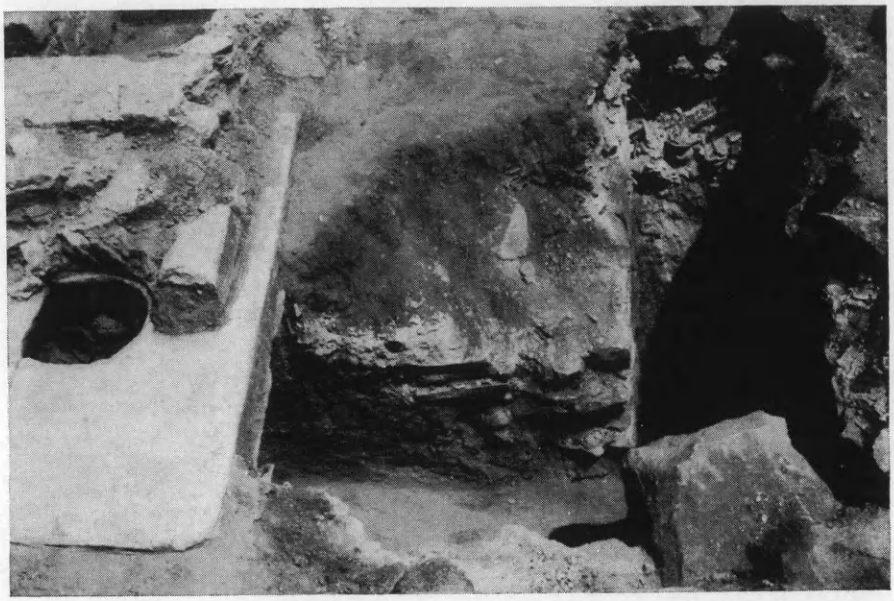

Εἰκ. 52. Τμῆμα τῆς παρόδου Β ἀπὸ Ν. πρὸς Β.

γωνίων πλακῶν, ἐφ' ὧν παρετηρήθη στρῶμα λατύπης προερχομένης ἐκ τῆς συνθλίψεως κατὰ τὴν καταστροφὴν τῶν μαρμαρολίθων τοῦ καταστρώματος. Ἐπίσης ἐγένετο τομὴ κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς παρόδου καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦ πέρυσιν ἀποκαλυφθέντος φρεατίου. Εἰς βάθος 0.75 μ. διεπιστώθησαν τὰ ἄνω τμήματα τῶν πλαγίων πλευρῶν ἀγωγοῦ, ὅστις συμβάλλει πρὸς τὸν κεντρικόν. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθη ἕτερος ἀγωγός, πλάτους 0.48 μ., ὕψους 0.93 μ. καὶ μήκους 2.00 μ., ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ «Ἐπισκοπείου» κατερχομένου ὀχετοῦ (Ἔργον 1969, 43 εἰκ. 40). Ὁ νεωστὶ ἀναφανεὶς ἀγωγὸς εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ἐπιμελοῦς ἀργολιθοδομῆς μετὰ παρεμβλήτων πλίνθων καὶ διὰ πλινθοδομῆς κατὰ τὸ σημεῖον τῆς συμβολῆς του μετὰ τοῦ κεντρικοῦ (εἰκ. 53).

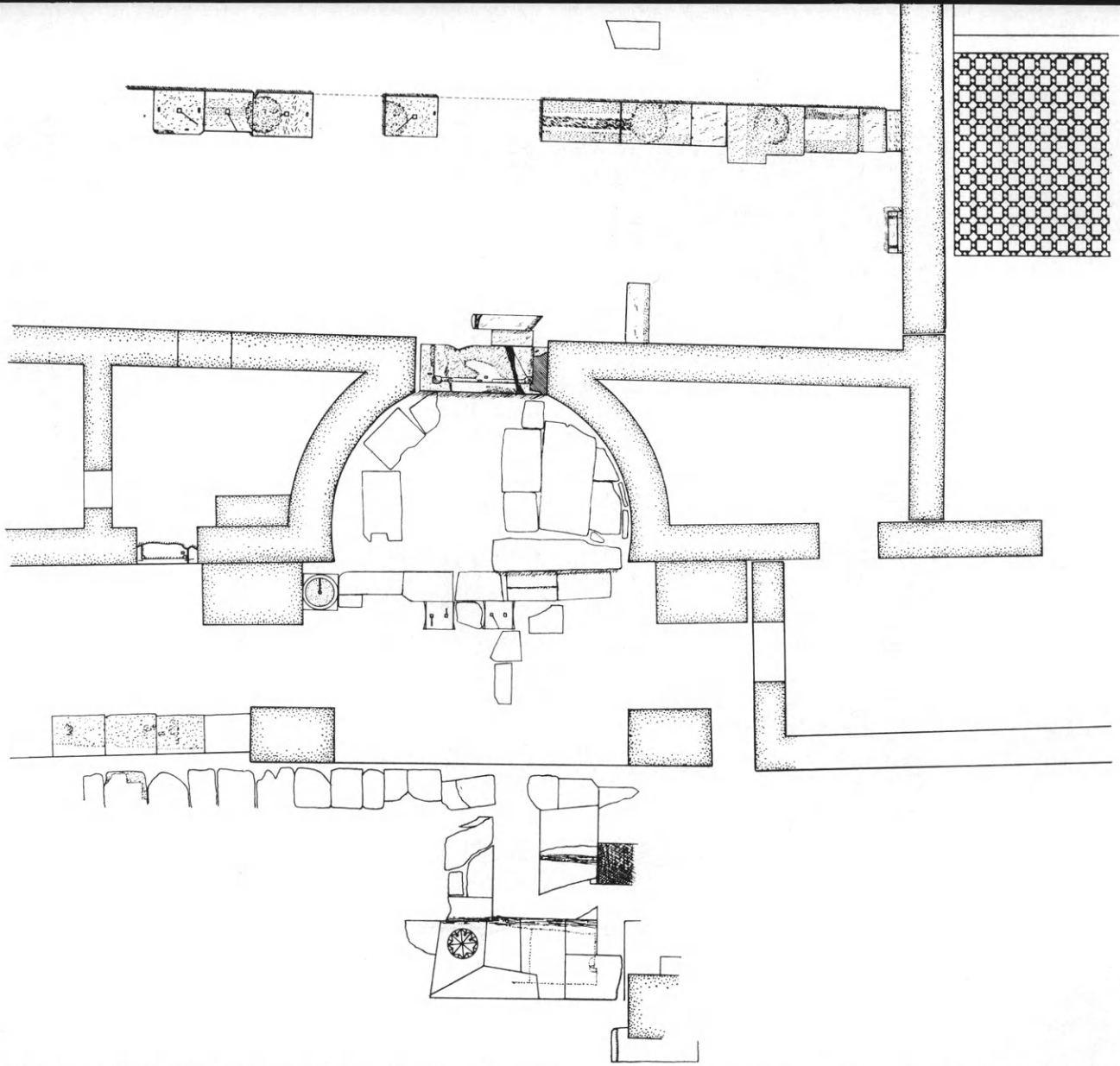
'Ο πυθμὴν ὡς καὶ τὰ πλάγια τοιχώματά του εἶναι ἐπικεχρισμένα δι' ἰσχυροῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος.

Εἰς τὸν ΝΔ. τομέα ἡ ἔρευνα συνεχίσθη εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ αἰθρίου τοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ 'Οκταγώνου ναοῦ, ἀπελευθερωθέντος ἐκ τῶν κρημνισμάτων τοῦ ΒΔ. παραλληλογράμμου πεσσοῦ διαστ.

Εἰκ. 53. 'Αποχετευτικὸς ἀγωγὸς ἐκ τοῦ δευτέρου ὀρόφου τοῦ 'Επισκοπείου συνενούμενος μὲ τὸν κεντρικὸν ὀχετὸν τῆς παρόδου Β.

2.25 × 1.35 μ. (εἰκ. 54 - 56). Κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν αὐτοῦ πλευρὰν ἀνεφάνη ἕτερον τμῆμα γείσου ἢ ἐπιστυλίου τεχνικῆς sidamara, τοποθετημένον ὁριζοντίως. Τοῦτο προέρχεται ἐξ ἀρχαιοτέρου κτίσματος τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἐνταῦθα ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Ἕτερα τμήματα αὐτοῦ ἀνευρέθησαν κατὰ διαφόρους ἀνασκαφικὰς περιόδους ἐπίσης εἰς τὸν τομέα τοῦτον εἴτε ἐν συμφυρμῷ μετὰ τῶν κρημνισμάτων εἴτε ᾠκοδομημένα εἰς τοὺς τοίχους. Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πεσσοῦ καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸν ἔχων κατεύθυνσιν ἐξ 'Ανατολῶν πρὸς Δυσμὰς ἀπεκαλύφθη τοῖχος πάχους 0.80 μ. διατηρουμένου ὕψους 1.80 μ. καὶ μήκους 7.30 μ. ἐξ ἐπιμελοῦς ἀργολιθοδομῆς μετὰ παρεμβλήτων ἐνισχυτικῶν ζωνῶν ἐκ πλίνθων κατὰ τὰς γωνίας, ἀποτελῶν συνέχειαν τοῦ ἐκ τῆς

Εἰκ. 54. Κάτοψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος προπύλου τοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ 'Οκταγώνου ναοῦ μετὰ τῆς πρὸ αὐτοῦ διερχομένης ὁδοῦ.

νοτίας ἀπολήξεως τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ πυλῶνος ἐκκινοῦντος (εἰκ. 54). Ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.10 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἀκμῆς τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ πυλῶνος καὶ παρὰ τὸν πεσσὸν ἀνοίγεται πύλη πλάτους 1.35 μ. διατηροῦσα τὸν οὐδὸν αὐτῆς. Ἡ πύλη αὕτη, ἥτις μεταγενεστέρως ἐφράχθη διὰ προχείρου ἀργολιθοδομῆς, ὁδη-

Εἰκ. 55. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαπτομένου πυλῶνος τοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ καὶ ἡ μεγάλη κατὰ Ν. τοῦ Ὀκταγώνου ὁδικὴ ἀρτηρία.

γεῖ εἰς εὐρὺ διαμέρισμα διαστ. 3.50 × 4.50 μ., τοῦ ὁποίου τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς καμπύλης πλευρᾶς τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ πυλῶνος. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν αὐτοῦ κτιστὸν ἐξ ἀργολιθοδομῆς κατασκεύασμα, πλάτους 0.70 μ. καὶ μήκους 1.65 μ., ἀγνώστου προορισμοῦ. Μεταξὺ τῶν ἐν τῷ διαμερίσματι ἐπιφανειακῶν κρημνισμάτων διεπιστώθη στρῶμα πάχους 0.40 μ. ἐκ πλίνθων μεγάλων διαστάσεων συνδεομένων δι' ἰσχυροῦ κονιάματος. Κάτωθι αὐτοῦ παρετηρήθη στρῶμα πυρὸς μετὰ τεμαχίων ἀπηνθρακωμένων ξύλων. Ὑπὸ τοῦτο τέλος ἀνεφάνη γυμνὸν τὸ δάπεδον. Ἐνδείξεις πολλαί, ὡς πρόχειρα τοιχάρια, ἐρυθρὸν ἀργιλῶδες χῶμα, διαχω-

ρισμοὶ χώρων ἀκανόνιστοι καὶ ποικίλον οἰκοδομήσιμον ὑλικὸν πείθουν ὅτι τό τε ἀνασκαφὲν διαμέρισμα καὶ ὅλος ὁ χῶρος ΝΔ. τοῦ προπύλου ἐχρησιμοποιήθη καὶ πολὺ μεταγενεστέρως ὑποστὰς κατὰ καιροὺς πολλὰς καὶ ποικίλας μετασκευάς.

Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ΝΔ. τοῦ προπύλου καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.35 μ.

Εἰκ. 56. Τὸ ΝΔ. τμῆμα τοῦ ἀνασκαπτομένου προπύλου.

νοτίως τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ περιγραφέντος δωματίου ὑπὸ πρόχειρον τοιχάριον, ἀνεφάνησαν κατὰ χώραν μαρμάριναι πλάκες κατὰ παράταξιν τοποθετημέναι πλάτους ±0.90 μ. προεξέχουσαι ἐκ τοῦ δαπέδου εἰς ὕψος 0.20 μ. (εἰκ. 54). Τὰ ἐπ' αὐτῶν ἀμυδρὰ ἴχνη τῶν πλίνθων τῶν βάσεων κιόνων, τὸ διαπιστωθὲν ἄνοιγμα μετακιονίων 2.50 μ., τὰ ἀνευρεθέντα περὶ τὸν χῶρον ἐλεύθερα ἢ ἐντὸς τῶν κρημνισμάτων τμήματα κιόνων, τὰ δύο ἀκέραια κιονόκρανα καὶ ἓν ἀποκεκρουμένον, ἐπιτρέπουν τὴν σκέψιν ὅτι αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι παχεῖαι πλάκες ἀπετέλουν στυλοβάτην, ἐφ' οὗ ἔβαινε κιονοστοιχία. Ἡ περαιτέρω πρὸς Δυσμὰς ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ τὸ ὀρθὸν ἢ μὴ τῆς ὑποθέσεως.

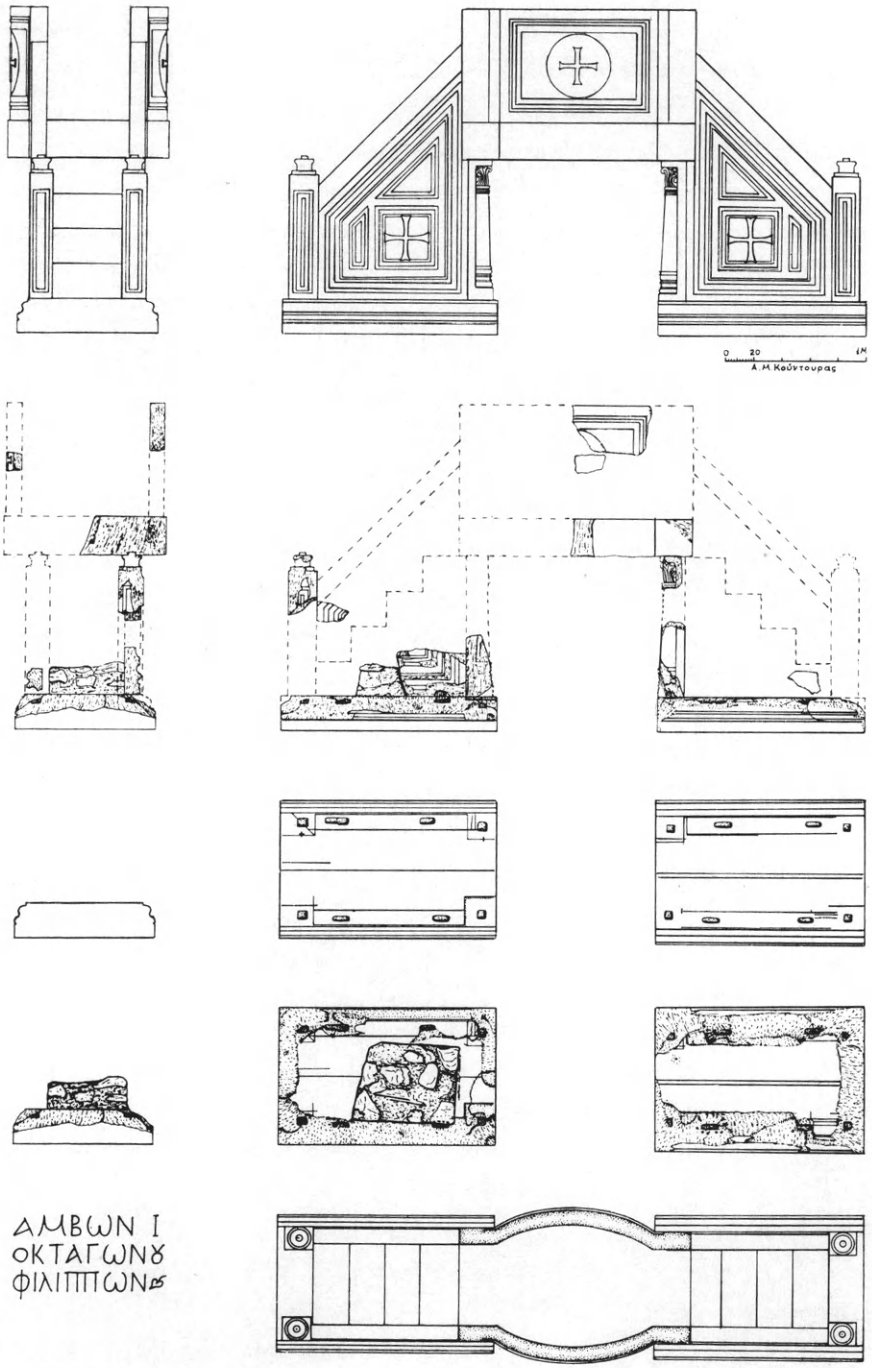
Πρὸς διαπίστωσιν ἐὰν ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κατὰ τὴν προηγουμέ-

νην ἀνασκαφικὴν περίοδον πρὸ τοῦ προπύλου ὁδικὴ ἀρτηρία, ἥτις ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς διασχιζούσης τὴν ἐμπορικὴν ἀγορὰν τοῦ Forum καὶ συνεχίζεται βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὸ 'Οκτάγωνον καὶ δὴ καὶ πρὸς τὸν διαπιστωθέντα πέρυσιν εἰς ἀπόστασιν 3.60 μ. νοτίως τῆς ΝΑ. πύλης τοῦ κτηρίου τοῖχον ('Εργον 1970, 46), ἐ-

Εἰκ. 57. Ἄποψις τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ 'Οκταγώνου ναοῦ, ὑπόλειμμα τοῦ δαπέδου αὐτοῦ, ὑδραυλικαὶ ἐγκαταστάσεις. Εἰς τὸ βάθος ἡ ἐπεκτεινομένη ἀπὸ Δ. ὁδός.

γένετο ἔρευνα εἰς βάθος ± 4.00 (εἰκ. 57). Ἡ σκαφὴ αὕτη ἀπέδειξεν 1) ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τοῖχος ἀπετέλει τὸν ἐξωτερικὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ 'Οκταγώνου ναοῦ. Τοῦτο τεκμαίρεται ἐκ τοῦ ὅτι 0.40 μ. ὑπὸ τὸ κατὰ χώραν κατώφλιον τῆς θύρας τοῦ 'Οκταγώνου συνεχίζεται πρὸς Νότον ἡ ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος ὑποδομὴ τοῦ δαπέδου τοῦ πρώτου ναοῦ (εἰκ. 57). 2) Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦτο ἀνεφάνη σύστημα ἀποχετεύσεως συνδεόμενον πρὸς τὰ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ 'Οκταγώνου δύο συνεχόμενα διαμερίσματα (εἰκ. 57), τοῦ ἑνὸς κυκλικοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου τετραγώνου, λειτουργικὸν ἔχοντα χαρακτῆρα (ΠΑΕ 1960, 84 κέ. εἰκ. 1). Τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐκκλησίαν συμ-

Εἰκ. 58. Ἀποκατάστασις τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ὀκταγώνου ἄμβωνος.

περιελήφθησαν εἰς τὸν νέον ὀκτάγωνον ναόν. Ἕνεκα τούτου καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ Ὀκταγώνου παρουσιάζει αἰσθητὰς ἀνωμαλίας κατὰ τὸ ΝΑ. τμῆμα αὐτοῦ. 3) Εἰς βάθος 3.50 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἀκμῆς τοῦ διατηρουμένου τοίχου διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ὁδοῦ τῆς ἐμπορικῆς ἀγορᾶς (εἰκ. 57).

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐρεύνας ἐπεχειρήθη ἐφέτος, κατόπιν ταυτίσεως ὡρισμένων μαρμαρίνων τεμαχίων, ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ Ὀκταγώνου διαπιστωθέντος, ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν κατὰ χώραν βάσεων, ἄμβωνος (ΠΑΕ 1960, 80 εἰκ. 1). Ἐκ τῶν τμημάτων τετραγώνων πεσσίσκων μεθ' ὁμολόγων παραλληλογράμμων γλυφῶν καὶ γαστροειδῶν ἄνω ἀπολήξεων, τῶν ἡμικιονίσκων μετὰ συμφυοῦς κιονοκράνου ἐκ μαλακῆς ἀκάνθης, τῶν τμημάτων θωρακίων, ἐξ ὧν τινὰ τραπεζιόσχημα καὶ ἄλλα παραλληλόγραμμα μετὰ σταυρῶν ἐπὶ δίσκων, συνετέθη μορφὴ ἄμβωνος μετὰ δύο κλιμάκων, αἵτινες βαίνουσι παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ Ὀκταγώνου (εἰκ. 58). Ἀλλὰ κατόπιν τῆς διαπιστώσεως καὶ δευτέρου ἄμβωνος ἐν τῷ ναῷ, τοῦ ἑνός, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀκταγώνου καὶ τοῦ ἑτέρου εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Βήματος καὶ προσκεκολλημένου εἰς τὸ φράγμα αὐτοῦ (ΠΑΕ 1960, 83 κἑ. εἰκ. 6), ἀνακύπτει, ἐὰν εἶναι σύγχρονοι, ὅπως ὑποθέτει ὁ ἀνασκάπτων, οἱ δύο ἄμβωνες, τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως δύο ἀμβώνων ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ καὶ τοῦ προορισμοῦ ἑκατέρου αὐτῶν.

6. ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ

Ἡ ἀπὸ τετραετίας (1966) ἀρξαμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσημβρίαν τῆς Δυτικῆς Θράκης, συνεχίσθη καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Ἀ. Βαβρίτσα εἰς ἔτι μεγαλυτέραν κλίμακα, τόσον εἰς τὸν περιτετειχισμένον οἰκισμόν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν καὶ γωνίαν τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἔνθα ὁ Πύργος ὁ λεγόμενος «Φυλακές» (ΠΑΕ 1966 καὶ 1969), καθὼς καὶ εἰς τὸ πρὸς Δ. λίαν ἐκτεταμένον ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τῆς Μεσημβρίας (εἰκ. 59).

Κατ' ἀρχὴν ἐγένετο ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς εἰς τὸν περιτετειχισμένον οἰκισμόν, εἰς ἔκτασιν περὶ τὰ 20 μ. δυτικῶς τῶν

οἰκιῶν 1, 2 καὶ 3 καὶ μέχρι τοῦ πρὸς τὴν Θάλασσαν σημερινοῦ δρόμου, δηλ. καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν οἰκιῶν 4, 5 καὶ 6, ὡς αὕτη σημειοῦται εἰς τὸ σχέδιον (εἰκ. 60).

Εἰς τὸ τεταραγμένον ἐκ τῶν χαρακωμάτων τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου ἐπιφανειακὸν στρῶμα τῆς ἐκτάσεως ταύτης εὑρέ-

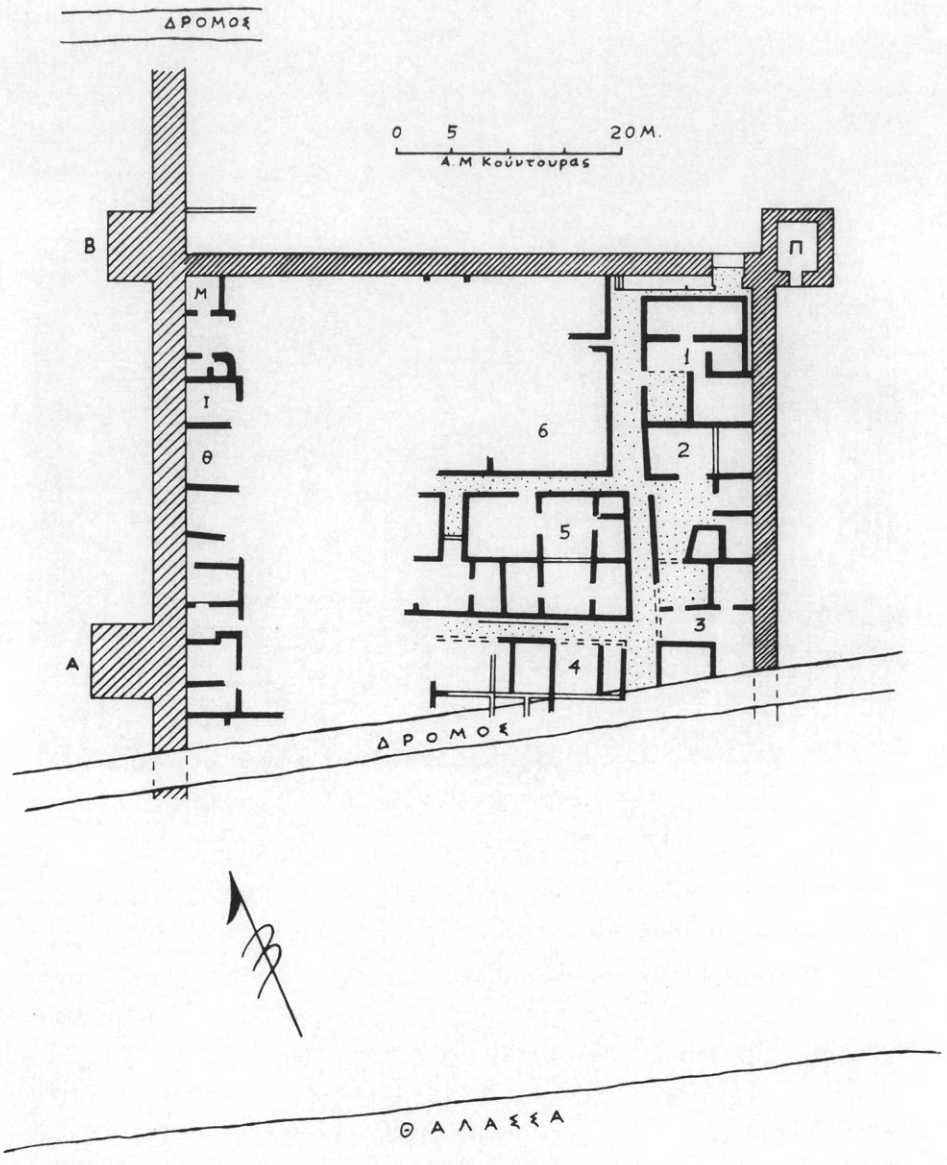

Εἰκ. 59. Ἄποψις τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Μεσημβρίας ἀπὸ Α.

θησαν ὄστρακα προϊστορικά, ἑλληνιστικά, μελαμβαφῆ, λαβαὶ κανθάρων, χείλη πίθων, ὡς καὶ τεμάχια ἐνσφραγίστων στρωτήρων κεράμων, ἀναμεμειγμένα μετὰ θραυσμάτων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων, λακωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ τύπου, πρᾶγμα ὅπερ δυσχεραίνει τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν ἐν προκειμένῳ.

Ἡ οἰκία 3 ἀπεκαλύφθη συνολικῶς, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ τεσσάρων δωματίων, ἐνῷ πρὸς Νότον ταύτης ἐφάνησαν τοῖχοι, εἰς μικρὸν ὕψος σωζόμενοι, πιθανῶς δωματίου ἀνήκοντος εἰς ἄλλην οἰκίαν, τῆς ὁποίας τὸ πρὸς τὸν σημερινὸν δρόμον τμῆμα εἶναι κατεστραμμένον καὶ συνεπῶς ἄγνωστον μέχρι ποίου σημείου ἐξετείνετο αὕτη.

Ἡ ἔρευνα δυτικῶς τῶν οἰκιῶν 1, 2 καὶ 3 συνεχίσθη εἰς βάθος καὶ μέχρι 0.40 μ., εἰς τὸ στρῶμα καταστροφῆς αὐτῶν περίπου, ἔνθα ἐνεφανίσθησαν οἱ τοῖχοι τῶν ἀντιστοίχων οἰκιῶν 4, 5 καὶ 6.

Εἰκ. 60. Οἰκισμὸς περιτετειχισμένος.

Ἐκ τῆς οἰκίας 5 ἀπεμακρύνθη πειόσχημος τοῖχος, νεωτέρας κατασκευῆς, θεμελιωμένος ὑψηλότερον τοῦ στρώματος καταστροφῆς. Οὗτος χρονολογεῖται ἐκ τῶν εὑρημάτων μετὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰ., εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ σχετισθῇ μὲ τὸν ληνὸν (πατη-

τήρι) τοῦ χωρίσματος Ι (ΠΑΕ 1969), ὡς καὶ μὲ τὸ στωικὸν μονόχωρον οἴκημα, κείμενον εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκισμοῦ, ἀνατολικῶς τοῦ χωρίσματος Δ, πρὸς τὸ ὁποῖον ἔχει παράλληλον διάταξιν.

Εἰς τὸν χῶρον τῆς οἰκίας 4 εὑρέθησαν δέκα χαλκᾶ νομίσματα,

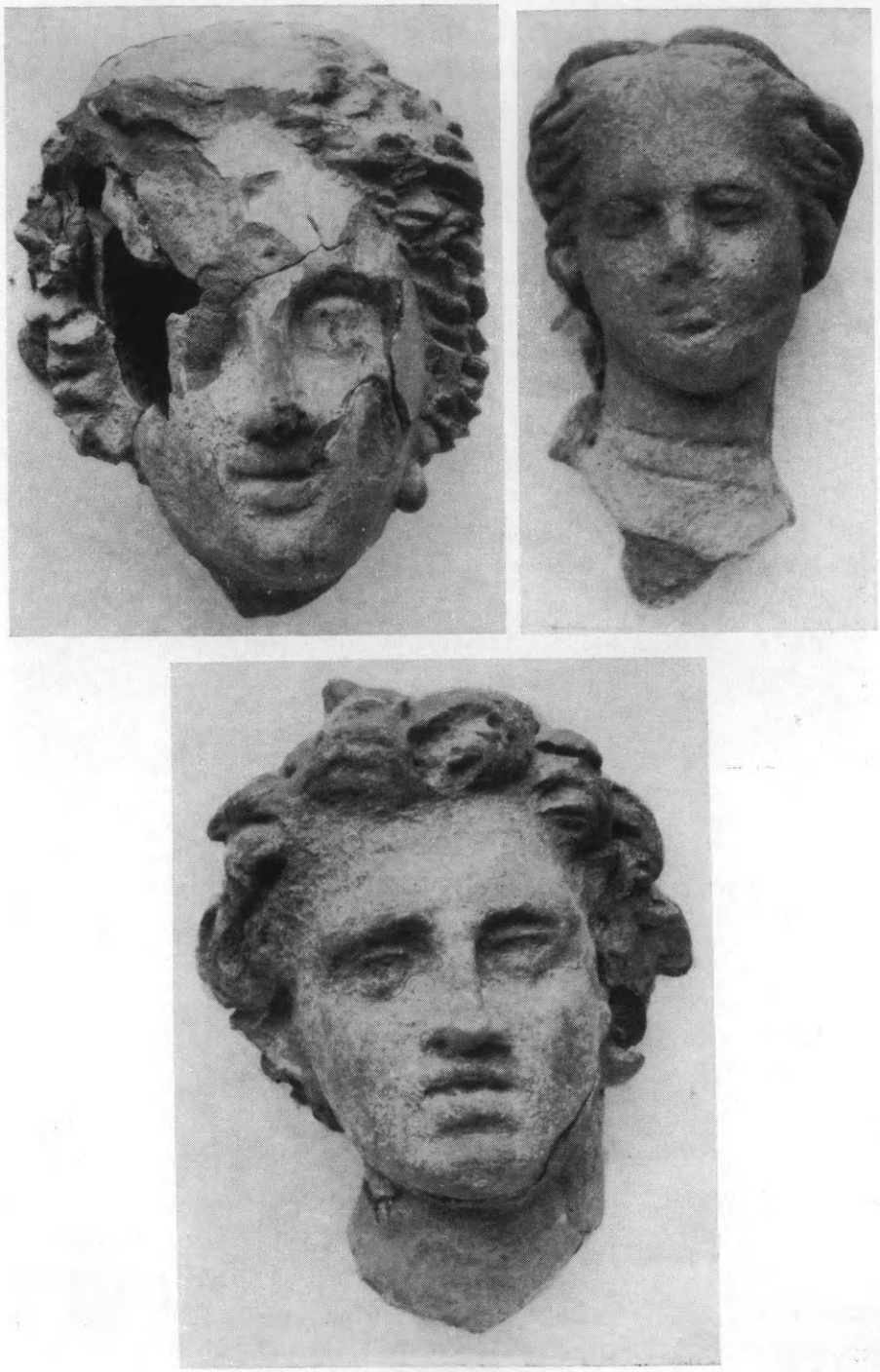

Εἰκ. 61. Οἰκίαι 4, 5, 6 ἀπὸ ΒΑ.

τμῆμα εἰδωλίου σατύρου, πήλινον περίαπτον διάτρητον, ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, χεῖλος πηλίνης λεκάνης μετὰ διακοσμήσεως ἐκ φύλλων κισσοῦ, ὄστρακα προϊστορικά, μελαμβαφῆ, μεγαρικῶν σκύφων, ὡς καὶ πλῆθος κεράμων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων κορινθιακοῦ καὶ λακωνικοῦ τύπου.

Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς οἰκίας 5 ἀπεκαλύφθη μεταγενέστερον κυκλικὸν κτίσμα, θεμελιωθὲν ἐλάχιστα ὑπὲρ τὸ δάπεδον τῆς ἀρχικῆς οἰκίας, ἐνῷ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τοῦτο καὶ νοτιώτερον, ἕτερον κτίσμα μὲ τετράγωνον αἴθουσαν καὶ στοὰν ἐν παραστάσι πρὸς Νότον, ὁμοιάζον πολὺ πρὸς τὸ ἀνατολικῶς τοῦ χωρίσματος Δ ἀποκαλυφθέν. Ὅμοιον κτίσμα ἀλλ' ἀμελεστέρας κατασκευῆς εὑρέθη ἐξωτερικῶς τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς οἰκίας 5 (εἰκ. 61).

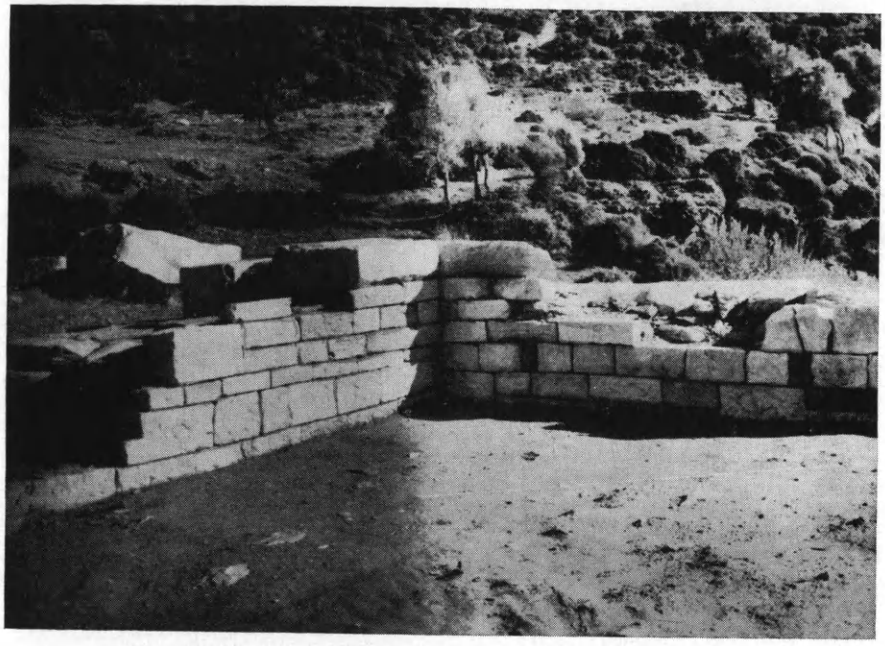
Εἰς τὴν οἰκίαν 5 καὶ εἰς τὴν συμβολὴν τῶν δύο μεταγενεστέ-

Εἰκ. 62. Κεφαλαὶ εἰδωλίων ἐκ τῆς οἰκίας 5.

ρων κατασκευῶν, ὀρθογωνίου καὶ κυκλικῆς, εὑρέθη δωρικὸν κιονόκρανον εἰς τεμάχια, ἐκ κιτρινωποῦ λίθου. Διὰ τῆς συγκολλήσεως τούτων συνεπληρώθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τούτου μετὰ τμήματος τοῦ κίονος καὶ τοῦ ὑποτραχηλίου δηλουμένου δι' ἁπλῆς χαραγῆς.

Ἐγγὺς τοῦ σημείου εὑρέσεως τοῦ δωρικοῦ κιονοκράνου εὑρέθη

Εἰκ. 63. Ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ Πύργου «Φυλακὲς» ἐσωτερικῶς.

ἀξιόλογον ἀπότμημα πηλίνου δωρικοῦ κιονοκράνου ἄνευ ἄβακος. Ὁ σωζόμενος ἐχῖνος τούτου δεικνύει μορφὴν ἀρχαιοτέραν τοῦ προμνημονευθέντος ἐκ τοπικοῦ κιτρινωποῦ λίθου.

Ἐκ τῆς οἰκίας 5 περισυνελέγησαν δεκατέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα, εἰδώλιον γυναικός, τμῆμα εἰδωλίου Κυβέλης, κεφαλαὶ εἰδωλίων (εἰκ. 62) καὶ πολλὰ τεμάχια, τμῆμα χείλους περιρραντηρίου μὲ ἰωνικὸν κυμάτιον, τμῆμα λιθίνου ἀετώματος, κονιάματα λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος, ὄστρακα προϊστορικά, μελαμβαφῆ, μεγαρικῶν σκύφων, ὡς καὶ διαφόρων κεράμων λακωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ τύπου.

Πέραν τῶν οἰκιῶν 4 καὶ 5 ἐγένετο ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς

εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν, εὑρέθησαν δὲ τρεῖς κεφαλαὶ εἰδωλίων, πήλινον περίαπτον, τμῆμα καρποῦ δεξιᾶς χειρὸς ἐκ μαρμάρου, εἴκοσι τρία χαλκᾶ νομίσματα, ὄστρακα προϊστορικὰ καὶ μελαμβαφῆ, εἰδώλιον - πλακίδιον μὲ ἀποκεκρουμένην τὴν κεφαλήν, παριστάνον γυμνὸν ἄνδρα στηρίζοντα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ

Εἰκ. 64. Προϊστορικὸν ταφικὸν ἀγγεῖον.

κέρατος Ἀμαλθείας, τεμάχιον πηλίνου περιρραντηρίου μετὰ ἰωνικοῦ κυματίου, ὡς καὶ τεμάχια κεράμων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων.

Μεταξὺ τῶν οἰκιῶν 4 καὶ 5 φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ὁδός, μὴ βεβαιωθεῖσα εἰσέτι πλήρως.

Διὰ τῆς μικρᾶς ἐρεύνης εἰς τὸν χῶρον τῆς οἰκίας 6 ἤρχισαν νὰ διαγράφωνται τὰ χωρίσματα τῶν δωματίων, εὑρέθησαν δὲ δέκα χάλκινα νομίσματα, κεφαλὴ εἰδωλίου γυναικός, κέραμος λακωνικοῦ τύπου εἰς τεμάχια, ὄστρακα προϊστορικὰ καὶ μελαμβαφῆ.

Εἰς τὸν πύργον τὸν λεγόμενον «Φυλακές» (ΠΑΕ 1966,

1969), εὑρισκόμενον εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ τείχους τῆς πόλεως, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὴν νοτίαν, δυτικὴν καὶ βόρειον πλευρὰν ἐξωτερικῶς.

Δεκατέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα, ἐνώτιον ἀργυροῦν, ὄστρακα μελαμβαφῆ, ὡς καὶ τμήματα βάσεως κρατῆρος καὶ κυαθίων τοπικοῦ ἐργαστηρίου ἦσαν τὰ πρῶτα εὑρήματα.

Μεγάλη καταστροφὴ ἐγένετο κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν στρατιωτικῶν χαρακωμάτων εἰς τὸν Πύργον καὶ τὰ πέριξ (εἰκ. 63). Ἐκ τῆς ἐρεύνης διεπιστώθη ὅτι ἡ προέκτασις τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Πύργου καὶ πρὸς Δυσμὰς συνέπιπτε μετὰ τοῦ ὁμωνύμου τείχους τῆς πόλεως.

Βορείως τοῦ Πύργου ἐξηκριβώθη ἡ θέσις καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, τοῦ ὁποίου σώζεται μόνον ἡ πρώτη σειρὰ τῆς ἀνωδομῆς. Τὰ μοχλοβόθρια ὡς καὶ οἱ λοιποὶ σωζόμενοι τόρμοι ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν δόμων μαρτυροῦν ὅτι ἡ δευτέρα σειρὰ - στρῶσις ἀπετελεῖτο ἐξ ὀρθοστατῶν, ὁμοίας δὲ κατασκευῆς φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ἡ δυτικὴ - ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ τείχους.

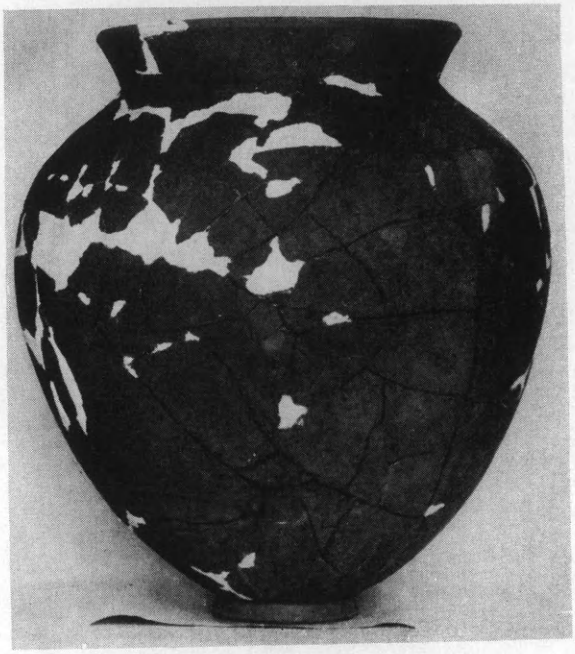
Ἐν συμπεράσματι τὸ τεῖχος ἀπετελεῖτο ἐξ ἐπαλλήλων καταληπτήρων καὶ ὀρθοστατῶν, κατὰ τὰς παρειάς, τοῦ μεταξὺ αὐτῶν κενοῦ πληρουμένου διὰ θραυστῶν καὶ λογάδων λίθων, κατὰ τὸ ἀγροτικὸν σύστημα, ἤτοι μὲ σφυροκοπημένην ἐπιφάνειαν, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Α.Κ. Ὀρλάνδου (Ὑλικὰ Δομῆς, τόμ. Β', σ. 203 κέ., εἰκ. 163 Β καὶ 211).

Εἰς τὸν ἀγρὸν Τσαμπάζη καὶ νοτιώτερον τοῦ σημείου, ἔνθα ἐγένετο ἔρευνα κατὰ τὰ ἔτη 1966 - 1968, ἐκαθαρίσθη ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως ἀρκετὴ ἔκτασις, ἐγγὺς τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ τείχους τῆς πόλεως. Εἰς γενομένην ἐν συνεχείᾳ τομήν, ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν, ἀπεκαλύφθη πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τμῆμα τοίχου, ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τὰ μεταγενέστερα κτίσματα τοῦ περιτετειχισμένου οἰκισμοῦ, ἐνῷ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, τὸ σωζόμενον βόρειον μέρος δωματίου μετὰ σιμέντου εἰς τὸ δάπεδον. Ἡ διάταξις τοῦ δαπέδου δεικνύει δωμάτιον μὲ κεντρικὸν διάκοσμον καὶ τρίκλινον πέριξ τούτου. Ἡ οἰκία ἐν τῷ συνόλῳ ἔφθανε μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀξιομνημόνευτα εἶναι, πήλινον

τμῆμα σίμης φέρον ἄνω ταινίαν καὶ ὑπ' αὐτὴν ἀνάγλυφον ἰωνικὸν κυμάτιον μετὰ ὑποκειμένης ἡμικυλινδρικῆς ταινίας, ἐπεχούσης θέσιν ἀστραγάλου.

Ἕτερον τμῆμα εἰς δύο συνεχόμενα τεμάχια, φέροντα ταινίαν

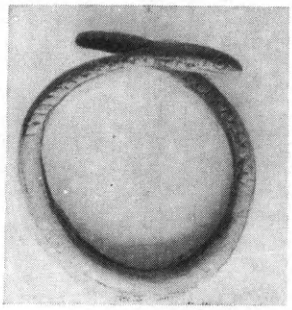

Εἰκ. 65. Προϊστορικὸν ταφικὸν ἀγγεῖον.

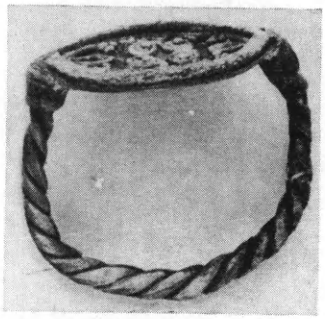
ἄνω καὶ ἀστράγαλον κάτω, πιθανῶς ἀνῆκον εἰς διακοσμητικὴν ταινίαν ἢ κοσμήτην.

Ἀκόμη τμῆμα πηλίνου ἀνθεμίου, κονιάματα χρώματος λευκοῦ, χαλκᾶ νομίσματα, λύχνοι εἰς τεμάχια, ὄστρακα μελαμβαφῆ καὶ διάφορα ἄλλα.

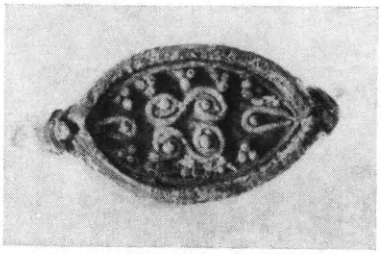
Εἰς τὴν Νεκρόπολιν καὶ ἀνατολικῶς τοῦ ἀγροῦ Σοφόγλου, ἔνθα κυκλικὸς τάφος (ΠΑΕ 1966, 1967), ἀπεκαλύφθη κυκλικὸς ταφικὸς τύμβος ἐκ λιθορριπῆς. Εἰς τὸ κέντρον τούτου εὑρέθη πλακοσκεπὴς ταφή, πέριξ δὲ ταύτης ὀκτὼ διάφοροι ταφαί, ἐξ ὧν τέσσαρες ἐκ πίθων καὶ τέσσαρες ἐκ λεβητοειδῶν τεφροδόχων ἀγγείων τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς (εἰκ. 64, 65), ἐντὸς τῶν ὁποίων κε-

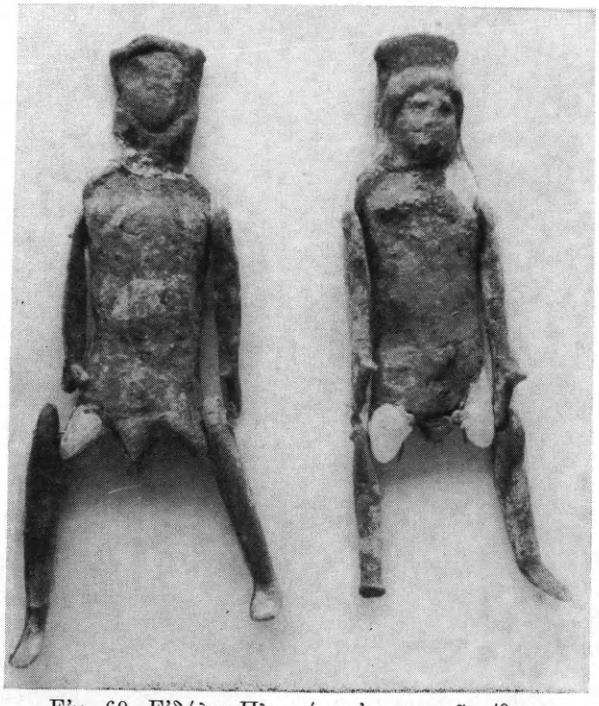
Εἰκ. 66. Ἀργυροῦν ψέλιον ἐκ ταφικοῦ πίθου.

Εἰκ. 67. Ἀργυροῦς δακτύλιος ἐκ ταφικοῦ πίθου.

Εἰκ. 68. Ἡ σφενδόνη τοῦ ἀργυροῦ δακτυλίου.

Εἰκ. 69. Εἰδώλια-Πλαγγόνες ἐκ ταφικοῦ πίθου.

λύφη θαλασσίων κοχλιῶν, εἰς ἕνα δὲ σιδηροῦν ξίφος - λόγχη εἰς τεμάχια.

Εἰκ. 70. Δίωτος σκύφος ἐκ ταφικοῦ πίθου.

Ἠρευνήθησαν καὶ ἄλλοι τάφοι εἰς διάφορα σημεῖα, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν, πρᾶγμα συνηθέστατον, ἦσαν συλημένοι.

Εἰκ. 71. Ἀμφορίσκος, ληκύθιον ἐκ ταφικοῦ πίθου.

Ἀργυροῦν ψέλιον (εἰκ. 66), ἐνώτιον, καρφίς, δακτύλιος (εἰκ. 67, 68), δύο εἰδώλια - Πλαγγόνες (εἰκ. 69), μελαμβαφὴς δίωτος

σκύφος (εἰκ. 70), τέσσαρα ἀρυβαλλόσχημα μικρὰ ἀγγεῖα, ὡς καὶ εἷς ἀμφορίσκος (εἰκ. 71) εὑρέθησαν ἐντὸς μικροῦ ταφικοῦ πίθου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀσύλητος.

Εἰκ. 72. Τμῆμα ἐρυθρομόρφου ἀγγείου ἐκ περισυλλογῆς.

Εἰκ. 73. Ἐνεπίγραφον ἀρυβαλλόσχημον ἀγγεῖον ἐκ περισυλλογῆς.

Εἰς λακκοειδῆ τάφον ἐξ ἀκατεργάστου λίθου εὑρέθησαν χώματα ἀναμεμειγμένα μετὰ τῆς τέφρας πυρᾶς, τεμάχια σκύ-

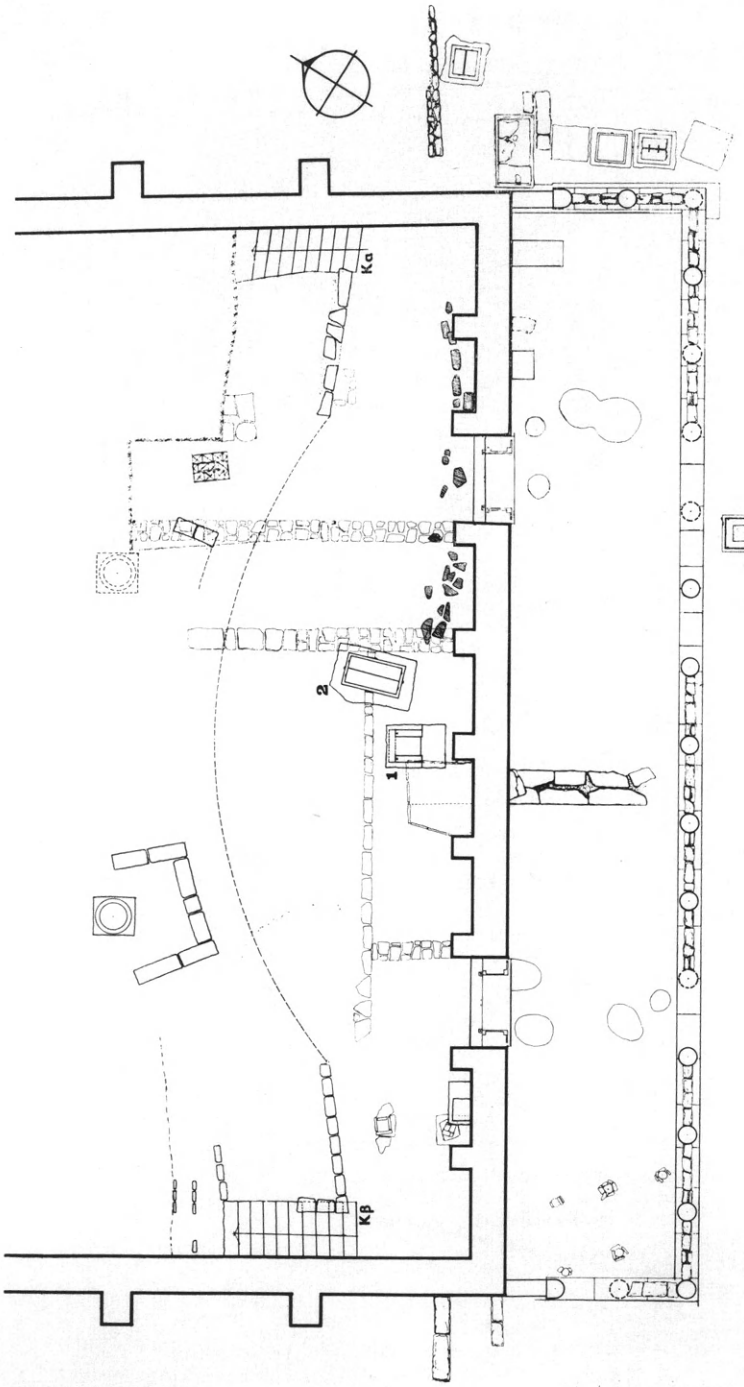
φων κεκαυμένα, σαθραὶ κεφαλαὶ μικρῶν εἰδωλίων, χάνδρα ἐκ πηλοῦ, πήλινον περίαπτον, πήλινον κύπελλον μετὰ λαβῆς, κεφαλὴ εἰδωλίου γλαυκός, ἀργυροῦν ἐνώτιον, μελαμβαφεῖς σκύφοι εἰς τεμάχια, δύο πήλινα παρίαπτα, ὡς καὶ διάφορα ἄλλα (εἰκ. 72 - 73).

Τὸ ἐξαιρετικὸν καὶ κατ' ἔτος αὐξανόμενον ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσημβρίαν, συνηγορεῖ διὰ τὴν εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα καὶ διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος (1971) προγραμματισθεῖσαν ἔρευναν, πρᾶγμα ὅπερ θὰ ἐνισχύσῃ ἔτι περισσότερον τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ ἰδιομόρφου τῶν οἰκισμῶν καὶ τῶν τειχῶν εἰς τὴν Θρᾳκικὴν γῆν, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὰ καταντικρὺ τῆς Σαμοθράκης Θρᾳκικὰ παράλια, ἔνθα πόλεις καὶ πολίσματα, τοῦ λυρωδοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς ἀκολουθίας του τὰ ἐνδιαιτήματα, ἐν μέσῳ πρίνων καὶ δρυῶν αἰωνοβίων.

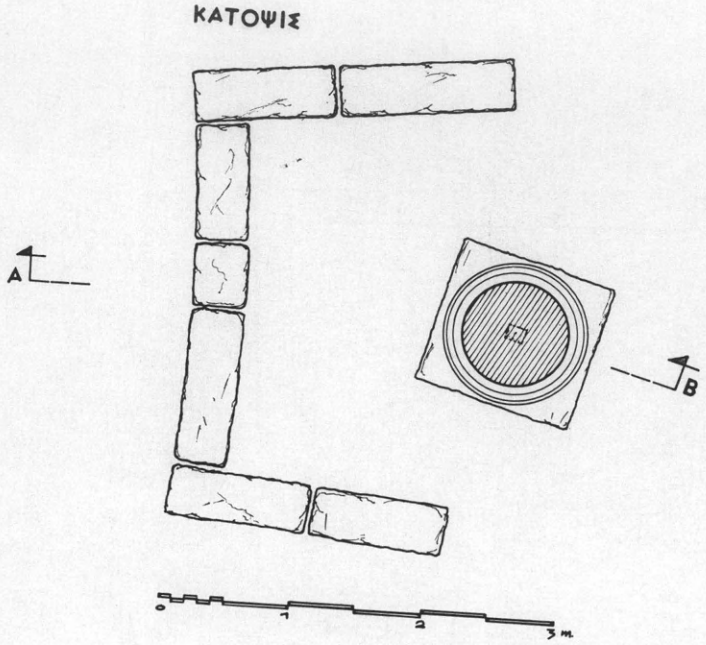
7. ΔΩΔΩΝΗ

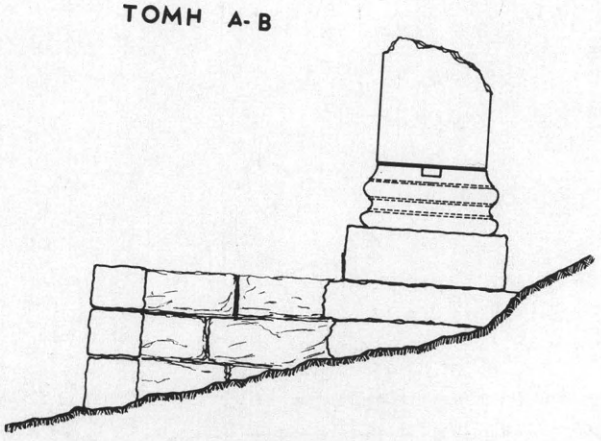
Ἡ κατὰ θέρος τοῦ 1970 διὰ τοῦ καθηγ. κ. Σ. Δάκαρη γενομένη ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Βουλευτήριον τῆς Δωδώνης ὑπῆρξε περιωρισμένη εἰς ἔκτασιν, λόγῳ τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων καὶ τοῦ μικροῦ ὕψους τῆς πιστώσεως.

Ἀνεσκάφη τὸ πρὸς Βορρᾶν τοῦ βάθρου τοῦ Χάροπος (εἰκ. 74, 2), ἀνωφερὲς τμῆμα, διὰ νὰ καθορισθοῦν ἡ κλίσις καὶ ἡ μορφὴ τοῦ κοίλου, ὅπου ἐκάθηντο οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων Ἠπειρωτικῶν φύλων, τὰ ὁποῖα συμμετεῖχον εἰς τὴν Συμμαχίαν (330/325 - 232 π.Χ.) καὶ τὸ Κοινὸν τῶν Ἠπειρωτῶν (232 - 168 π.Χ.). Διὰ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ τοξοειδὴς βασικὸς κύκλος τοῦ θεατροειδοῦς χώρου, ἐκτεινόμενος μεταξὺ τῶν δύο ἀναλημμάτων, τὰ ὁποῖα συνέχονται πρὸς τὰς δύο πλευρικὰς λιθίνας κλίμακας παρὰ τὸν ἀνατολικὸν καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου (εἰκ. 74, Κα καὶ Κβ). Τὸ τόξον τοῦτο ἀνήκει εἰς κύκλον, μὲ διάμετρον ἴσην πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ Βουλευτηρίου (30.20 μ.), τὸ δὲ κέντρον τοῦ Κ εὑρίσκεται 1.70 μ. νοτίως τοῦ μεσαίου κίονος τῆς πρὸς Νότον δωρικῆς στοᾶς. Τοιουτοτρόπως τὸ χαμηλὸν τοιχάριον τῆς βασικῆς καμπύλης τοῦ κοίλου, ἑνούμενον μὲ τοὺς ἑκατέρωθεν παρὰ τὰς πλευρικὰς κλίμακας χαμηλοὺς ἀναλημματικοὺς

Εἰκ. 74. Κάτοψις τοῦ Βουλευτηρίου Δωδώνης.

Εἰκ. 75. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ καμπυλογράμμου ἀναλήμματος καὶ τοῦ ἐν μέρει σωζομένου κατὰ χώραν ἰωνικοῦ κίονος.

τοίχους, ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ θεατροειδοῦς χώρου, ὅπου εὑρίσκοντο τὰ ξύλινα ἕδρανα τῶν καθημένων.

Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. βορείως τοῦ βασικοῦ τόξου ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ κατὰ τὴν περυσινὴν ἀνασκαφὴν μερικῶς ἀποκαλυφθὲν καμπυλόγραμμον κτίσμα (Ἔργον 1969, σ. 22). Τοῦτο ἔχει σχῆ-

Εἰκ. 76. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Βουλευτηρίου ἀπὸ Δυσμῶν.

μα ἀνεστραμμένου πεῖ, μὲ νοτίαν πλευρὰν τμῆμα τόξου ὁμοκέντρου πρὸς τὴν βασικὴν καμπύλην (εἰκ. 74 - 75). Τὸ κτίσμα, κατεσκευασμένον κατὰ τὸν ἰσόδομον τρόπον, διαστάσεων 3.40 × 2.45 μ., περιβάλλει διὰ τῶν τριῶν πλευρῶν του τὸ θεμέλιον στυλοβάτου, ἑδραζόμενον ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν δόμων, ὕψους 1.05 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνει ἰωνικὸς κίων (εἰκ. 76). Τούτου τὸ κέντρον ἀπέχει δέκα μέτρα ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Βουλευτηρίου καὶ εἴκοσιν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ. Ὁ κίων ἐξ ἐγχωρίου λατυποπαγοῦς λίθου, διαμέτρου 0.85 μ. περίπου, φέρει εἴκοσι ραβδώσεις καὶ αὐλακώσεις, βάσιν μὲ δύο σπείρας καὶ σκοτίαν (εἰκ. 75 - 77) καὶ τετραγωνικὸν τόρμον, 0.12 × 0.12 μ., εἰς τὸ κέντρον πρὸς ἔνθεσιν τοῦ ἐμπολίου. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ καμπυλογράμμου κτίσματος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἰσοδομικῶν στρώσεων ὕψους 1.08 μ.,

τὰ δὲ δύο κάθετα σκέλη, παρακολουθοῦντα βορειότερον τὴν ἀνωφέρειαν τοῦ ἐδάφους, περιορίζονται τελικῶς εἰς ἕνα μόνον δόμον (εἰκ. 75).

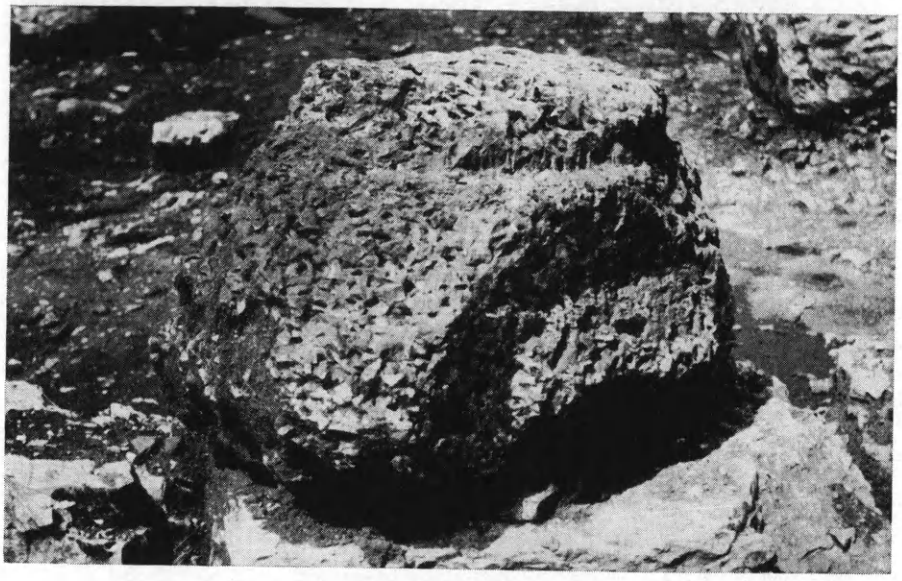
Τὸ ἐντὸς τοῦ κτίσματος πλήρωμα (μπάζα) ἀπετελεῖτο ἐκ χώματος καὶ μικρῶν ἀργῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἐκ τοῦ βρα-

Εἰκ. 77. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ ἀναλήμματος.

χώδους ἐδάφους τοῦ λόφου, ἐκ τῶν ἐκσκαφῶν πρὸς διαμόρφωσιν τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ὑπεράνω δὲ ἐκ λεπτοῦ στρώματος ἐκ μελανωπῶν χωμάτων μὲ ἄνθρακας καὶ ἄφθονα συντρίμματα κεράμων στέγης. Τὸ ἀνώτερον τοῦτο στρῶμα, τὸ ὁποῖον ἔχει διαπιστωθῆ καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν τοῦ Βουλευτηρίου, ὀφείλεται εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν καταστροφὴν τοῦ ἔτους 167 π.Χ., ἡ ὁποία ἐπήνεγκε τὴν ὁριστικὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ οἰκοδομήματος. Ἐντὸς τούτου εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας (232 - 168 π.Χ.), ἐνδεικτικὸν τοῦ χρόνου τῆς καταστροφῆς τοῦ Βουλευτηρίου. Παριστᾷ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως κεφαλὴν Διώνης μὲ καλύπτραν πρὸς δεξιά, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας βαίτυλον, μὲ τὰ ἀρχικὰ τῆς πόλεως, A-A-B-P-, ἐντὸς στεφάνου δάφνης. Ὑπὸ τὸ ἀνάλημμα, καὶ εἰς ὅσην ἔκτασιν ἐκατέρωθεν τούτου ἐπροχώρησεν ἡ ἀνασκαφή, ἐκτεί-

νεται στρῶσις ἀργιλλικῆς γῆς καὶ συντριμμάτων κεράμων, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ δάπεδον τοῦ κοίλου. Τὸ στρῶμα τοῦτο εἶχε θεωρηθῆ ὅτι ὠφείλετο εἰς τὴν ρωμαϊκὴν καταστροφὴν (Ἔργον 1969, σ. 22) καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ ἐπ' αὐτοῦ θεμελιωμένον καμπύλον κτίσμα εἶχε χρονολογηθῆ μετὰ τὸ ἔτος 168 π.Χ. Τώρα ὅμως ἀπο-

Εἰκ. 78. Ἰωνικὸν κιονόκρανον.

δεικνύεται, ὅτι τοῦτο προϋπῆρχε τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς καὶ ἑπομένως τὸ ὑπὸ τὸ κτίσμα στρῶμα κεραμιδιῶν ὀφείλεται εἴτε εἰς τὴν παλαιοτέραν καταστροφὴν τοῦ ἔτους 218 ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν εἴτε πιθανώτερον εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐπίστρωσιν τοῦ κοίλου διὰ χωμάτων, ποὺ περιεῖχον συντρίμματα κεραμιδιῶν. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ διευκρινήσῃ πιθανῶς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Μεταξὺ πολλῶν σπονδύλων, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἐκ τῶν ἰωνικῶν κιόνων τοῦ Βουλευτηρίου καὶ οἱ ὁποῖοι ἐπανατοποθετούμενοι θὰ προσδώσουν μεγαλοπρέπειαν εἰς τὸ οἰκοδόμημα, περιλαμβάνεται καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ αὐτοῦ λατυποπαγοῦς λίθου (εἰκ. 78). Τούτου ἐλλείπουν αἱ τέσσαρες γωνίαι μὲ τὰς ἰωνικὰς ἕλικας, αἱ ὁποῖαι, ὅπως μαρτυροῦν αἱ λεῖαι ἐπιφάνειαί του, εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ χωριστῶν τεμαχίων. Τοιαῦται γωνιαῖαι ἕλικες ἐκ μα-

λακοῦ ἐγχωρίου ἀμμολίθου εἶχον εὑρεθῆ τὸ 1963 ἐντὸς τῆς «αἰτωλικῆς ἐπιχώσεως», μεταξὺ τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τοῦ θεάτρου.

Εἰς ἀπόστασιν 8.50 μέτρων ἀνατολικῶς τοῦ τριπλεύρου ἀναλήμματος παρετηρήθησαν ἐντὸς ρωμαϊκοῦ τοίχου δύο μεγαλύτεροι λίθοι, τοποθετημένοι ἐν σειρᾷ, ὅμοιοι εἰς ἐργασίαν πρὸς τὸ δυτικὸν καμπυλόγραμμον τρίπλευρον ἀνάλημμα. Ἂν καὶ τὸ τμῆμα τοῦτο δὲν ἔχει ἀνασκαφῆ εἰσέτι, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπῆρχεν ὅμοιον κτίσμα, περιβάλλον ἐπίσης κίονα ἰωνικόν. Κατασκευαστικῶς ὁ κίων οὗτος ἀπέχει συμμετρικῶς 10 μέτρα ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ δυτικοῦ κίονος (εἰκ. 74). Οὕτως, ἐκτὸς τῶν δύο βορειοτέρων κιονοστοιχιῶν ἐκ τριῶν ἰωνικῶν κιόνων ἑκάστη, βεβαιώνεται τώρα καὶ τρίτη σειρὰ ἐκ δύο κιόνων, ἀπέχουσα τῆς μεσαίας κιονοστοιχίας 10 μέτρα.

Ἐπὶ τῶν ὀκτὼ τούτων κιόνων, διατεταγμένων εἰς τρεῖς σειράς, (3-3-2), μὲ ἴσην περίπου ἀπόστασιν 10 μέτρων, ἐφέρετο ἡ τεραστία στέγη τοῦ Βουλευτηρίου, τοῦ ὁποίου αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις ἀνέρχονται εἰς 41.50 $\times$ 30 μ., ἤτοι εἰς 1250 τ.μ. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἡ χρησιμοποίησις δύο κιόνων εἰς τὴν νοτίαν σειρὰν δὲν ὀφείλεται τόσον εἰς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῆς στέγης, ὅσον κυρίως εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως οἱ καθήμενοι ἐπὶ τοῦ ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου ἔχουν ἀπρόσκοπτον θέαν πρὸς τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς, ὅπου ὁ βωμὸς τοῦ Διὸς Νάου, τοῦ Διὸς Βουλέως καὶ τῆς Διώνης (εἰκ. 74, 2) καὶ ἡ θέσις τοῦ ρήτορος. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 ὀρθογώνιον βάθρον, διαστάσεων 1.47 $\times$ 0.70 μ., εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ ὁποίου οἱ τρεῖς ὀρθοστάται σχηματίζουν κιβωτιόσχημον θήκην, δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς βάθρον τοῦ ρήτορος (Ἔργον 1969, σ. 23 καὶ εἰκ. 22), δεξιᾷ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὁ βωμός.

Μικροῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι τὰ κινητὰ εὑρήματα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι νεώτερα τῆς καταστροφῆς τοῦ οἰκοδομήματος, χαλκαῖ πόρπαι μὲ ἐπικρατέστερον τὸν τύπον lycissa, γλύφανα, «ὠτογλυφίδες», δύο πήλινα «εἰσιτήρια», ἄφθονα ὄστρεα πορφύρας πρὸς κατεργασίαν τῆς ὁμωνύμου χρωστικῆς ὕλης (σχετικῶς Ἔργον 1969, σ. 27) καὶ 23 χαλκᾶ νομίσματα. Ταῦτα προέρχονται ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ λόφου ἢ καὶ ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν κτισμάτων,

τοῦ 2ου π.Χ. - 4ου μ.Χ. αἰῶνος, τὰ ὁποῖα κατεσκευάσθησαν ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου.

Ἐκ τῶν νομισμάτων, 15 εἶναι ρωμαϊκά (11 τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ.), δύο τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν (232 - 168 π.Χ.), τρία τῆς Ἀμβρακίας (232 - 168 π.Χ.), ἓν τῶν Κασσωπαίων (343/2 - 330 π.Χ.). Ἀλλὰ τὰ ἀναμενόμενα ψηφίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν, ἐξαιρέσει τῶν εὐαρίθμων ψηφισμάτων ἐκ τῶν προηγουμένων ἀνασκαφῶν, πολύτιμα διὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἠπείρου, δὲν εὑρέθησαν.

Ἀξίζει τέλος νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐκ τῶν δύο νομισμάτων τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν (232 - 168 π.Χ.), μὲ κεφαλὴν Ἀρτέμιδος δεξιᾷ | αἰχμὴν δόρατος, ΑΠΕΙ - ΡΩΤΑΝ, ἐντὸς στεφάνου δάφνης, τῆς ὁμάδος VIII (Franke, Die Antiken Münzen von Epirus, 1961, σ. 209 ἑξ.), τὸ ἓν εὑρέθη ἐντὸς τοῦ στρώματος καταστροφῆς. Ἐπειδὴ παρόμοια νομίσματα εὑρέθησαν εἰς τὸ Βουλευτήριον καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφάς, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν χαλκῶν νομισμάτων τοῦ Κοινοῦ, ὅπως καὶ ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς τύπος νομίσματος τῆς Ἀμβρακίας, εἶναι ἐκ τῶν τελευταίων ἐκδόσεων τῆς Ἠπειρωτικῆς Δημοκρατίας.

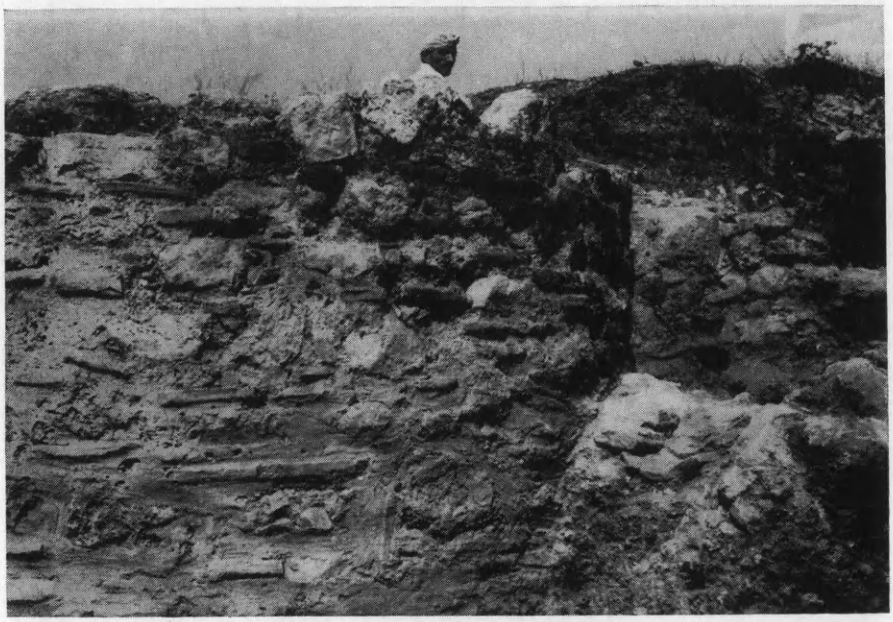
8. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ. Βασιλικὴ Γλυκέος.

Ἐφέτος ἐπανελήφθη διὰ τοῦ καθηγ. κ. Δημ. Πάλλα ἡ κατὰ τὰ ἔτη 1953 καὶ 1954 διενεργηθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, μὲ σκοπὸν ἀφ' ἑνὸς νὰ ἀποκαλυφθῇ ἐξ ὁλοκλήρου ἡ ἐδῶ ἀξιόλογος βυζαντινὴ βασιλικὴ καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀναζητηθῇ τὸ διὰ χορηγίας τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου ἐπὶ τῆς θέσεως ἀρχαίου ἱεροῦ, τοῦ Ὀμφαλοῦ, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Εὐροίας Δονάτου, κτισθὲν θρησκευτικὸν οἰκοδόμημα.

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς ἀπεχωματώθη πρῶτον τὸ διακονικὸν τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς, κατόπιν δὲ ἐπεχειρήθη διὰ δύο τομῶν, μιᾶς πλάτους 6 μ. ἔξω ἀνατολικῶς τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ ἑτέρας πλάτους 4 μ. νοτίως τοῦ διακονικοῦ, ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ χῶρος ἀπὸ τῆς ἐδῶ κατὰ καιροὺς σχηματισθείσης ὑψηλῆς ἐπιχώσεως, νὰ ἀναπνεύσῃ δὲ οὕτω τὸ ἐπιβλητικὸν τοῦτο βυζαντινὸν μνημεῖον, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐρευνη-

θῇ εἰς βάθος τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τοῦτο ἐκτισμένον.

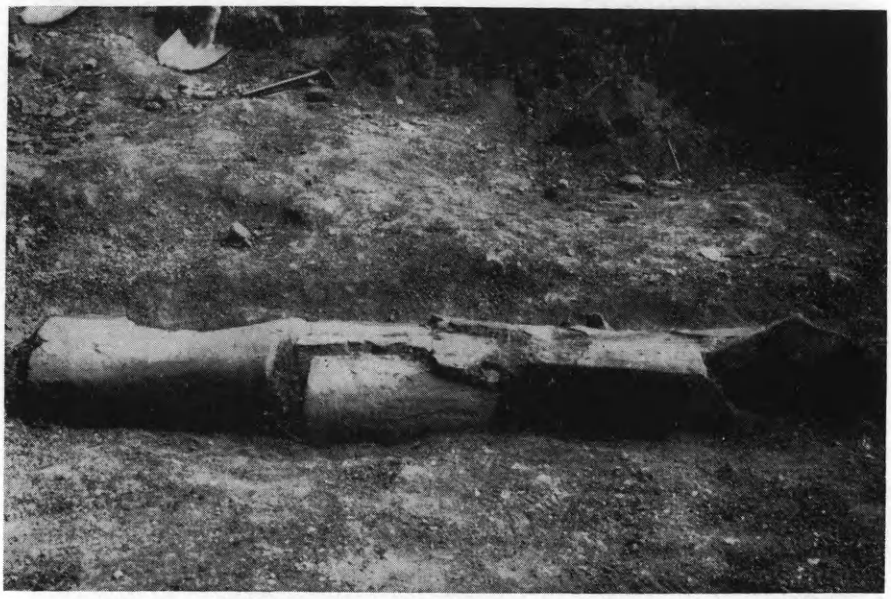
Ἔξω τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἀπὸ τοῦ διακονικοῦ μέχρι καὶ τῆς κόγχης τῆς προθέσεως, ἡ ἔρευνα ἔφθασε μέχρι κάτω τῆς εὐθυντηρίας τῆς βασιλικῆς. Ἀπὸ ἐπόψεως τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις ὅτι οἱ τοῖχοι τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς

Εἰκ. 79. Πρόθεσις ἀπὸ Α. Δεξιᾶ, αὖλαξ.

βαίνουν ἐπὶ λίαν ἐπιμελῶς ἐκτισμένης κρηπῖδος. Νοτίως τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ἡ κρηπὶς εἶναι ἐλαφρῶς βαθμιδωτή· πρὸς Β. τῆς κόγχης τῆς προθέσεως ἡ ἔρευνα δὲν ἔφθασεν εἰς βάθος, διεπιστώθη ὅμως ὅτι ὁ ἡμικυλινδρικὸς τοῖχος τῆς κόγχης τῆς προθέσεως (εἰκ. 79) δὲν πατεῖ ἐπὶ κρηπῖδος, ἐπειδὴ προφανῶς προέρχεται ἐκ σχετικῶς μεταγενεστέρας ἐπεμβάσεως εἰς τὸ μνημεῖον.

Ἐντὸς τῆς πρὸς Α. τοῦ ἱεροῦ βήματος τομῆς ἀπεκαλύφθη, ἀνατολικῶς τοῦ διακονικοῦ, κάτω δὲ τῆς στάθμης τῆς εὐθυντηρίας, τὸ θεμέλιον ἀσβεστοκτίστου τοίχου, βαίνοντος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀνήκοντος εἰς παλαιότερον οἰκοδόμημα, ἐκ τοῦ ὁποίου ὑλικὸν διεπιστώθη ὅτι ἀνεχρησιμοποιήθη εἰς τὴν τοιχοδομίαν τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς. Ἀτυχῶς, ἐνσκηψάσης αἰφνιδίως κακοκαιρίας, διεκόπη

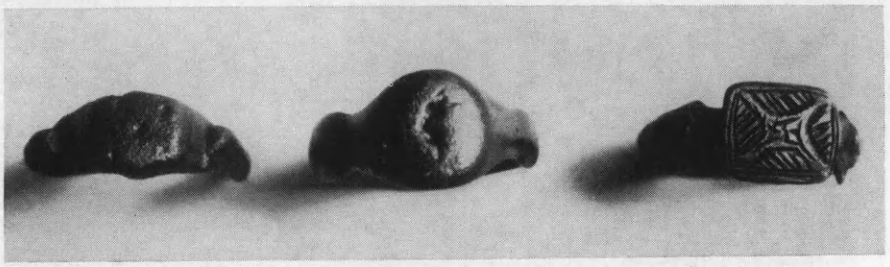

Εἰκ. 80. Τάφος ἀριθ. 7.

Εἰκ. 81. Τάφος ἀριθ. 2.

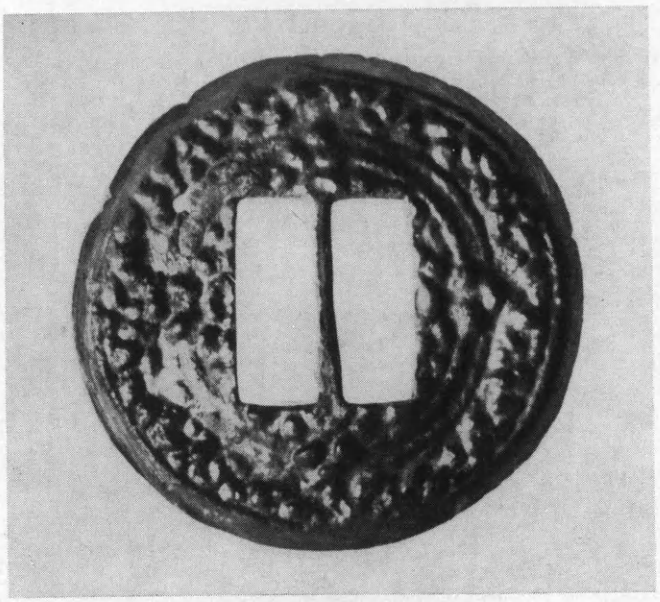
ἡ ἔρευνα, διότι κατέστη πλέον ἀπρόσιτος ὁ χῶρος οὗτος τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὸ ἔδαφος ἀπρόσφορον διὰ περαιτέρω ἀνασκαφικὴν ἐργασίαν. Κατ' ἀνάγκην δὲ οὕτω ἐματαιώθησαν αἱ μετρήσεις πρὸς

Εἰκ. 82. Δακτύλιοι.

ἀποτύπωσιν τῆς ἀνασκαφῆς, ὡς καὶ ἡ λῆψις χρησίμων φωτογραφιῶν.

Ἡ περιοχὴ ἔξω τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς εἶχε

Εἰκ. 83. Πόρπη(;) δισκοειδής.

χρησιμοποιηθῆ ὡς χῶρος ταφῶν. Ἐντὸς τῶν ὡς ἀνωτέρω τομῶν εὑρέθησαν ἄφθονα ἀπερριμμένα ὀστᾶ, ἦλθον δὲ εἰς φῶς ἑπτὰ τάφοι,

ἄλλοι εἰς σχετικῶς ὑψηλὰ στρώματα καὶ ἄλλοι περίπου εἰς τὴν στάθμην τῆς εὐθυντηρίας. Εὑρέθησαν καὶ ταφαὶ μόνον κεφαλῶν. Ἐκ τῶν τάφων, πλὴν ἑνός, δυναμένου πιθανῶς νὰ χρονολογηθῇ πρὸ τῆς τουρκοκρατίας, οἱ ἄλλοι ὅλοι προέρχονται ἐξ ὑστέρων χρόνων. Ἦσαν ταφαὶ εὐτελεῖς, ἄλλαι ἁπλῶς ἐντὸς λάκκων, ἄλλαι περιβαλ-

Εἰκ. 84. Κιονόκρανον.

λόμεναι δι' ἀκανονίστων πλακοειδῶν λίθων (εἰκ. 80) καὶ ἄλλαι ἐστρωμέναι καὶ κεκαλυμμέναι διὰ τεμαχίων κεραμίδων (εἰκ. 81), πιθανῶς ἐκ τῆς στέγης τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς. Τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν νεκρῶν αἱ κεφαλαὶ εὑρέθησαν φρικτῶς παραμορφωμέναι (εἰκ. 80), προδίδουσαι βίαιον καὶ κατ' ἄγριον τρόπον θάνατον, πάντως κακοποίησιν.

Ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ταφῶν ἦλθον εἰς φῶς: ἓν πήλινον χονδρὸν ἀγάνωτον ποτήριον, ἓν ὀρειχάλκινον πορποειδὲς κόσμημα πολεμικῆς ἐξαρτήσεως (εἰκ. 83), δύο μολύβδινα τετράπλευρα ἐλάσματα φέροντα ἐπὶ τῆς ἑτέρας τῶν ὄψεών των δύο χιαστὶ διατεμνομένας ἐξέργους εὐθείας καὶ ὀρειχάλκινοι δακτύλιοι (εἰκ. 82). Μετὰ τῶν εὑρημάτων τούτων μετεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων καὶ

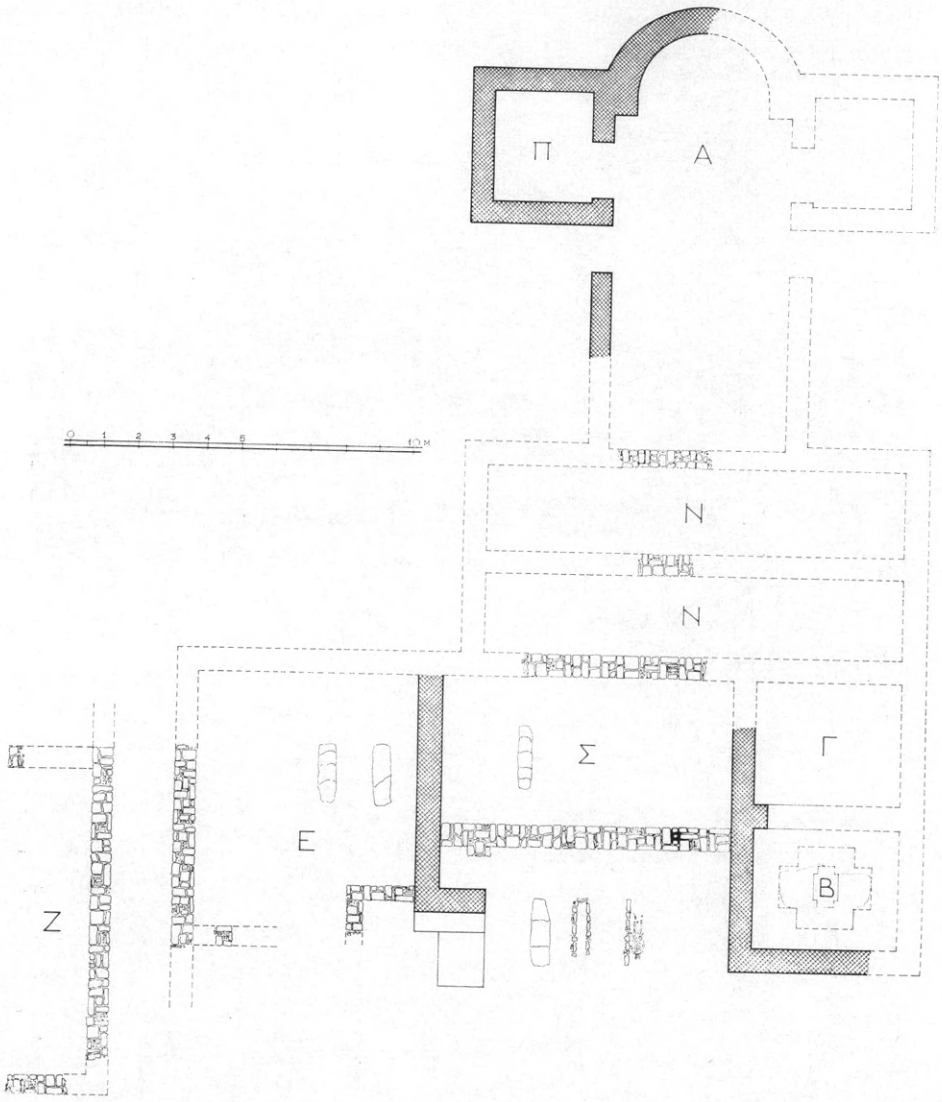
τὸ ὡραῖον, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1954 εὑρεθέν, μέγα τεκτονικὸν κιονόκρανον, τὸ κοσμούμενον μεταξὺ ἄλλων δι' ἐραλδικῶν ἀετῶν (εἰκ. 84).

9. ΚΕΦΑΛΟΣ

Μετὰ διακοπὴν ἑνὸς ἔτους ἐπανελήφθη ἐφέτος διὰ τῆς Δρος τῆς Ἀρχαιολογίας Δίδος Χαρικλείας Μπάρλα ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν νησῖδα Κέφαλον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ἐφέτος ἠρευνήθη ἡ εἰς ἀπόστασιν 120 μ. περίπου ΝΑ. τῆς τρικλίτου βασιλικῆς ἐκκλησία (Β), τῆς ὁποίας κατὰ τὸ 1968 εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τὸ ἱερὸν βῆμα καὶ πρὸς Β. τούτου χῶρος ὁμοιάζων πρὸς παστοφόριον (εἰκ. 85).

Ἡ ἐκκλησία Β εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ λίαν μικροῦ ἀνδήρου εἰσχωροῦντος ἐντὸς τῆς θαλάσσης. Ὑψωμένον πρὸς Α. τὸ ἄνδηρον ἀπολήγει εἰς ἀπορρῶγας βράχους· πρὸς Δ. χαμηλοῦται ἠρέμως, ἐνῶ πρὸς Ν. κατακρημνίζεται ἐντὸς μικρᾶς ἀγκάλης τῆς ἀκτῆς, ἐντὸς τοῦ βυθοῦ τῆς ὁποίας εἶναι ὁρατὰ λείψανα τοίχων οἰκοδομημάτων, πιθανώτατα συγχρόνων πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ἐκκλησίαν. Κατὰ τὴν καθίζησιν παρεσύρθη καὶ ἀπωλέσθη σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ νοτίως τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος τοῦ μνημείου μέρος αὐτοῦ. Τὸ κύριον σῶμα τούτου ἔχει οὕτω σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐκλείψει. Ἀπέμειναν μόνον λείψανα τῶν δυτικῶν μερῶν του μετὰ μερῶν τῶν ἐνταῦθα ἑκατέρωθεν προσκτισμάτων.

Πρὸς Δ. ἀπεκαλύφθη χῶρος πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου σχήματος ($8.40 \times \pm 4.50$ μ.) καθέτου πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ οἰκοδομήματος (εἰκ. 85). Ἐπειδὴ ὁ δυτικός του τοῖχος δὲν εἶναι ὀργανικῶς συνδεδεμένος πρὸς τοὺς ἑκατέρωθεν τῶν προσκτισμάτων (εἰκ. 86), συνάγεται ὅτι οὗτος παρενεβλήθη καὶ ὅτι πιθανώτατα συνιστᾷ τὸν στυλοβάτην στοᾶς ἀνοικτῆς πρὸς Δυσμάς. Ἡ νοτία στενὴ πλευρὰ τῆς στοᾶς κεῖται ἐπὶ τῆς πρὸς Δ. προεκτάσεως τῆς εὐθείας, τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς νοτίας παραστάδος τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ ὁριζούσης καὶ τὸ πρὸς Ν. ὅριον τοῦ χώρου τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἡ στοὰ ἐκτείνεται οὕτω πρὸς Β. ἀσυμμέτρως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου συνεπῶς τὸ μοναδικόν, ὡς

Εἰκ. 85. Διάγραμμα κατόψεως βασιλικῆς Β Κεφάλου.

ἀποδεικνύεται, κλῖτος ἔχει πλάτος μόνον 4.50 μ. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς στοᾶς διεσώθη ἐλλιπῶς μέχρι μήκους 5.25 μ.

Πρὸς Α. τῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθησαν ἐλλιπέστατα λείψανα δύο στενῶν (±2.60 μ. καὶ ±2.40 μ.) χώρων παραλλήλων πρὸς τὴν στοὰν καὶ συνιστώντων πιθανώτατα δύο διαδοχικοὺς νάρθηκας.

Εἰκ. 86. Κέφαλος. Ἄποψις τῆς ἐκκλησίας Β ἀπὸ Δ.

Τὸ μῆκος τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀπὸ τῆς χορδῆς τῆς ἁψῖδος μέχρι τοῦ δευτέρου νάρθηκος, φθάνει τὰ 10.10 μ. Οὕτω δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ σχέδιον τῆς ἐκκλησίας Β: μιᾶς μονοκλίτου, ταυοειδοῦς σχήματος ξυλοστέγου βασιλικῆς. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἁπλουστευμένου τύπου τῶν βασιλικῶν Α, Δ καὶ Ε τῆς Νικοπόλεως. Ἡ παρουσία δύο ναρθήκων ὀφείλεται, ἴσως, εἰς τὴν ὑψομετρικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δαπέδων τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τῆς στοᾶς, διαφοράν, ἡ ὁποία φαίνεται ἔκτοτε νὰ ὑπῆρχεν, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπισυμβάσης καθιζήσεως.

Πρὸς Ν. τῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθη βαπτιστήριον προεκτεινόμενον πρὸς Δ. πέραν τῆς δυτικῆς ὄψεως τῆς στοᾶς. Φαίνεται ὅτι τὸ βαπτιστήριον συνίστατο ἐκ δύο χώρων: τοῦ φωτιστηρίου πρὸς Δ., περικλείοντος τὴν κολυμβήθραν, καὶ ἑτέρου συνεχομένου πρὸς Α.

Ὁ πρὸς Α. χῶρος ἐλλείπει σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, μαντεύεται δὲ μόνον ἡ ὕπαρξίς του ἐκ τῆς παρουσίας παραστάδος (λαμπᾶ) ἐπὶ τοῦ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ φωτιστηρίου διαμέσου τοίχου (εἰκ. 87), ἥτις ὑποδηλοῖ ὅτι ἀμφότεροι ἐπεκοινώνουν δι' ἀνοίγματος. Τὸ βαπτιστήριον πρέπει νὰ ἦτο προσιτὸν πιθανῶς ἐκ τοῦ ἑτέρου τῶν ναρ-

Εἰκ. 87. Κέφαλος. Ἐκκλησία Β. Τὸ φωτιστήριον μετὰ τῆς κολυμβήθρας. Ἄνω ἀριστερᾷ, παραστάς.

θήκων, μέχρι τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐξετείνετο ὁ πρῶτος — ὁ πρὸς Α. — ἐκ τῶν χώρων του. Τοῦ φωτιστηρίου τὰ πρὸς Ν. μέρη ἔχουν διαλυθῆ καὶ καταποντισθῆ ἐντὸς τῆς, ὡς ἀνωτέρω, ἀγκάλης τῆς ἀκτῆς (εἰκ. 87). Ἡ κολυμβήθρα του ὅμως σώζεται σχεδὸν ἀκεραία (εἰκ. 88, 89). Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς σταυρική, εἶναι ἐκτισμένη διὰ πλίνθων καὶ διατηρεῖ μέρος τῆς ὀρθομαρμαρώσεώς της.

Πρὸς Β. τῆς στοᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.45 μ. ἀπὸ αὐτῆς ἐσημειώθη τμῆμα τοίχου βαίνοντος ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ συνιστῶντος τὸ πρὸς Β. πέρας προσκτίσματός τινος, κάπως ἀντιστοίχου πρὸς τὸ βαπτιστήριον (εἰκ. 89). Ἔτι βορειότερον εἰς ἀπόστασιν 1.75 μ. ἀπὸ τούτου ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι χώρου, ἐσωτε-

Εἰκ. 88. Κέφαλος. Ἐκκλησία. Β. Ἡ κολυμβήθρα τοῦ βαπτιστηρίου.

Εἰκ. 89. Κέφαλος. Βασιλικὴ Β. Προσκτίσματα ἑκατέρωθεν τῆς στοᾶς.

ρικῶν διαστάσεων 9.10 × 4.45 μ., πιθανῶς δωματίου κατοικίας. Ἐντὸς τῆς στοᾶς, εἰς τὸν πρὸς Δ. αὐτῆς χῶρον ὡς καὶ εἰς τὸ πρὸς Β. αὐτῆς πρόσκτισμα εὑρέθησαν διάφοροι τάφοι (εἰκ. 89).

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐκκλησίας Β τοῦ Κεφάλου ἀπέδωσεν ἕνα μαρμάρινον κιονίσκον, λίθινον λεκανίδιον, θραύσματα πυθμένος μαρμαρίνης λεκάνης, τεμάχια μεγάλων πηλίνων πλίνθων φερουσῶν σφράγισμα διὰ τοῦ γράμματος Μ, δύο ληκύθια, ὄστρακα ἀγγείων, χαλκᾶ τινα νομίσματα καὶ ἓν σταθμίον 12 νομισμάτων.

10. ΚΟΡΙΝΘΟΣ. Βασιλικὴ Κρανείου.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐπανῆλθεν ἐφέτος εἰς τὴν ἀπὸ ἐτῶν ἀρξαμένην ἀνασκαφικὴν ἐξερεύνησιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς Κορίνθου διὰ τοῦ καθηγ. κ. Δημ. Πάλλα. Ἐπανελήφθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς γνωστῆς βασιλικῆς τοῦ Κρανείου κειμένης ἔσω τοῦ ἀρχαίου τείχους παρὰ τὴν πύλην τῶν Κεγχρεῶν. Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶχεν ἀνασκαφῆ κατὰ τὰ ἔτη 1929 καὶ 1930 ἐλλιπῶς καὶ δημοσιευθῆ ἀργότερον ὑπὸ τοῦ V. J. Shelley (Hesperia 12, 1943). Κατὰ τὸ ἔτος 1957, ἐπιχειρηθείσης ὑπὸ τοῦ κ. Πάλλα συμπληρωματικῆς ἐρεύνης δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς σειρὰ πολυτελῶν νεκρικῶν θαλάμων προσεκτισμένων εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς βασιλικῆς καὶ ἀποκαλυφθῆ οὕτω μία ἰδιομορφία ἐκ τῶν πλέον ἀξιολόγων μεταξὺ τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἑλλαδικῶν βασιλικῶν· διότι ἡ βασιλικὴ αὕτη τοῦ Κρανείου — προσωρινῶς βασιλικὴ Α τοῦ Κρανείου — κτισθεῖσα ὡς μαρτύριον ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἐκ τῶν μαρτύρων τῆς Κορίνθου, ἐχρησιμοποιήθη παραλλήλως καὶ ὡς κοιμητηριακὴ ἐκκλησία.

Ἐπιβλητικῶν διαστάσεων ἡ βασιλικὴ τοῦ Κρανείου, ὡς εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὅλαι αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφεῖσαι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Κορίνθου, τῆς μητροπόλεως τῆς καθ' αὑτὸ Ἑλλάδος (Ἀχαΐας), πρέπει νὰ περιβάλλεται καὶ ὑπὸ λειτουργικῶν προσκτισμάτων καὶ νὰ ἀπαρτίζῃ μίαν ὁλοκληρωμένην ἑνότητα παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Πρὸς ἀναζήτησιν τῶν λειτουργικῶν προσκτισμάτων της ἐπεξετάθη ἐφέτος ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ μνημείου πρὸς τὰ βόρεια τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 90). Συνεπληρώθη ἐν πρώτοις ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ

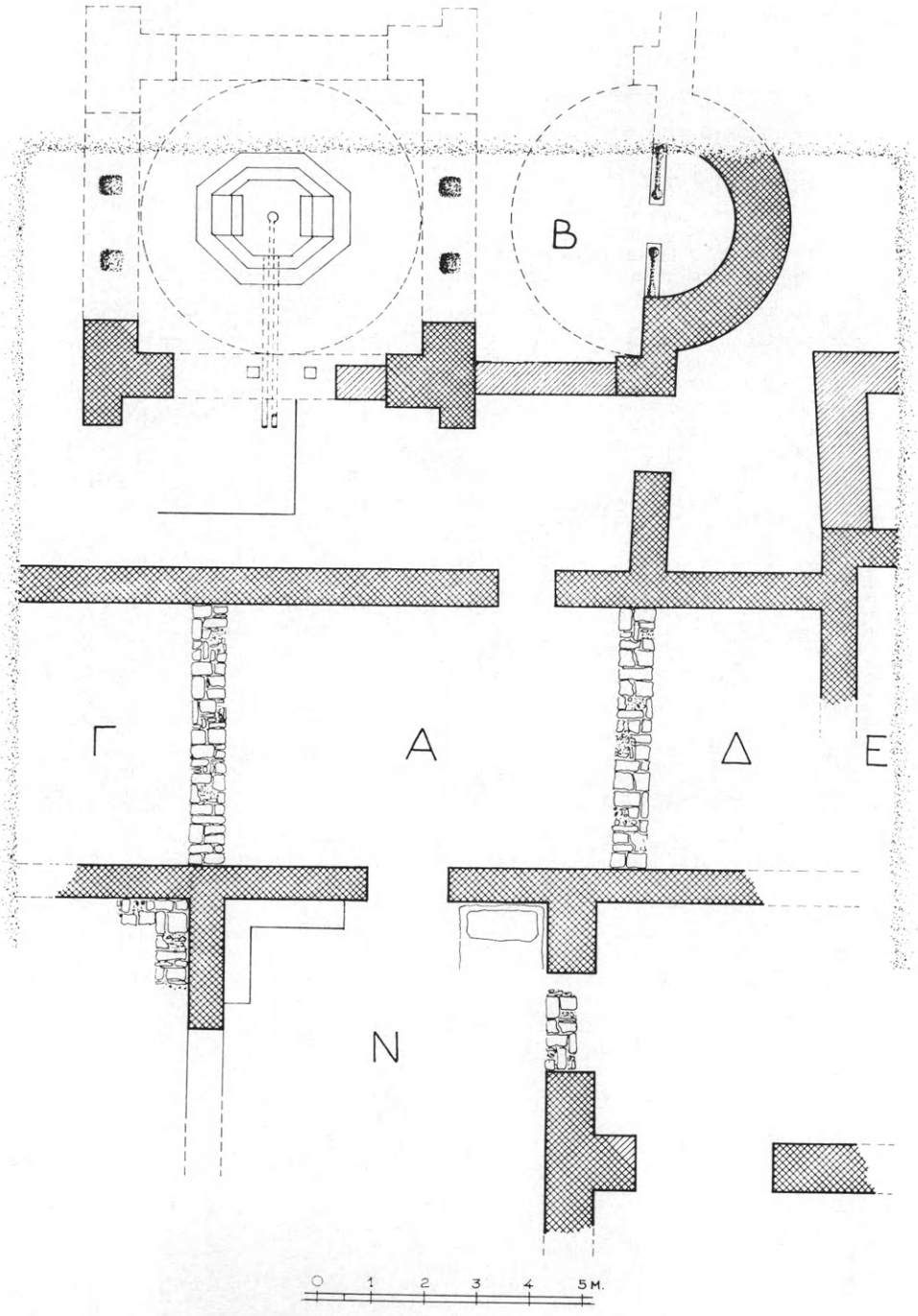
νάρθηκος (κάτοψις εἰκ. 91), ὅστις ἦτο γνωστὸν ὅτι ἀπὸ Δ. ἦτο προσιτὸς διὰ δύο θυρῶν ἀνοιγομένων περίπου κατὰ τοὺς ἄξονας τῶν πλαγίων κλιτῶν. Κατὰ τὴν πρὸ τεσσαρακονταετίας ἔρευναν τοῦ μνημείου εἶχεν ἐπισημανθῆ ἐντὸς τοῦ νάρθηκος ἡ παρουσία κτιστῶν ἑδράνων ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχόν του μεταξὺ τῶν

Εἰκ. 90. Ἄποψις τῶν βορειοδυτικῶν προσκτισμάτων καὶ τοῦ νάρθηκος (ἀπὸ ΒΑ.).

θυρῶν. Ἤδη διεπιστώθησαν θεμέλια ἑδράνων καὶ εἰς τοὺς κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν του τοίχους, φαίνεται δὲ νὰ ὑπῆρχον ἀντιστοίχως καὶ εἰς τοὺς κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν.

Εἰς τὸ μέσον τῆς βορείας ἐκ τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ νάρθηκος εὑρέθη κατὰ χώραν κατώφλιον θύρας, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς ἑνότητα προσκτισμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ βαπτιστήριον. Πρῶτον ἀπεκαλύφθη χῶρος (Α) πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου σχήματος ($\pm$ 7.20 $\times$ 5.00 μ.) μὲ ἄλλην θύραν εἰς τὴν ἑτέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸ βορειότερον τούτου ἐκτεινόμενον βαπτιστήριον (Β). Ἑκατέρωθεν τοῦ χώρου Α ἐπεσημάνθησαν δύο εἰσέτι χῶροι — Γ καὶ Δ — ἴσου πλάτους πρὸς τὸν Α ἀνατολικώτερον δὲ τοῦ Δ πέμπτος χῶρος (Ε), εὐρύτερος, πιθα-

Εἰκ. 91. Κάτοψις ἀνασκαφῶν βασιλικῆς Κρανείου 1970.

νῶς τὸ διακονικόν, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ.

Τὸ βαπτιστήριον ἀπεκαλύφθη περίπου κατὰ τὸ ἥμισυ. Φαίνεται τρίκλιτον, χωριζόμενον εἰς παραλλήλους χώρους διὰ συστήματος τεσσάρων ταυοειδῶν πεσσῶν, μὲ ἄξονα παράλληλον πρὸς τὸν ἄξονα

Εἰκ. 92. Βαπτιστήριον. Ἄποψις ἀπὸ Α.

τῆς καθ' αὐτὸ βασιλικῆς καὶ ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς ἡμικυλινδρικὴν ἁψῖδα. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ νοτίου κλίτους του θύρα, τῆς ὁποίας τὸ κατώφλιον εὑρέθη κατὰ χώραν, ὁδηγεῖ πρὸς τὰ ἔξω (εἰκ. 92). Ἐκ τῶν τεσσάρων πεσσῶν ἀπεκαλύφθησαν μόνον οἱ πρὸς Ν. δύο. Τὰ ἰσχυρὰ ταῦτα ἐλεύθερα στηρίγματα τῆς στέγης τοῦ βαπτιστηρίου ὑποδηλοῦν, ἐπικουρούντων καὶ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων, ὅτι τὸ μεσαῖον κλῖτός του ἦτο θολωτὸν — μὲ τροῦλλον ἐν μέσῳ δύο (πρὸς Α. καὶ Δ.) καμαρῶν· τὰ πλάγια κλίτη πρέπει νὰ ἦσαν ξυλόστεγα.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὑπὸ τῶν πεσσῶν ὁριζομένου χώρου ἀπεκαλύφθη ἡ κολυμβήθρα, κτιστή, ὀκταγωνικὴ μὲ βαθμῖδας πρὸς Α. καὶ Δ. (εἰκ. 93). Ὁ χῶρος τῆς κολυμβήθρας φαίνεται νὰ περιεβάλλετο

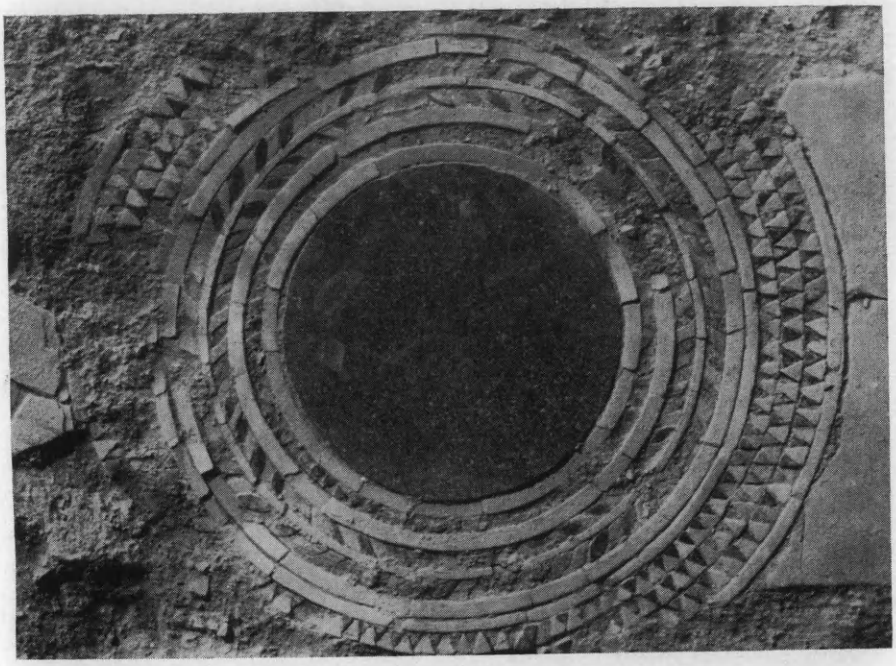
ὑπὸ φράγματος ἐκ μαρμαρίνων πεσσίσκων καὶ θωρακίων τοποθετημένων μεταξὺ τῶν ἀπέναντι παραστάδων τῶν μεγάλων πεσσῶν. Εὑρέθησαν κατὰ χώραν μέρη δύο τοιούτων μαρμαρίνων πεσσίσκων, ἐμπεπηγμένων ἐντὸς τοῦ δαπέδου μεταξὺ τῶν παραστάδων τῶν νοτίων πεσσῶν, ἐπίσης δὲ ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς πεσσίσκους τού-

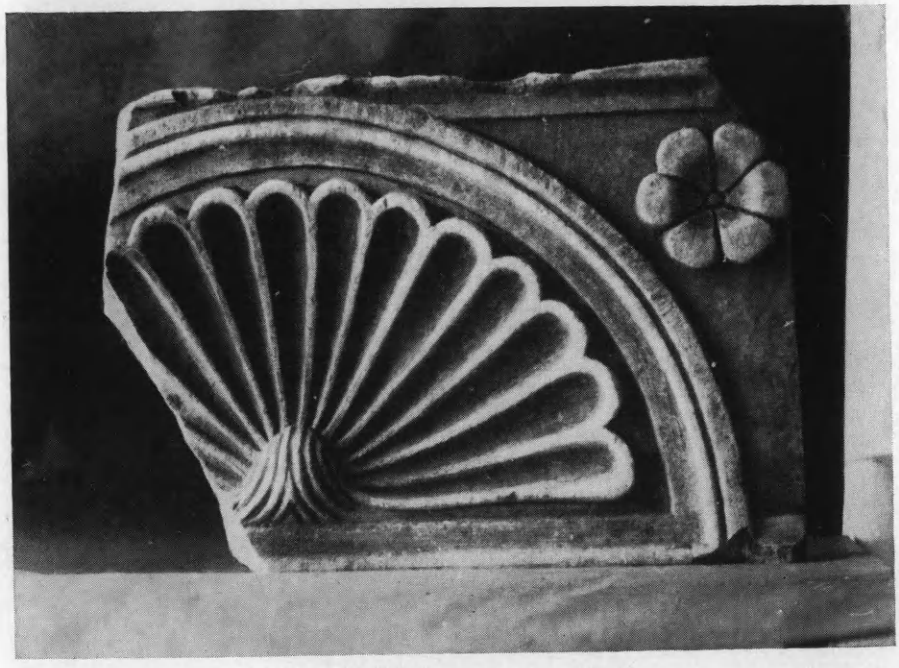
Εἰκ. 93. Βαπτιστήριον, κεντρικὸν κλῖτος (ἀπὸ Δ.).

τους ὀπαὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐξ ἀποσπασθέντων ὁμοίων σωμάτων μεταξὺ τῶν παραστάδων τῶν μεγάλων πεσσῶν πρὸς Α. καὶ Δ. Εἰς τὴν χορδὴν τῆς ἁψῖδος διεσώθησαν κατὰ χώραν δύο πώρινοι βατῆρες φράγματος μὲ δίοδον εἰς τὸ μέσον (εἰκ. 93). Παρουσιάζεται οὕτω τὸ βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς τοῦ Κρανείου ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικόν του τύπον — καὶ τὸ μέγεθος — καὶ ὡς πρὸς τὰς λειτουργικάς του κατασκευάς.

Τὸ δάπεδον τοῦ βαπτιστηρίου κεῖται εἰς στάθμην κατὰ $+0.50$ μ. χαμηλοτέραν τῆς στάθμης τοῦ νάρθηκος. Ἦτο ἄλλοτε ἐστρωμένον διὰ πλακῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως ἐλάχισται ἐσώθησαν κατὰ χώραν, ἀλλ' ἐκοσμεῖτο μεταξὺ τῆς ἁψῖδος καὶ τῆς κολυμβήθρας, δίκην ὀμφαλοῦ, ὑπὸ λεπτοῦ μαρμαροθετήματος ἐκ λευκῶν, πορφυρῶν καὶ πρασίνων πλακιδίων καὶ ψηφίδων. Τὸ μαρμαροθέτημα εὖ-

Εἰκ. 94. Μαρμαροθέτημα (ἀπὸ Ν.)

Εἰκ. 95. Ἐπίκρανον παραστάδος.

ρέθη εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν (εἰκ. 94). Ἐντὸς τοῦ βαπτιστηρίου λείψανα μεταγενεστέρων τοίχων ὑποδηλοῦν ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθῇ τοῦτο εἰς ὑστέρους χρόνους, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μαρμαρίνου ὑλικοῦ του, δι' ἀνάγκας μὴ θρησκευτικάς.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἔτους 1957 εἶχε διαπιστωθῇ, διὰ τομῶν

Εἰκ. 96. Κεφαλὴ Διονύσου.

κατὰ τὰς πρὸς Ν. προεκτάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος, ὅτι πρὸς Ν. τῆς καθ' αὑτὸ βασιλικῆς ἐκτείνεται μεγάλη τετράπλευρος αὐλή, ἐντὸς τῆς ὁποίας περικλείονται οἱ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ νότιον κλῖτός της προσεκτισμένοι νεκρικοὶ θάλαμοι, τῆς ὁποίας αἱ δύο ἐκ τῶν ἀπέναντι πλευρῶν — ἡ πρὸς Α. καὶ ἡ πρὸς Δ. — καταλαμβάνονται ὑπὸ σειρᾶς χώρων. Διὰ τομῆς κατὰ τὴν πρὸς Ν. προέκτασιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν τοῦ ἔτους 1957, ἐπεσημάνθη ἐκ νέου ὁ ἕτερος ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω τοίχων μέχρις ὁλικοῦ μήκους 36 μ. ἀπὸ τοῦ νάρθηκος, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ προσδιορισθῇ τὸ τέρμα του. Συνεχίζεται ἔτι νοτιώτερον.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Κρανείου ἀπέδωσεν ὀλίγα μαρμάρινα μέλη: Ἕνα ἀμφικιονίσκον παραθύρου, τεμάχια κιονοκράνων, ἐπιθημάτων καὶ ἐπικράνων (εἰκ. 95), ἀποτμήματα θωρακίων, ἐπίστεψιν θωρακίου καὶ μικρὰν κεφαλὴν Διονύσου (ὕψ. 0.18 μ.) ἐκ κιτρινοφαίου μαρμάρου (εἰκ. 96). Ἡ κεφαλὴ εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μεταξὺ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ χώρου Α κατωφλίου (εἰκ. 91) εἶχε χρησιμοποιηθῆ, ὡς ὑλικόν, ἀκέφαλος ἀνδριὰς γνωστοῦ ἐν Κορίνθῳ τύπου τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος. Κατὰ τὴν μετατροπήν του εἰς κατώφλιον ἐπελέκησαν τὴν προσθίαν καὶ τὴν ὀπισθίαν ἐκ τῶν ὄψεών του.

11. ΜΥΚΗΝΑΙ

Ἡ ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ καθηγ. κ. Γ. Μυλωνᾶ γενομένη ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη καὶ πάλιν εἰς δύο τομεῖς τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἐσκόπει τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐργασίας τοῦ 1966 καὶ τοῦ 1968.

Τομεὺς Α.: Τὸ κατώφλιον, τὸ ὁποῖον ἐπεσημάνθη καὶ πάλιν τὸ 1966 ὑπεράνω τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς οἰκίας Τσούντα, ἀπεκαλύφθη πλήρως (εἰκ. 97) ὡς καὶ μέρος τοῦ πλευρικοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἔφερε πρὸς αὐτό. Ὁ κατώτατος δόμος τοῦ πλευρικοῦ ἐκείνου τοίχου εἰς τὴν περὶ τὸ κατώφλιον ἔκτασιν ἐκαλύπτετο ὑπὸ γραπτοῦ κονιάματος, τμήματα τοῦ ὁποίου διεσώθησαν. Ὁ δρόμος κατὰ τὸ νότιον ἄκρον του ἐστρέφετο κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἐσχημάτιζεν ἐπίπεδον χῶρον πλάτους 1.75 μ. καὶ μήκους 3.20 μ., εἰς τὸν ὁποῖον κατέληγε κλῖμαξ πλάτους 1.70 μ., βαίνουσα ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν (εἰκ. 98). Εἰς τὸ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφὲν τμῆμά της διασώζονται τεμάχια ὀκτὼ βαθμίδων πλάτους 0.36 μ. καὶ ὕψους 0.10 μ. Αἱ διαστάσεις τῶν βαθμίδων προσδίδουν εἰς τὴν κλίμακα μεγαλοπρεπῆ καὶ μνημειώδη ὄψιν. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς κλίμακος καὶ ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ πρὸ ταύτης ἐπιπέδου εὑρέθη σιταποθήκη πλήρης πιθοσχήμων ἀγγείων καὶ στάμνων, ἡ ὁποία κατεστράφη διὰ πυρός (εἰκ. 99). Εἰς τὰ πιθόσχημα ἀγγεῖα εὑρέθη ἀρκετὴ ποσότης καέντος σίτου.

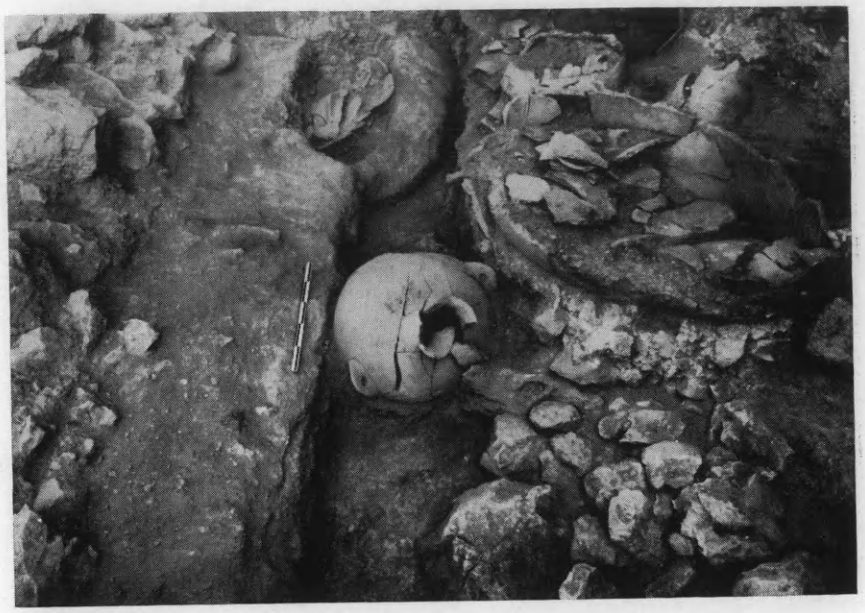
Τομεὺς Β.: Τὸ 1968 ἀνεσκάφη τὸ βόρειον τμῆμα ἐπιχώσεως,

Εἰκ. 97. Κατώφλιον «διαδρόμου Τσούντα» καὶ «α» πλευρικὸς ἀνατολικὸς τοῖχος.

Εἰκ. 98. Κλῖμαξ δρομίσκου τομέως Α.

Εἰκ. 99. Σιταποθήκη τομέως Α.

Εἰκ. 100. Τομεὺς Β. Ἑλληνιστικὰ κατάλοιπα ἐπὶ μυκηναϊκῶν δαπέδων καὶ λειψάνων.
δ, στόμιον δεξαμενῆς. λ, πήλινος λουτήρ. κ, τετράπλευρον κτίσμα.
ο, ἀποχετευτικὸς ἀγωγός.

ἡ ὁποία εἶχεν ἀφεθῆ ὑπὸ τοῦ Τσούντα κατὰ μῆκος τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Πύργου τοῦ Δυτικοῦ Κυκλωπείου τείχους. Ἐφέτος ἐπεχειρήθη ἡ σκαφὴ τοῦ νοτίου τμήματος, μήκους 16 περίπου μέτρων καὶ μέσου πλάτους 7 μ. Εὐθὺς μετὰ τὴν σημε-

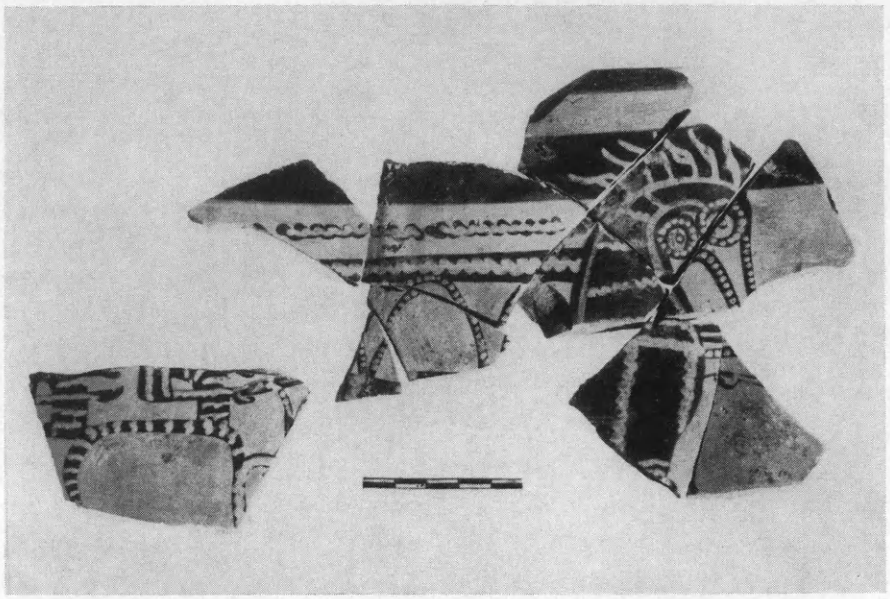

Εἰκ. 101. Τομεὺς Β.Ἐπάλληλα θεμέλια τοίχων καὶ τμήματα δαπέδων ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου (Φωτογραφία Χαρισιάδη).

ρινὴν ἐπιφάνειαν εὑρέθη τὸ στόμιον δεξαμενῆς εἰς τὸ ἄκρον δωματίου, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἦτο στερεωμένος λουτὴρ ὡς καὶ λιθίνη λεκάνη. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δωματίου εὑρέθη τετράπλευρον κτίσμα καὶ πέραν αὐτοῦ πίθος ἀνεστραμμένος. Καὶ τὸ κτίσμα καὶ ὁ πίθος ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἀποχέτευσιν ὑδάτων. Τὰ κατάλοιπα ταῦτα ἀποδεικνύουν ὅτι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ

Ἑλληνιστικοῦ Πύργου εἶχεν οἰκοδομηθῆ κτίσμα, τὰ ἐκ τῆς στέγης τοῦ ὁποίου ὄμβρια ὕδατα διωχετεύοντο εἰς τὴν δεξαμενὴν διὰ νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς.

Ἡ ἐπίχωσις κάτωθεν τοῦ ἀνεστραμμένου πίθου ἀπεδείχθη καθαρῶς μυκηναϊκὴ καὶ μέχρι βάθους 3.30 μ. ἀνῆκεν εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ

Εἰκ. 102. Τομεὺς Β. Τμήματα κρατῆρος ἁρμάτων καὶ ἁρματηλατῶν.

περίοδον. Ἐκτὸς τῶν ὀστράκων ἡ ἐπίχωσις αὕτη περιελάμβανεν ὑπολείμματα θεμελίων καὶ δαπέδων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τρεῖς οἰκοδομικὰς φάσεις (εἰκ. 100). Οὕτως ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ ἐπεβεβαίωσε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τοῦ 1968 καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδος διήρκεσε πολὺ περισσότερον ἀπὸ ὅσον ἐπιστεύετο, τοὐλάχιστον ἐπὶ τρεῖς γενεάς.

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ χώρου κάτω τῶν 3.30 μ. ἀνήκει εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδον, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ εὑρεθέντα πολυάριθμα ὄστρακα. Ἐκ τούτων ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ ἀνήκοντα εἰς κρατηρόσχημον ἀγγεῖον, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἐγράφησαν ἅρματα καὶ ἁρματηλάται. Προφανῶς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ τεχνίτου

Τοιχογραφία ἐκ Μυκηνῶν
(Δωρεὰν ἐκτύπωσις τῆς ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΑΘΗΝΩΝ Α.Ε.).

τῶν ἀσπιδοφόρων τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν εὑρημάτων τοῦ Schliemann εἰς τὴν Τίρυνθα (εἰκ. 102).

Εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφεῖσαν ἐπίχωσιν μικρᾶς λωρίδος (π-α, εἰκ. 101), πλάτους 1.50 μ. καὶ μήκους 3.50 μ., κατὰ τὸ νό-

Εἰκ. 103. Τομεὺς Β. Τμῆμα τοιχογραφίας ὡς ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ἐπίχωσιν: Ὀκτώσχημος ἀσπὶς ὕψους 0.72 μ. (Φωτογραφία Χαρισιάδη).

τιον ἄκρον τῆς περιοχῆς, εὑρέθησαν τεμάχια τοιχογραφιῶν, σπουδαιότατα τμήματα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1) Τεμάχιον ὕψους 0.75 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου διεσώθη σχεδὸν πλήρης ὀκτώσχημος ἀσπίς (εἰκ. 103). 2) Τεμάχια κονιάματος, εἰς τὰ ὁποῖα διασώζεται τὸ ἄνω μέρος γυναικείας μορφῆς θαυμαστῆς δια-

τηρήσεως καὶ τεχνοτροπίας (ἔγχρωμος πίναξ). Ἡ λωρὶς αὕτη ἀπετέλει μέρος τετραπλεύρου δωματίου, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου ἐλπίζεται νὰ συνεχισθῇ σὺν Θεῷ τὸ προσεχὲς ἔτος. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κτηρίου τούτου ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου ἐὰν μὴ εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον ἀπὸ τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ πρὸς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον.

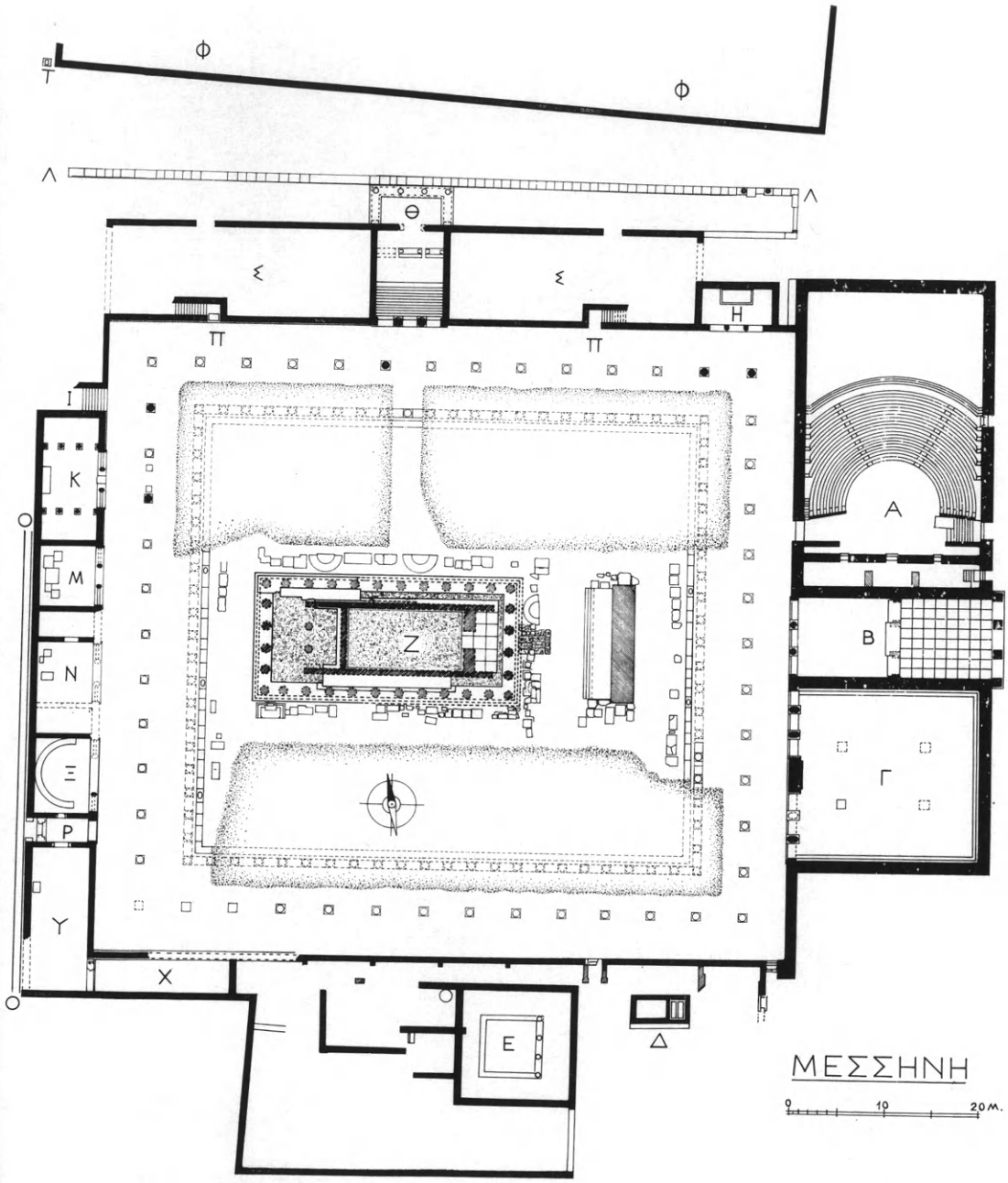
12. ΜΕΣΣΗΝΗ

Ἡ ἐφετινὴ ἐν Μεσσήνῃ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγ. κ. Α. Ὀρλάνδου ἐνεργηθεῖσα ἀνασκαφή, ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ κάπως γενναιοτέρας χορηγίας, ὡς κύριον αὐτῆς στόχον εἶχε τὴν ὁλοσχερῆ ἀποκάλυψιν τοῦ πέρυσι κατὰ τὸ δυτικὸν μόνον αὐτοῦ ἥμισυ ἀνασκαφέντος δωρικοῦ ναοῦ, ὅστις καταλαμβάνει τὸ μέσον τῆς ὑπὸ τοῦ μεγάλου τετραστύλου συγκροτήματος περικλειομένης αὐλῆς (εἰκ. 104).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ σηκοῦ, ἔνθα ὑπῆρχε καὶ ἡ μεγαλυτέρα (1.80 - 2 μ.) ἐπίχωσις (εἰκ. 105), ἐπροχώρησε δὲ πρὸς Ἀνατολὰς ἀποκαλύψασα ὁλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου αἱ κατὰ τὴν κατωτάτην βαθμίδα διαστάσεις ἔχουσι μῆκος μὲν 27.97 μ., πλάτος δὲ 13.67 μ. Πρόκειται λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα περὶ ἑκατομπέδου ναοῦ.

Ἐκ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ ναοῦ (παρένθ. πίν. Γ) διεσώθη καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν διαδρομήν, ἤτοι τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ μέγα μέρος τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας, μόνον ἡ κατωτάτη βαθμὶς τῆς κρηπῖδος, ἡ ἐπέχουσα καὶ τόπον εὐθυντηρίας. Ἀποτελεῖται δὲ καὶ πάλιν ἡ βαθμὶς αὕτη α) ἐκ δύο μεγάλων τετραγώνων γωνιαίων λιθοπλίνθων (παρένθ. πίν. Γ, Α, Α), διαστάσεων 1.68×1.68 μ., μετὰ τὰς ὁποίας ἀκολουθεῖ διπλῆ παράλληλος σειρὰ κανονικῶν ὀρθογωνίων λιθοπλίνθων, διαστάσεων 0.96×1.20 μ., ἐξαιρέσει τῶν ἀμέσως μετὰ τὰς γωνιαίας κειμένων, αἵτινες εἶναι στενότεραι (0.96×0.96 μ.). Πᾶσαι αἱ λιθόπλινθοι συνδέονται πρὸς ἀλλήλας κατά τε τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος διὰ δύο πειμόρφων συνδέσμων (παρένθ. πίν. Γ).

Τῆς ὑπολοίπου κρηπῖδος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πάντες οἱ λίθοι διηρπάγησαν, διασωθέντων μόνον τῶν ἐκ πώρου θεμελίων

Εἰκ. 104. Γενικὴ κάτοψις τῆς «Ἀγορᾶς» τῆς Μεσσήνης μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1970 (Οἱ κίονες τοῦ ναοῦ ἐν ἀναπαραστάσει).

Εἰκ. 105. Ἔναρξις τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸν σηκὸν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 106. Ἄποψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος δαπέδου τοῦ προνάου, στηριζομένου ἐπὶ πωρίνου θεμελίου. Εἰς τὸ μέσον τοῦ πρώτου ἐπιπέδου διακρίνονται τὰ πώρινα θεμέλια τῆς ἀναβάθρας. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν βάθρα ἀναθημάτων, εἰς δὲ τὸ δεξιὸν ἡ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα ἀνεστηλωμένη.

αὐτῶν (εἰκ. 106). Λίθινα τμήματα τῆς μὲν νοτίας πλευρᾶς εὑρέθησαν μόνον εἰς ἀπόστασιν 7.36 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου (εἰκ. 107), τῆς δὲ πέρυσιν ἤδη ἀποκαλυφθείσης βορείου εἰς ἀπόστασιν 16.50 μ. (εἰκ. 108). Τὰ διασωθέντα τμήματα τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐμφαινόμενα εἰς τὴν εἰκόνα 107, εἶναι α) τὰ ἀντιθήματα

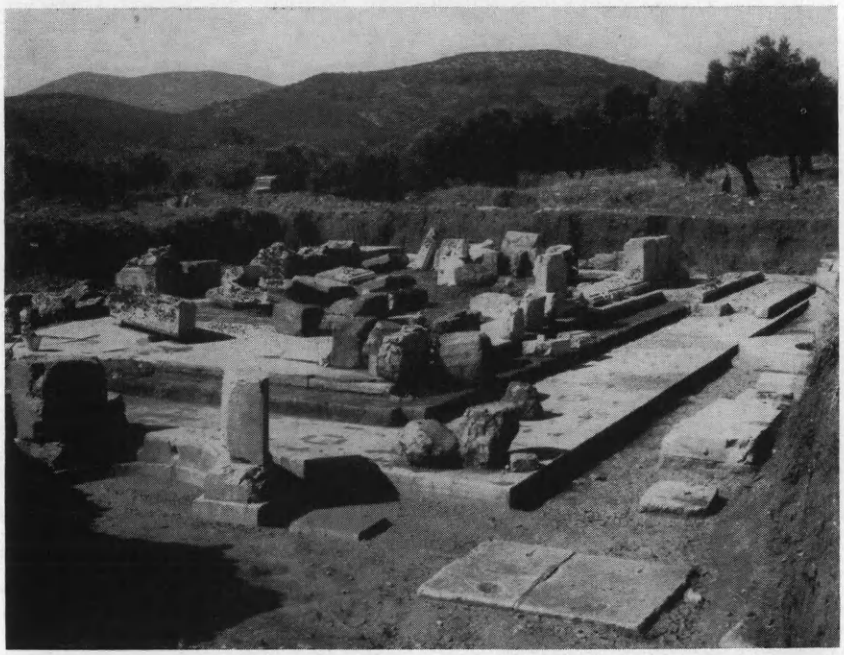

Εἰκ. 107. Ἄποψις τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ ναοῦ.

τῆς δευτέρας βαθμίδος β) αἱ πλάκες τῆς στρώσεως τοῦ πτεροῦ, ἀποτελοῦσαι τὰ ἀντιθήματα τῆς τρίτης βαθμίδος, ἤτοι τοῦ στυλοβάτου καὶ παρ' αὐτὰς γ) σειρὰ κυματιοφόρων τεμαχίων τοῦ τοιχοβάτου καὶ δ) ἱκανοὶ ὀρθοστάται τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, ἐρριμμένοι ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου, οὓς καὶ ἀνεστηλώσαμεν, ὡς ἡ εἰκὼν 107 δεικνύει. Οἱ ὀρθοστάται οὗτοι φέρουσι κατὰ τὰς δύο ὀρθίας καὶ τὴν κάτω ὁριζοντίαν αὐτῶν πλευρὰν λαξευτὴν στενὴν (0.03 μ.) εἰσέχουσαν ταινίαν, σχηματίζουσαν πινάκωσιν. Ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφα-

νείας των σωζομένων γόμφων καὶ μοχλοβοθρίων συνάγεται, ὅτι αἱ ὑπεράνω αὐτῶν λιθόπλινθοι τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ ἦσαν τοποθετημέναι οὕτως, ὥστε οἱ κατακόρυφοί των ἁρμοὶ νὰ διχοτομοῦσι τὸ μῆκος τῶν κάτωθεν αὐτῶν ὀρθοστατῶν.

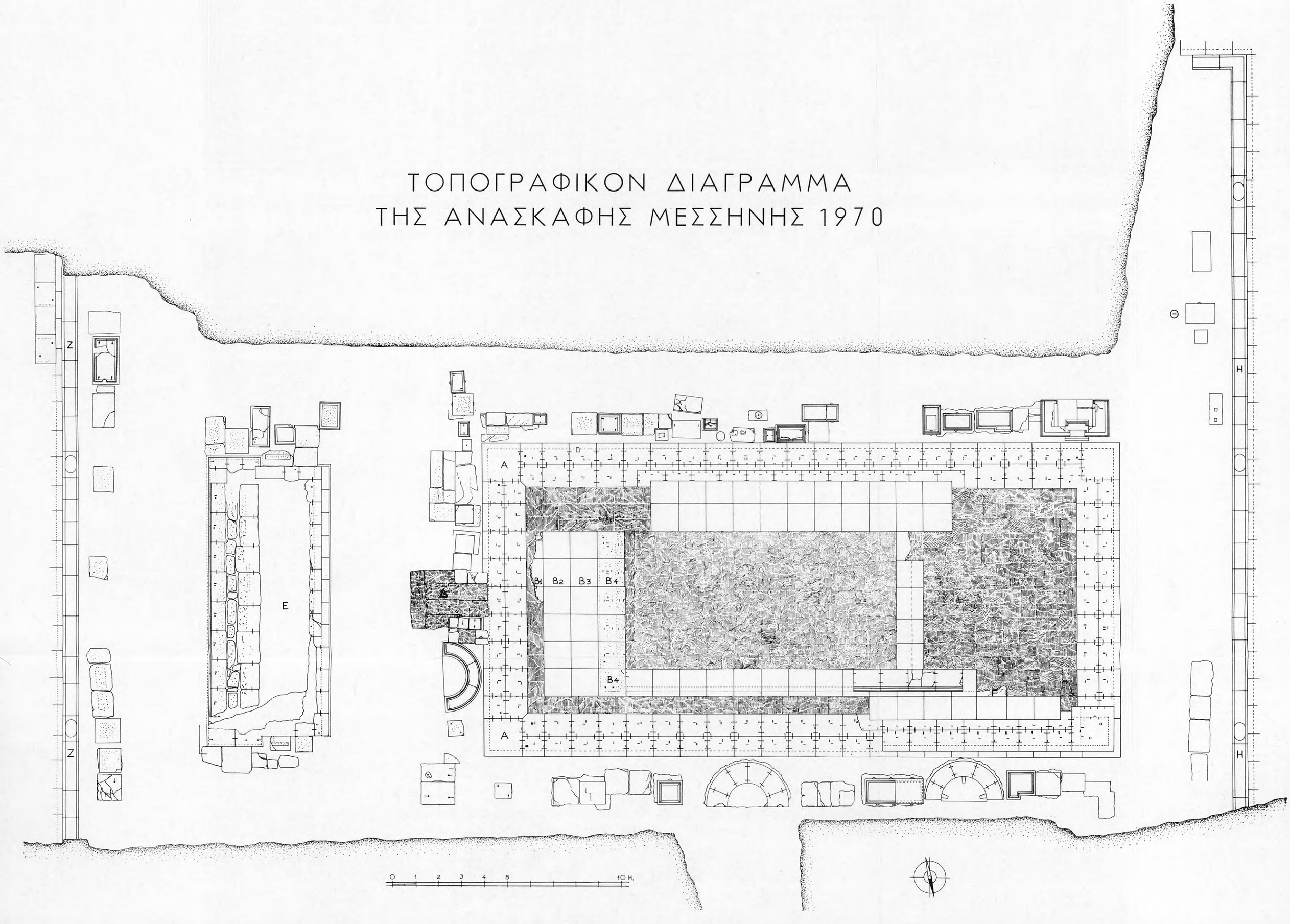
Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς διεσώθη ἐπίσης ἡ στρῶσις τοῦ προ-

Εἰκ. 108. Ἄποψις τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ ναοῦ.

νάου (παρένθ. πίν. Γ καὶ εἰκ. 106), ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων σειρῶν μεγάλων τετραγώνων λιθοπλίνθων (B_1, B_2, B_3, B_4), διαστάσεων $1.20 \times \pm 1.20$ μ., εὑρισκομένων εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην μὲ τὴν κάτωθεν τοῦ τοιχοβάτου στρῶσιν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σειρῶν ἡ μὲν ἄκρα ἀνατολικὴ (παρένθ. πίν. Γ, B_1), ἤτοι ἡ ἄλλοτε ἐφαπτομένη τοῦ μὴ σωζομένου σήμερον στυλοβάτου, διατηρεῖται ἐλάχιστα, αἱ τρεῖς ὅμως ἄλλαι (B_2, B_3, B_4) διεσώθησαν εὐτυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλώβητοι. Ἐπὶ τῆς τετάρτης μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ἤτοι τῆς δυτικῆς (B_4), διατηροῦνται οἱ τόρμοι γόμφων καὶ μοχλοβοθρίων ἀνηκόντων εἰς τὴν βάσιν τοῦ σηκοπροδομίου τοίχου, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου θὰ ἠνοίγετο ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν σηκὸν θύρα.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ
ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΜΕΣΣΗΝΗΣ 1970

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Δ

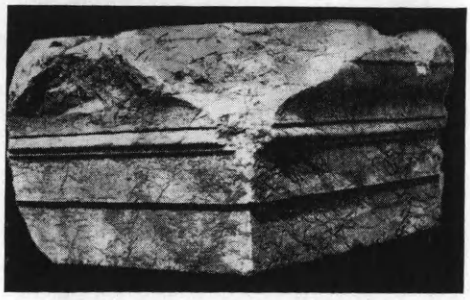
ΜΙΝΩΙΚΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΥ

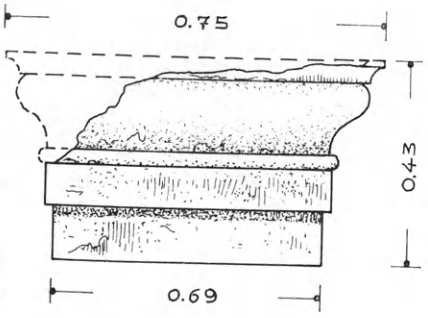
0 5 10 20 30 Μ

JOSEPH W. SHAW – ΙΩΑΝ. Η. ΚΝΙΘΑΚΗΣ 1970

Ἐπὶ τῆς βορειοτάτης τῶν ἀνωτέρω λιθοπλίνθων τῆς δυτικῆς στρώσεως διατηροῦνται καὶ τὰ ἴχνη (νεροφαγώματα) τῆς βάσεως τῆς παραστάδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας συνεχίζοντο τὰ κυμάτια τοῦ τοιχοβάτου τοῦ σηκοῦ.

Τὰ σωζόμενα ἴχνη τοῦ σηκοπροδομίου τοίχου μᾶς προσδιορί-

Εἰκ. 109. Λίθινον ἐπίκρανον τῆς παραστάδος. Φωτογραφία καὶ σχέδιον.

ζουν ὄχι μόνον τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ θέσιν ἀλλὰ καὶ τὸ πάχος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' ἀφ' ἑτέρου σώζεται ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου στρώσεως τοῦ ὀπισθοδόμου ἡ ἐξωτερικὴ (δυτικὴ) χαρακτὴ γραμμὴ τοῦ σηκοπισθοδομίου τοίχου ἔχομεν πλέον καθωρισμένας ἀσφαλῶς τὰς διαστάσεις (μῆκος καὶ πλάτος) τοῦ σηκοῦ. Αἱ παραστάδες εἶχον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν πλάτος ἴσον πρὸς τὸ τοῦ τοίχου, μὲ ἐλαχίστην πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον ἤτοι πρὸς τὸν σηκοπροδόμιον τοῖχον ἐξοχήν. Τοῦ ἐπικράνου των εὑρέθησαν δύο τεμάχια, κολοβὰ ἄνω καὶ ὄπισθεν (εἰκ. 109), πλάτους κατὰ μὲν τὴν βάσιν 0.69 μ. κατὰ δὲ τὴν στέψιν 0.75 μ. Ἡ προσθία των ἐπιφάνεια παρουσιάζει δύο ἐπαλλήλους ὁριζοντίας ταινίας (εἰκ. 109, δεξιά), ὕψους 0.115 μ. ἡ κάτω καὶ 0.084 μ. ἡ ἄνω, ὧν ἡ ἄνω ἐξέχει τῆς κάτω κατὰ 0.02 μ. Αἱ εἰρημέναι ταινίαι στέφονται ὑπὸ λεσβίου κυματίου (ὕψους 0.11 μ.) μετ' ἀστραγάλου (0.03 μ.), ὑπεράνω τοῦ ὁποίου θὰ ὑπῆρχεν ἄλλο, κατεστραμμένον σήμερον, πιθανῶς αἰγυπτιάζον, κυμάτιον (ὕψους 0.07 μ.), διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ὅλον ὕψος τοῦ ἐπικράνου ἀποβαίνει 0.43 μ. Ἴχνη τῆς βάσεως τῆς παραστάδος, εἰς ἣν ἀπέληγεν ὁ πρὸς Δυσμὰς προεκτεινόμενος βόρειος τοῖχος τοῦ σηκοῦ,

διετηρήθησαν σαφῆ καὶ κατὰ τὸν ὀπισθόναον ἐπὶ κολοβοῦ λίθου (παρένθ. πίν. Γ, Γ) τῆς ὑπὸ τὸν τοιχοβάτην στρώσεως.

Τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ ἦτο ἀρχικῶς ἐστρωμένον διὰ λιθίνων πλακῶν, αἵτινες ἀνηρπάγησαν, σωζομένων σήμερον μόνον τῶν ὑπ' αὐτὰς πωρίνων πλίνθων, αἵτινες εἶναι σκληρότεραι κατὰ τὰ ἄκρα καὶ

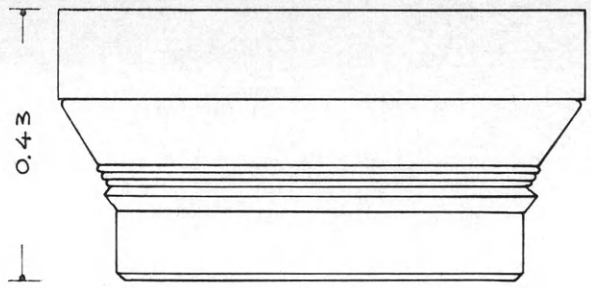
Εἰκ. 110. Κορμὸς λιθίνου ἰωνικοῦ κίονος εὑρεθέντος ἐντὸς τοῦ σηκοῦ.

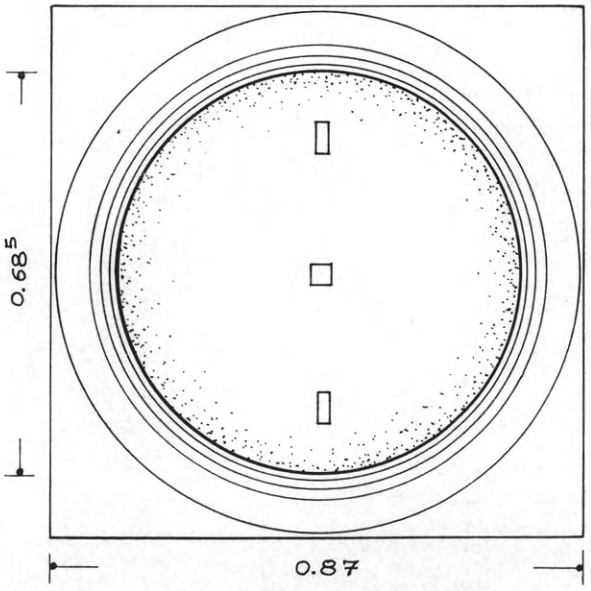
μαλακώτεραι, ἐκ τῆς ὑγρασίας, κατὰ τὸ μέσον, δι' ὃ καὶ δὲν κατέστη δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῶν ἁρμῶν των ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ παρενθέτου πίνακος Γ.

Εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς κρηπῖδος διετηρήθη τὸ πώρινον θεμέλιον κεκλιμένης ἀναβάθρας (παρένθ. πίν. Γ, Δ καὶ εἰκ. 108), πλάτους $\pm$ 2.50 μ., ἐξεχούσης τῆς κατωτάτης βαθμίδος κατὰ 1.60 μ.

Κινητὰ εὑρήματα. Ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ σηκοῦ ἀπεκαλύφθησαν: θραῦσμα ἐπιγραφῆς καὶ τεμάχια κορμοῦ λιθίνου ἰωνικοῦ κίονος, ἀγνώστου προορισμοῦ, φέροντος εἴκοσι ραβδώσεις ἀποτελουμένου δ' ἐκ δύο συναρμοζομένων τεμαχίων (εἰκ. 110) ὁλικοῦ ὕψους 3.46 μ. Ἡ κάτω διάμετρός του μετρεῖ 0.453 μ. ἐλαττουμένη πρὸς τὰ ἄνω εἰς 0.425 μ.

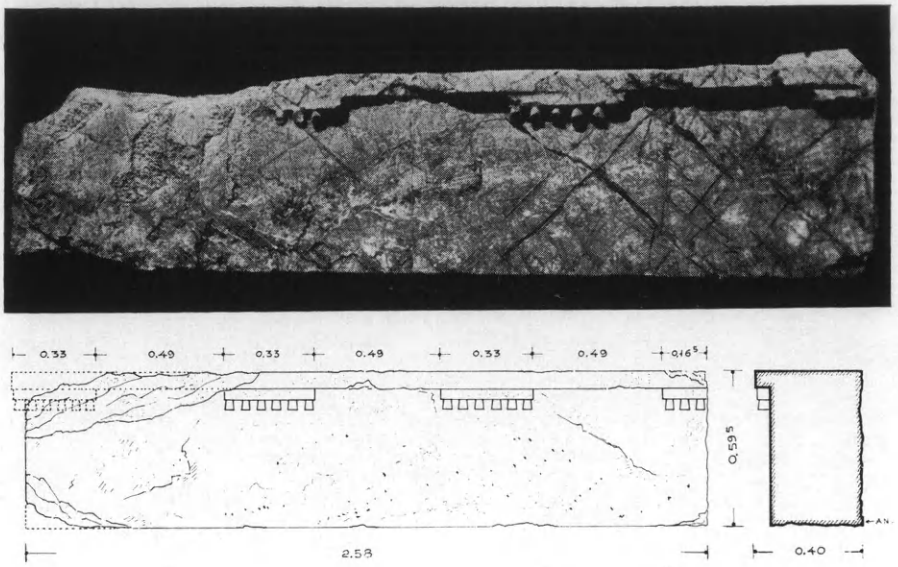

Εἰκ. 111. Λίθινον δωρικὸν κιονόκρανον εὑρεθὲν ἐν τῷ προνάῳ. Φωτογραφία καὶ σχέδιον.

Ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ προνάου εὑρέθη λίθινον κιονόκρανον τοῦ αὐτοῦ τύπου πρὸς τὸ πέρυσιν εὑρεθέν, ἀλλ' ἄνευ ραβδώσεων κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον (εἰκ. 111). Εἶναι τελείως ἐξειργασμένον καὶ πολὺ καλῆς διατηρήσεως. Ἡ κάτω του διάμετρος, μετρουμένη εἰς

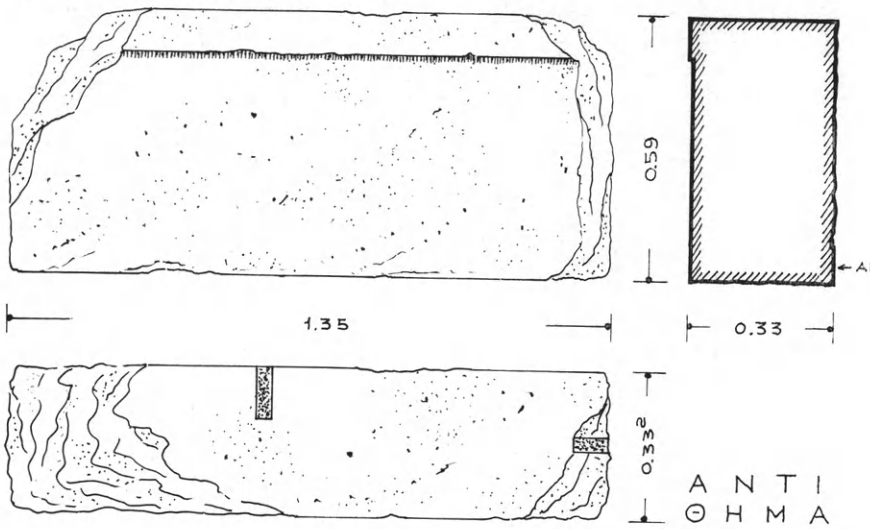

Εἰκ. 112. Τὸ μέγα γωνιαῖον ἐπιστύλιον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Φωτογραφία καὶ σχέδιον προσόψεως καὶ τομῆς.

τὸ ὑποτραχήλιον, εἶναι 0.685 μ. Ὁ τετράγωνος ἄβαξ του μετρεῖ 0.87 × 0.87 μ. τὸ δὲ ὁλικόν του ὕψος εἶναι 0.43 μ.

Εἰς τὸν αὐτὸν πρόναον εὑρέθησαν καὶ δύο τεμάχια λιθίνων ἐπιστυλίων (εἰκ. 112) ὡς καὶ ἓν τεμάχιον λιθίνου ἀντιθήματος Ἐκ τῶν ἐπιστυλίων σημαντικώτερον εἶναι μέγα ἀκέραιον τεμάχιον, μήκους 2.58 μ., κολοβὸν μόνον ἄνω ἀριστερά, ὕψους 0.59 μ. καὶ πάχους ἄνω 0.40 μ. (εἰκ. 112). Στέφεται ὑπὸ ταινίας ὕψους 0.065 - 0.07 μ., κάτωθεν τῆς ὁποίας σώζονται, κατ' ἀποστάσεις, εἰς μὲν τὸ μέσον δύο ὁλόκληροι κανόνες, ὕψους 0.04 μ. καὶ μήκους 0.33 μ., ἀπέχοντες ἀλλήλων κατὰ 0.495 μ., εἰς δὲ τὸ σήμερον ἀποκεκρουμένον ἀριστερὸν ἄκρον θὰ περιελαμβάνετο ὁ γωνιαῖος, καμπτόμενος κανών. Οἱ σωζόμενοι κανόνες φέρουσι κάτωθεν ἐξ μὲν σταγόνας οἱ ἀκέραιοι καὶ τρεῖς ὁ δεξιὸς ἥμισυς. Τὸ περιγραφὲν ἐπιστύ-

λιον πρέπει νὰ ἦτο γωνιαῖον· διότι, ἐνῷ δεξιὰ παρουσιάζει ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν μετ' ἀναθυρώσεως, ἀριστερὰ ἐμφανίζει κάτω καὶ ἐπὶ ἀρκετοῦ ὕψους λείαν ἐπιφάνειαν. Ἡ ἀνώμαλος ὀπισθία ὄψις τοῦ ἐπιστυλίου τούτου φέρει κάτω ὁριζοντίαν ἀναθύρωσιν προσαρμοζομένην πρὸς ἀντίστοιχον ἀναθύρωσιν τοῦ ἰσοϋψοῦς πρὸς αὐτὸ

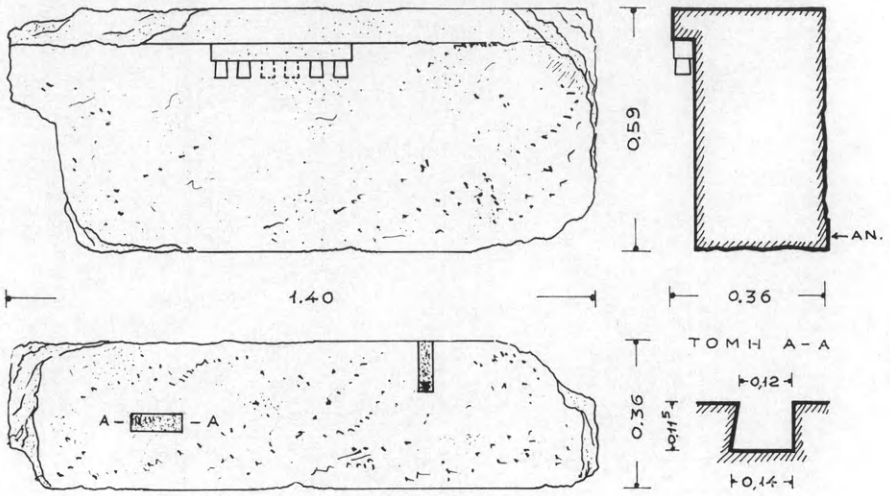
Εἰκ. 113. Ἀντίθημα τοῦ ἐπιστυλίου. Ὄψις, τομὴ καὶ ἄνοψις.

ἀντιθήματος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο (εἰκ. 113) (μεγίστου σωζομένου μήκους 1.35 μ. καὶ πάχους κάτω 0.33 μ.) ἐστέφετο ἄνω ὑπὸ ἁπλῆς ταινίας ὕψους 0.095 μ. καὶ ἐξοχῆς 0.01 μ. Τὸ ἀντίθημα τοῦτο συνεδέετο πρὸς μὲν τὸ ἐπιστύλιον διὰ δύο πειμόρφων συνδέσμων, σωζομένων εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 114) πρὸς δὲ τὰ γειτονικά του δι' ὁμοίου συνδέσμου. Ἡ ἀνύψωσις ἐπιστυλίου καὶ ἀντιθήματος ἐγίνετο διὰ τραπεζιοσχήμου ὀπῆς (καμπάνας), μονῆς κλίσεως, ἀνοιγομένης ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των (εἰκ. 114, τομή).

Ὁ σωζόμενος δεξιὰ ἁρμὸς τοῦ μεγάλου ἐπιστυλίου ὑποδηλοῖ τὴν κάτωθεν μὲν αὐτοῦ ὕπαρξιν κίονος, ἄνωθεν δὲ αὐτοῦ τὴν παρουσίαν τριγλύφου. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἄκρου παρεμβάλλονται τρεῖς καὶ ἥμισυς κανόνες, ἑπομένως τρεῖς καὶ ἡμίσεια τρίγλυφοι καὶ τρεῖς μετόπαι, ἔπεται, ὅτι εἰς τὸν ἡμέτερον ναὸν δὲν ἐφηρ-

μόσθη ἡ κλασσικὴ διαίρεσις τῶν δύο κατὰ μεταξόνιον μετοπῶν, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα πυκνοτέρα τοποθέτησις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνήθως συναντῶμεν εἰς ἑλληνιστικὰ προσκήνια θεάτρων καὶ εἰς στοὰς μικροτέρας κλίμακος (ὡς π.χ. τοῦ 'Αμφιαρείου τοῦ 'Ωρωποῦ, τῆς Πριήνης καὶ Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ).

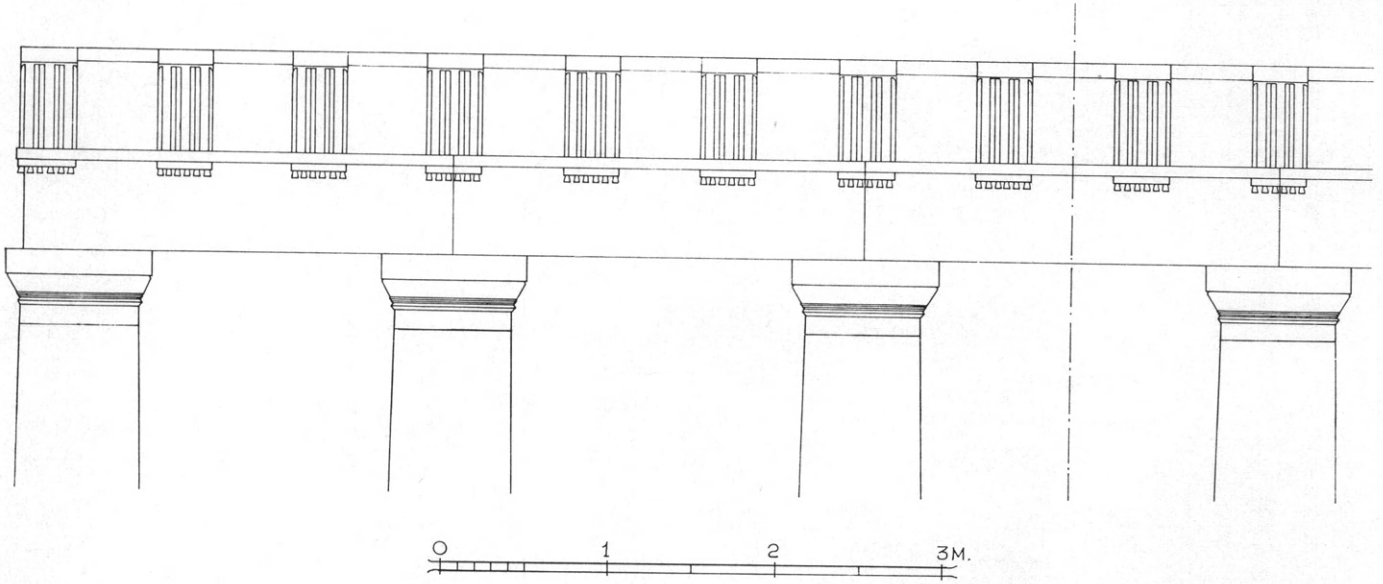
'Επὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπιστυλίου τούτου καὶ τῶν συναγομένων ἐκ

Εἰκ. 114. Ἕτερον τεμάχιον ἐπιστυλίου, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου διατηρεῖται ἡ ὀπὴ ἀνελκύσεως.

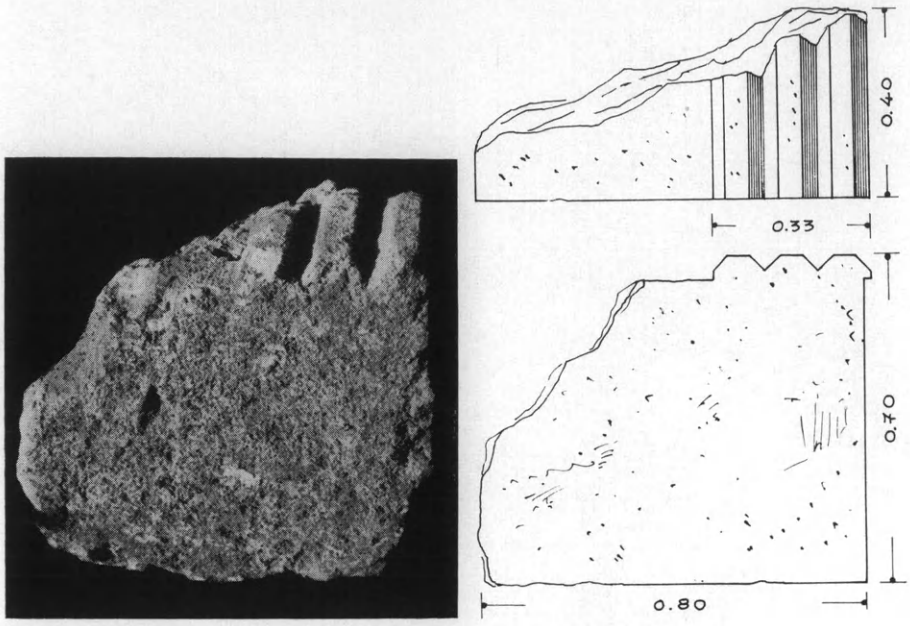
τῶν ἰχνῶν διαστάσεων τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην (13.67 μ. - $2 \times 0.495 = 12.68$ μ. καὶ $23.97 - 2 \times 0.495 = 22.98$), συνάγεται, ὅτι κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ θὰ ὑπῆρχον ἓξ κίονες, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς πλευράς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν συλλογισμῶν, 12 κίονες, μὲ κατά τι διαφορετικὰ τὰ μεταξόνια καὶ ἑπομένως καὶ τὰ πλάτη τῶν μετοπῶν (εἰκ. 115), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται ἄλλωστε καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Παρθενῶνα.

'Εντὸς τῶν χωμάτων τοῦ σηκοῦ εὑρέθη τεμάχιον κολοβῆς πωρίνης τριγλύφου (εἰκ. 116), συμφυοῦς μετὰ τεμαχίου ἀκοσμήτου μετόπης, μεγίστου σωζομένου μήκους 0.80 μ. καὶ μεγίστου σωζομένου ὕψους 0.40 μ. Τὸ πλάτος τῆς τριγλύφου, ἰσούμενον πρὸς τὸ πλάτος τῶν κανόνων, εἶναι 0.33 μ. Τὸ πάχος τοῦ ὅλου τεμαχίου

Εἰκ. 115. Ἀναπαράστασις τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῆς ζωφόρου τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἐμφανίζουσα τὸ ἐφαρμοσθὲν ἑλληνιστικὸν τριτριγλυφικὸν σύστημα ζωφόρου.

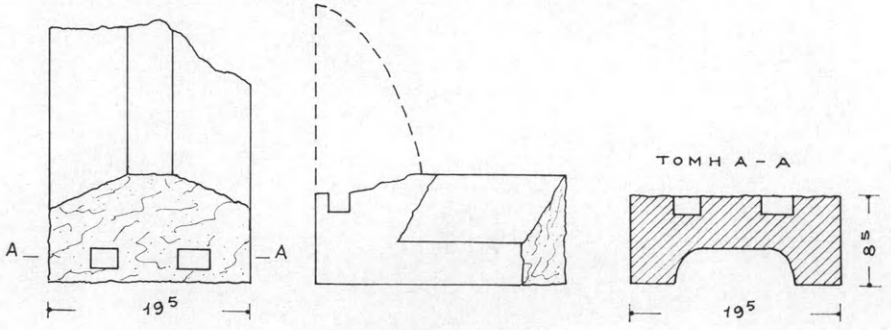
εἶναι 0.70 μ. Γείσου τεμάχια δὲν εὑρέθησαν, οὐδὲ σίμης ἄλλα, πλὴν ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν πέρυσιν (βλ. Ἔργον 1969, σ. 36). Εὑρέθη μόνον ἄκρος καλυπτὴρ κέραμος ἐκ λευκοῦ λίθου, κάτωθεν κοῖλος, μεγίστου σωζομένου μήκους 0.235 μ., πλάτους 0.195 μ. καὶ

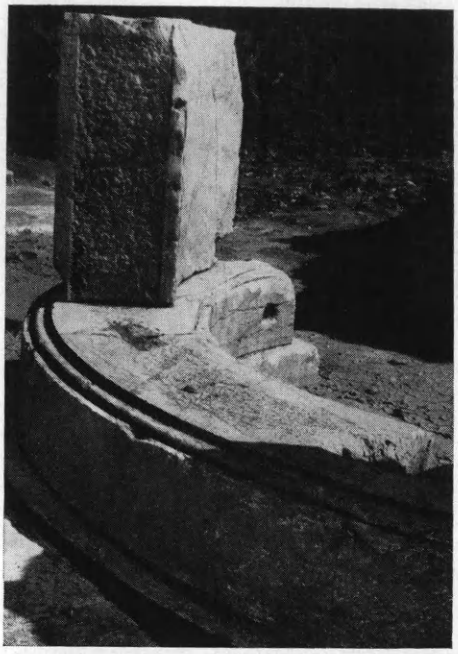
Εἰκ. 116. Πωρίνη τρίγλυφος τοῦ ναοῦ. Φωτογραφία καὶ σχέδιον.

ὕψους 0.105 μ., παρουσιάζων κατὰ τὸ τεθραυσμένον ἓν τῶν ἄκρων του ὀπὰς γομφώσεως ἀκροκεράμου (εἰκ. 117).

Εὐθὺς πρὸ τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς κρηπῖδος ἀπεκαλύφθησαν

Εἰκ. 117. Κέραμος.

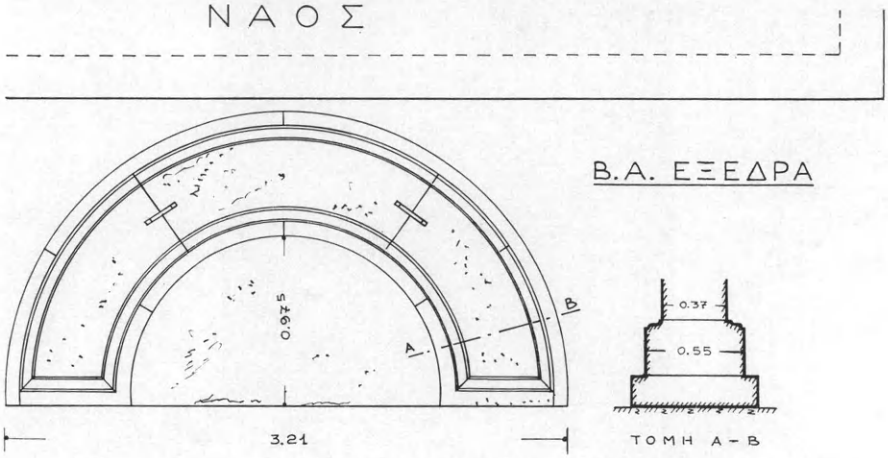

Εἰκ. 118. Βάσις ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 119. Ἡ αὐτὴ ὡς ἄνω ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα ἀπὸ Ν.

πλείονες βάσεις ἀναθημάτων (παρένθ. πίν. Γ), κατὰ τὸ πλεῖστον τετραγώνου ἢ ὀρθογωνίου σχήματος, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὡραία μεγάλη ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα (εἰκ. 118 καὶ 119) κειμένη μεταξὺ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἀναβάθρας, ἐφαπτομένη δὲ σχεδὸν τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ ναοῦ. Ἔχει ἐξωτερικὴν διάμετρον

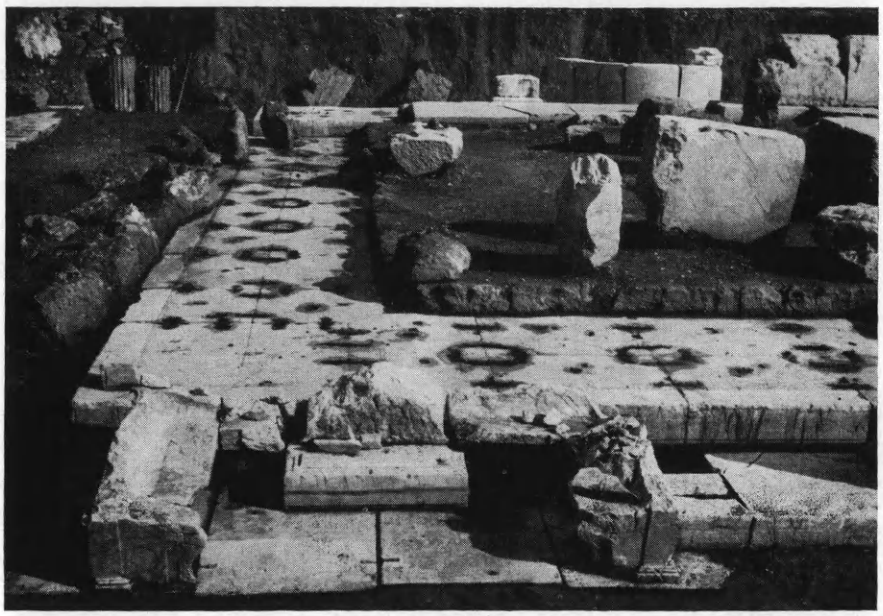

Εἰκ. 120. Σχέδιον τῆς ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας.

3.21 μ. καὶ ἐσωτερικὸν βέλος 0.975 μ. (εἰκ. 120). Ἡ βάσις τῆς ἐξέδρας, βαίνουσα ἐπὶ εὐθυντηρίας, ὕψους 0.15 μ. καὶ ἐξοχῆς 0.08 μ., ἔχει πάχος 0.55 μ. καὶ ὕψος 0.315 μ., φέρει δὲ ἄνω χθαμαλὰ ἀνεστραμμένα λέσβια κυμάτια (εἰκ. 119 καὶ 120), ἄνωθεν τῶν ὁποίων ὑψοῦντο ὀρθοστάται, πάχους 0.37 μ. καὶ ὕψους 0.83 μ. Τοιούτων ὀρθοστατῶν εὑρέθησαν ἐρριμμένα κατὰ γῆς τρία τεμάχια (εἰκ. 118, 119), ἅτινα καὶ ἀνεστηλώθησαν ἐν μέρει (εἰκ. 106).

Σειρὰ ἀναθηματικῶν βάθρων ἀπεκαλύφθη ἐπίσης καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (εἰκ. 107). Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ βάθρον, ἀποκαλυφθὲν ἐν μέρει ἤδη πέρυσιν (Ἔργον 1969, σ. 120 εἰκ. 141), ἔχει τὸ σχῆμα πειμόρφου ἐξέδρας φερούσης ἐδώλια ἐκατέρωθεν στήλης, ἄλλοτε πιθανώτατα ἐνεπιγράφου. Μίαν ἀρτιωτέραν ἐμφάνισιν τῆς ἐφέτος τελείως καθαρισθείσης ἐξέδρας ταύτης παρέχει ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 121. Τὰ περαιτέρω κατὰ τὴν ὑπόλοιπον νοτίαν πλευρὰν

τοῦ ναοῦ ἀποκαλυφθέντα βάθρα εἶναι ἄλλα μὲν τετράγωνα, ἄλλα δὲ ὀρθογώνια, ἓν δὲ μικρὸν καὶ κυκλικόν (εἰκ. 106). Ἐσώθησαν ὅμως τὰ πλεῖστα μόνον κατὰ τὰς κυματιοφόρους βάσεις των καὶ οὐχὶ κατὰ τὸν κορμὸν καὶ τὴν συνήθη ἐνεπίγραφον στέψιν των. Μόνον ἐπὶ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, ἀντιστρόφως ἐρριμμένη ἦλθεν εἰς φῶς (ἔμμετρος

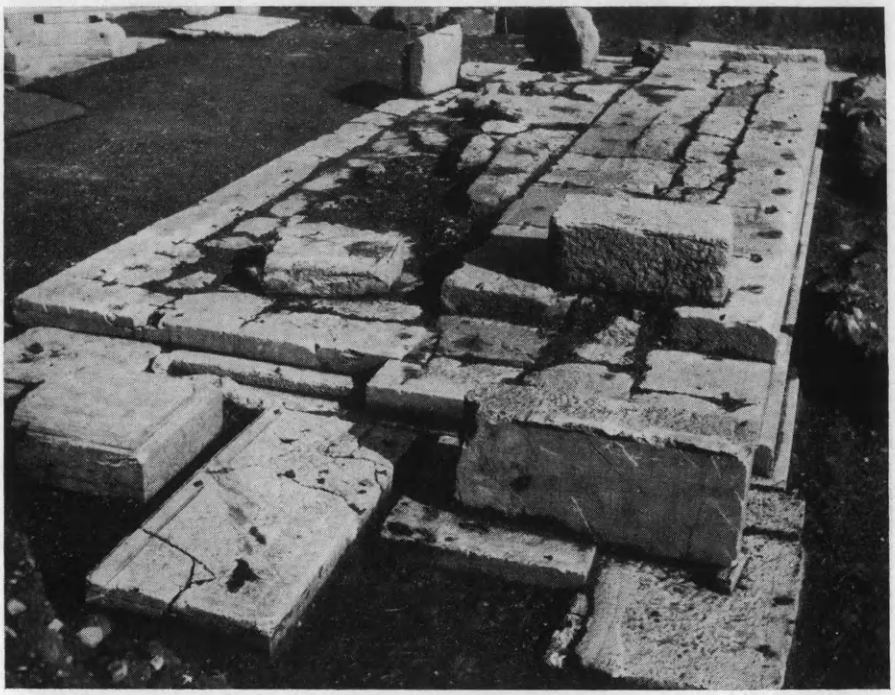
Εἰκ. 121. Ἡ πείμορφος ἐξέδρα μετὰ τὸν πλήρη ἐφετινὸν καθαρισμόν της.

πιθανῶς) ἀρχαΐζουσα ἐπιγραφή (εἰκ. 139), περὶ ἧς κατωτέρω. Ἄλλη δὲ πάλιν ἐπιγραφὴ εὑρέθη πλησίον βάθρου, εἰς ὃ καὶ λόγῳ τῶν διαστάσεών του ἀνήκει. Περὶ τῶν δύο τούτων ἐπιγραφῶν γίνεται λεπτομερέστερος λόγος κατωτέρω.

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν πέριξ τοῦ ναοῦ ἀναθημάτων, ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε πρὸς Ἀνατολάς, μὲ πλάτος 22 μ., συνήντησε δὲ εἰς ἀπόστασιν 6.80 μ. ἀπὸ τῆς κατωτάτης ἀνατολικῆς βαθμίδος τοῦ ναοῦ τὰ ἐδάφη κατασκευῆς ὀρθογωνίου κτίσματος μεγάλων διαστάσεων (παρένθ. πίν. Γ, Ε), εἰς τὰ πλάγια τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν καὶ πάλιν τετράγωνα καὶ ὀρθογώνια βάθρα ἀναθημάτων (εἰκ. 122) σωζόμενα ὅμως καὶ αὐτὰ μόνον κατὰ τὰς βάσεις των. Πλησίον ἑνὸς τῶν βάθρων τούτων εὑρέθη ἐρριμμένη ἐπιγραφή (βλ. κατωτ.

σ. 130), τῆς ὁποίας αἱ διαστάσεις συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τοῦ βάθρου.

Τὸ μνημονευθὲν μέγα ὀρθογώνιον κτήριον (παρένθ. πίν. Γ, Ε), τοποθετημένον παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ σχεδὸν συμμετρικῶς πρὸς τὰ ἄκρα αὐτοῦ τεταγμένον, ἀνήκει προφανῶς εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ναοῦ, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ δύο μερῶν:

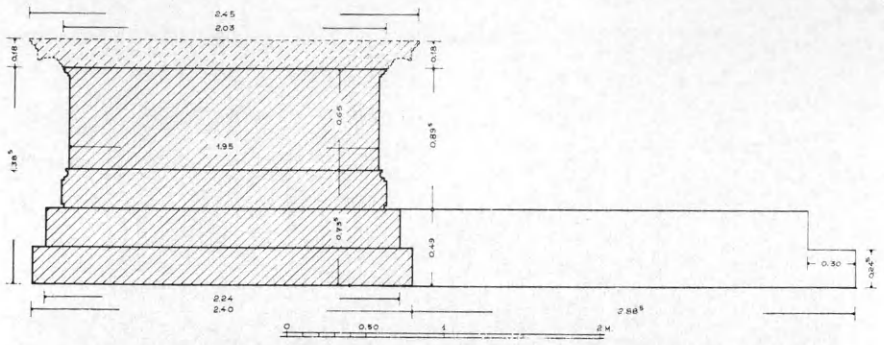

Εἰκ. 122. Ἄποψις τοῦ βωμοῦ ἀπὸ Νότου.

α) ἐκ τοῦ σώματος τοῦ κυρίως βωμοῦ, καταλαμβάνοντος ὅλον τὸ μῆκος (12.62 μ.) τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου, μὲ πλάτος 2.245 μ. καὶ β) ἐκ μιᾶς βαθμιδωτῆς προσβάσεως, ἤτοι τῆς προθύσεως, μήκους 11.71 μ. καὶ πλάτους 2.885 μ. (παρένθ. πίν. Γ καὶ εἰκ. 122).

Τὸ σῶμα τοῦ βωμοῦ, κατεσκευασμένον ἐκ λευκοῦ σκληροῦ ἀσβεστολίθου, σύγκειται ἐκ τριβάθμου κρηπῖδος μὲ τρεῖς ἰσοϋψεῖς διαιρέσεις, συνολικοῦ ὕψους 0.735 μ. Ἐκ τούτων αἱ μὲν δύο κατώτατα διαιρέσεις (εἰκ. 123) εἶναι ἁπλαῖ, ἡ δὲ ἀνωτάτη φέρει εἰς μὲν τὸ κάτω αὐτῆς μέρος ὀρθογώνιον ὑποτομήν, εἰς δὲ τὸ ἄνω κοῖλον κυ-

μάτιον (εἰκ. 123). Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ἔβαινεν ὁ κορμὸς τοῦ βωμοῦ, ὕψους 0.65 μ., στεφόμενος ἄνω ὑπὸ λεσβίου κυματίου. Τί ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ὑπεράνω τοῦ κορμοῦ δὲν γνωρίζομεν. Εἰς τὴν

Εἰκ. 123. Τομὴ τοῦ βωμοῦ. Πρώτη φάσις.

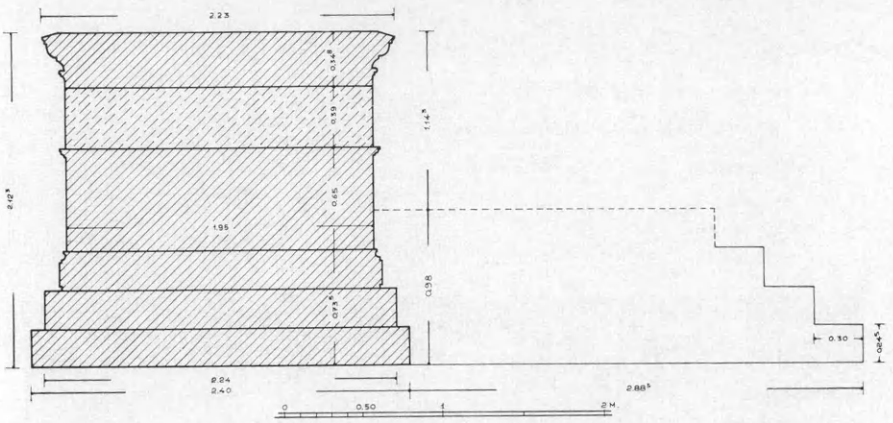

Εἰκ. 124. Ἄποψις τοῦ βωμοῦ ἀπὸ ΝΔ.

τομὴν τῆς εἰκόνος 123 τὴν στέψιν τοῦ κορμοῦ ἀναπαρεστήσαμεν ὡς ἐλαφρόν τι γεῖσον.

Τὰ εὑρεθέντα ἐδάφη κατασκευῆς (εἰκ. 122 καὶ 124) μᾶς δεικνύουν

βεβαίως τὴν τελευταίαν πρὸ τῆς καταστροφῆς κατάστασιν τοῦ κτηρίου. Κατὰ τὴν τελευταίαν λοιπὸν ταύτην φάσιν ἡ πρόσβασις εἰς τὸν βωμὸν ἐγίνετο διὰ τεσσάρων πιθανώτατα βαθμίδων, ὡς συνάγεται ἔκ τε τῶν σωζομένων 2 πρώτων βαθμίδων, τῶν ἰχνῶν καὶ τῆς ἀνωμάλου ἄνω ἐπιφανείας τῆς τρίτης βαθμίδος (εἰκ. 124). Ἦσαν δ' αἱ βαθμίδες

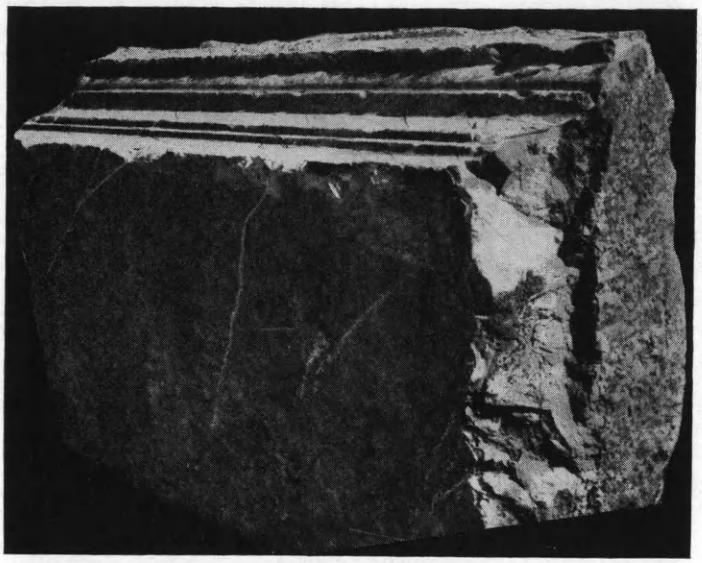

Εἰκ. 125. Τομὴ τοῦ βωμοῦ. Δευτέρα φάσις.

αὗται τῆς προθύσεως ἰσοϋψεῖς πρὸς τὰς διαιρέσεις τῆς κρηπῖδος τοῦ κυρίου σώματος τοῦ βωμοῦ. Εἶναι ὅμως ἀπαράδεκτος ἡ ἐκδοχὴ νὰ ἦσαν καὶ ἀρχικῶς τέσσαρες αἱ βαθμίδες, ἐπειδή, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, αἱ δύο ἀνώταται βαθμίδες προεκτεινόμεναι καλύπτουν ὄχι μόνον τὴν κυματιοφόρον ἀνωτάτην διαίρεσιν τῆς κρηπῖδος τοῦ βωμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὸν τμῆμα τοῦ κορμοῦ του, ὁπότε τὸ ἀπομένον ὕψος τοῦ σώματος τοῦ βωμοῦ θὰ ἦτο ἀνεπαρκὲς διὰ τὸν ὀρθίως ἱστάμενον θύτην ἱερέα. Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν (εἰκ. 125) α) μεταγενεστέραν τὴν ὑφισταμένην ἔξαρσιν τῆς προθύσεως καὶ β) ὕπαρξιν ὑπεράνω τοῦ κορμοῦ τοῦ βωμοῦ ζωφόρου ὕψους τοὐλάχιστον 0.40 ἕως 0.50 μ., ὑπεράνω δ' αὐτῆς τὴν κυματιοφόρον στέψιν (εἰκ. 125), τῆς ὁποίας εὑρέθησαν κατεσπαρμένα ἐπὶ τῆς προθύσεως τέσσαρα τεμάχια (εἰκ. 126). Κατὰ ταῦτα τῆς μὲν ἀρχαιοτέρας περιόδου ὁ βωμὸς θὰ εἶχε τὴν τομὴν τῆς εἰκόνος 123, τῆς δὲ δευτέρας τὴν τομὴν τῆς εἰκόνος 125. Ἡ μᾶλλον ὀγκώδης κυματιοφόρος στέψις τῆς δευτέρας περιόδου εἶναι ἀπίθανον νὰ εἶχε

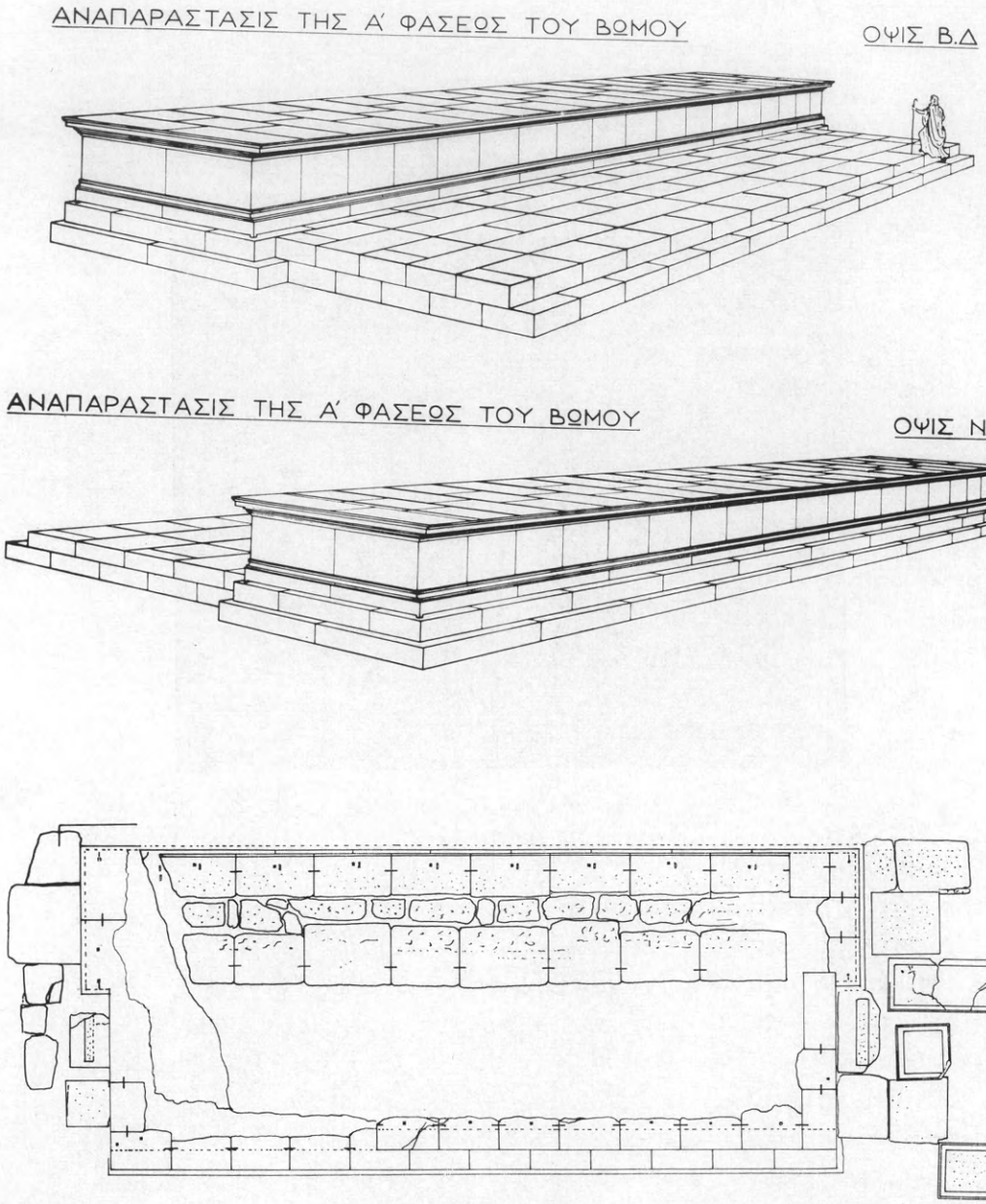
χρησιμοποιηθῆ καὶ κατὰ τὴν πρώτην, ἐνῶ τὰ τεμάχια τῆς μεταγενεστέρας ζωφόρου θὰ ἡρπάγησαν ὅλα ὡς πολὺ κατάλληλα δι' οἰκοδομικοὺς σκοποὺς τῶν νεωτέρων κατοίκων τοῦ γειτονικοῦ χωρίου. Αἱ παρατιθέμεναι προοπτικαὶ ἀναπαραστάσεις (εἰκ. 127) παρέχουσιν εἰκόνα τῆς παλαιοτέρας τῶν φάσεων τοῦ βωμοῦ.

Ἡ ἀνασκαφή, προεκταθεῖσα ἀκόμη ἀνατολικώτερον τοῦ βωμοῦ,

Εἰκ. 126. Ἓν τῶν τεμαχίων τῆς κυματιοφόρου στέψεως τοῦ βωμοῦ.

συνήντησεν εἰς ἀπόστασιν 6.40 μ. ἀπὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος αὐτοῦ δίβαθμον κρηπῖδα μακρᾶς κιονοστοιχίας (εἰκ. 130), βαινούσης ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον παραλλήλως πρὸς τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Ἀμέσως πρὸ τῆς κρηπῖδος ταύτης διεσώθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος (εἰκ. 128) λιθίνη αὖλαξ ἐκ μεγάλων λίθων, διαμέτρου 0.46 μ. καὶ βάθους εἰς τὸ μέσον 0.08 μ. (εἰκ. 129), διακοπτομένη κατ' ἀποστάσεις ὑπὸ ἐλλειψοειδῶν βαθύνσεων κατασταλάξεως τῆς ἰλύος, βάθους εἰς τὸ μέσον 0.30 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν λίθων τῆς διβάθμου κρηπῖδος σώζονται ἀνὰ 2 μικροὶ τετράγωνοι τόρμοι προσηλώσεως ἰωνικῆς βάσεως κιόνων (παρένθ. πίν. Γ), ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασις τῶν ὁποίων ὑπολογίζεται εἰς 2.25 μ. Ἡ ἀπόστασις ὅμως αὕτη ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς ἀπὸ

Εἰκ. 127. Ἄνω: Ἀναπαραστάσεις τῆς πρώτης φάσεως τοῦ βωμοῦ.
Κάτω: Κάτοψις τῶν ἐδαφῶν κατασκευῆς τοῦ βωμοῦ.

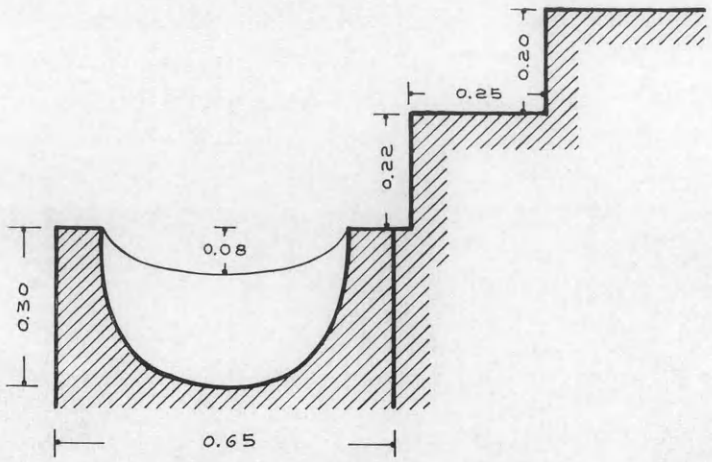
ἄξονος εἰς ἄξονα ἀποστάσεως τῶν κιόνων τῶν παλαιῶν τεσσάρων πάλαι ἀποκαλυφθεισῶν κιονοστοιχιῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόστασις τῆς νέας κιονοστοιχίας ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῶν παλαιῶν ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ θεάτρου (4.50 μ.)

Εἰκ. 128. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς στυλοβάτης τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς καὶ ἡ πρὸ αὐτοῦ συνεχὴς αὐλαξ.

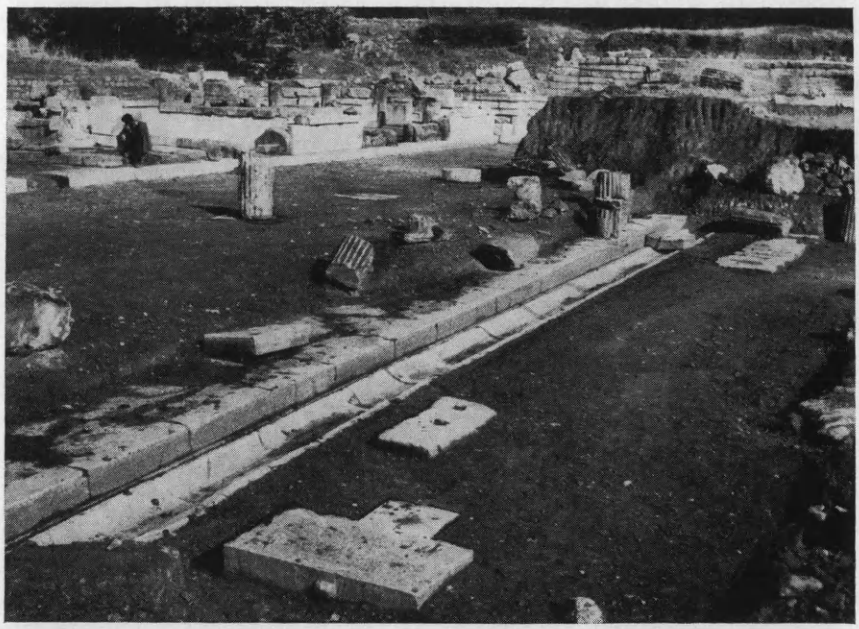
(παρένθ. πίν. Γ, εἰκ. 124), συμπεραίνομεν, ὅτι αἱ νέαι αὐταὶ κιονοστοιχίαι ἀπετέλουν τὴν πρὸς τὴν αὐλὴν ὄψιν διπλῆς στοᾶς, τῆς ὁποίας αἱ παλαιαὶ κιονοστοιχίαι ἀπετέλουν τὴν ἐσωτερικὴν ἀξονικὴν στήριξιν.

Ὅμοιος στυλοβάτης κιονοστοιχίας, μεθ' ὁμοίας πρὸ αὐτοῦ λιθίνης αὐλακος βαίνων παραλλήλως πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ

Εἰκ. 129. Τομὴ τοῦ στυλοβάτου τῆς κιονοστοιχίας καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ αὔλακος εἰς τὸ μέσον τῆς λεκάνης κατασταλάξεως.

ναοῦ, εὑρέθη καὶ κατὰ τὴν πρὸς Δυσμὰς ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς ἀπόστασιν 5.50 μ. ἀπὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (παρένθ. πίν. Γ, Η καὶ εἰκ. 130). Παρακολουθή-

Εἰκ. 130. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς στυλοβάτης τῆς δυτικῆς ἐκ τῶν περιβαλλουσῶν τὸν ναὸν στοῶν, μετὰ τῆς σχετικῆς αὔλακος.

σαντες τὸν στυλοβάτην τοῦτον πρὸς Νότον εὕρομεν, ὅτι οὗτος εἰς ἀπόστασιν 16.70 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Ἀνατολάς, ὁμοῦ μετὰ τῆς αὐλακος (εἰκ. 131), συνεχιζόμενος ὑπὸ τὴν μὴ ἀκόμη σκαφεῖσαν ἐπίχωσιν τοῦ νοτίου ἡμίσεος τῆς αὐλῆς.

Ἀφ' ἑτέρου τάφρος, ἀνοιχθεῖσα καθέτως πρὸς τὴν βόρειον πλευ-

Εἰκ. 131. Ὁ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν καμπτόμενος στυλοβάτης τῶν ἐσωτερικῶν στοῶν.

ρὰν τοῦ ναοῦ, ἔναντι τῆς μνημειώδους κλίμακος, ἀπεκάλυψεν ὁμοίως εἰς ἀπόστασιν 16.70 μ. ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ 9.62 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς μνημειώδους κλίμακος, τμῆμα στυλοβάτου ὁμοίου πρὸς τοὺς ἀνωτέρω μετὰ αὐλακος πρὸ αὐτοῦ, βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Τούτου ὅμως δὲν παρηκολουθήθη ἐφέτος ἡ συνέχεια λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως.

Ἡ εὕρεσις τῶν περιγραφέντων στυλοβατῶν μετὰ τῶν πρὸ αὐτῶν αὐλάκων καθιστᾷ φανερόν, ὅτι καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον εἴς τινα ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν κιονοστοιχίαι, παράλληλοι πρός τε τὰς πλευράς του καὶ πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς παλαιὰς κιονο-

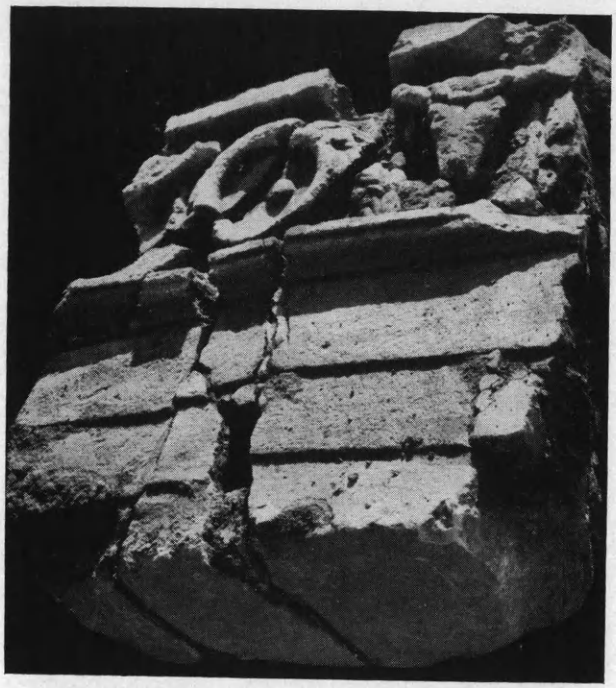
Εἰκ. 132. Κιονόκρανον ἐκ τῶν περιβαλλουσῶν τὸν ναὸν στοῶν μετὰ πτερωτῆς Νίκης.

Εἰκ. 133. Κιονόκρανον μὲ παράστασιν ἐρωτιδέως.

στοιχίας τῆς αὐλῆς, αἵτινες, ὡς ἐφέτος ἀπεδείχθη, ἀπετέλουν τὴν ἐσωτερικὴν γραμμὴν διπλῆς στοᾶς περιθεούσης τὴν αὐλὴν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πλευράς.

Οἱ κίονες τῶν στοῶν τούτων ἦσαν κορινθιακοί, τῶν ὁποίων εὑρέθησαν κατὰ καιροὺς καὶ ἐφέτος ἀκόμη κιονόκρανα, κοσμούμενα

Εἰκ. 134. Λίθινος θριγκὸς μετ' ἀναγλύφου ζωφόρου ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν στοῶν.

κάτω μὲν διὰ φύλλων ἀκάνθης ἄνω δὲ διὰ κορμῶν Νίκης (εἰκ. 132) ἢ ἐρωτιδέων (εἰκ. 133). Ὁ θριγκὸς τῶν κιονοστοιχιῶν αὐτῶν ἦτο πώρινος, εὑρέθησαν δὲ τούτου πάλαι τε καὶ ἐφέτος ἀρκετὰ τεμάχια, ἐξ ὧν ἓν καὶ λίθινον (εἰκ. 134). Ἀπετελεῖτο δ' ὁ θριγκὸς ἐξ ἐπιστυλίου φέροντος τρεῖς ἐπαλλήλους ταινίας (εἰκ. 134) καὶ συμφυοῦς ἀναγλύφου ζωφόρου κοσμουμένης ἐναλλὰξ μὲ βουκράνια καὶ ὀμφαλωτὰς φιάλας (εἰκ. 135), περιβαλλομένας ὑπὸ ἀνθοπλοκάμων. Ὑπεράνω τῆς ζωφόρου ταύτης ἐτίθετο πώρινον γεῖσον φέρον κάτωθεν ὀδόντας (εἰκ. 135). Τούτου ἐπίσης εὑρέθησαν ἀρκε-

τὰ τεμάχια, ἐξ ὧν ἓν πάλαι ἐντὸς τῆς αἰθούσης τοῦ Συνεδρίου (ΠΑΕ 1958, σ. 179).

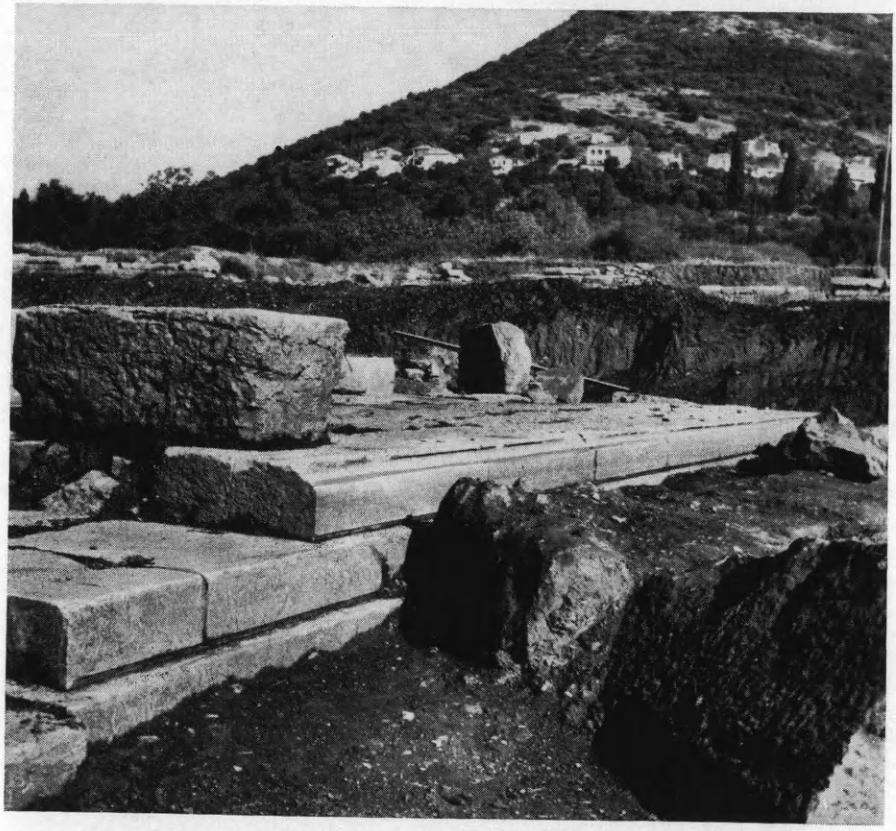
Αἱ εἰρημέναι στοαὶ ἀπετέλουν ἓν μνημειῶδες ἀρχιτεκτονικὸν

Εἰκ. 135. Πώρινον κορινθιακὸν ἐπιστύλιον καὶ γεῖσον ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν στοῶν τῆς αὐλῆς.

πλαίσιον πέριξ τοῦ ναοῦ, πρὸ αὐτῶν δέ, ὅπως καὶ παρὰ τὸν ναόν, ἦσαν ἱδρυμένα βάθρα ἀναθημάτων, ὧν τινα, κατὰ τὸ πλεῖστον ὀρθογωνίου σχήματος (εἰκ. 130, 131). Αἱ περιβάλλουσαι τὸν ναὸν κιονοστοιχίαι κατεστράφησαν ἀσφαλῶς ὑπὸ σεισμοῦ, πιθανώτατα

δὲ τοῦ φοβεροῦ σεισμοῦ τοῦ 395 μ.Χ., ὅστις κατέστρεψεν ὁλόκληρον τὴν πόλιν. Τοῦτο τοὐλάχιστον συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πλείονα τεμάχια τοῦ πωρίνου θριγκοῦ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐρριμμένα καὶ σεσωρευμένα, σχεδὸν

Εἰκ. 136. Πώρινα τεμάχια τοῦ θριγκοῦ τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας καταπεσόντα πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βωμοῦ. Εἰς τὸ βάθος ἡ ἀπότομος Ἰθώμη.

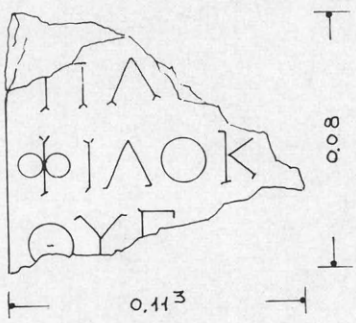
κανονικῶς, εὐθὺς πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βωμοῦ (πρβ. εἰκ. 136).

Αἱ ἐπιγραφαὶ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σχετικῶς πλούσιον περυσινὸν ἐπιγραφικὸν ἀμητὸν ὁ ἐφετινὸς ὑπῆρξε πολὺ πενιχρότερος, συνιστάμενος εἰς τέσσαρα μόνον ἐνεπίγραφα τεμάχια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν δύο (α′) καὶ (β′) εἶναι μικρὰ καὶ κολοβά, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων μεγαλυτέρων

τὸ μὲν εἶναι δυσανάγνωστον (γ΄), τὸ δὲ ἐν μέρει τεθραυσμένον (δ΄). Πάντως εἶναι λυπηρὸν ὅτι καμμία ἐκ τῶν νέων ἐπιγραφῶν δὲν ἀναγράφει ἢ δὲν μᾶς δίδει ἀφορμὴν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ὅστις ἐλατρεύετο εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα ναόν, ὅστις οὕτω ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ ἀνώνυμος.

Ἡ πρώτη ἐνταῦθα ἐξεταζομένη ἐπιγραφή (εἰκ. 137), εὑρεθεῖσα εἰς τὸν πρόναον τοῦ ναοῦ, προέρχεται ἀσφαλῶς ἔκ τινος τῶν πέριξ αὐτοῦ ἀναθηματικῶν βάθρων. Εἶναι μικρὸν τεμάχιον ἐξ ὑποκιτρίνου λίθου, διαστάσεων 0.113×0.08 μ. καὶ πάχους 0.08. Τὸ κείμενόν της λέγει:

Πλ----

Φιλοκ[κράτειαν;]

θυγ[ατέρα;]

Εἰκ. 137. Σχέδιον τῆς ἐπιγραφῆς α΄.

Ὕψ. γραμμ. 0.018
Διάστιχον 0.013
Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφὴ (εἰκ. 138) εὑρέθη εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ πλησίον ἀναθηματικοῦ βάθρου, ἐξ οὗ καὶ πιθανώτατα προέρχεται. Εἶναι τρίπλευρον τεμάχιον ἐκ λευκοῦ λίθου πανταχόθεν τεθραυσμένον, σωζομένων διαστάσεων 0.14×0.15 μ. Φέρει ἄνω στενὴν ἐξέχουσαν ταινίαν 0.01 μ. Τὸ πάχος του κυμαίνεται ἀπὸ 0 - 0.06 μ. Τὸ κείμενόν της λέγει:

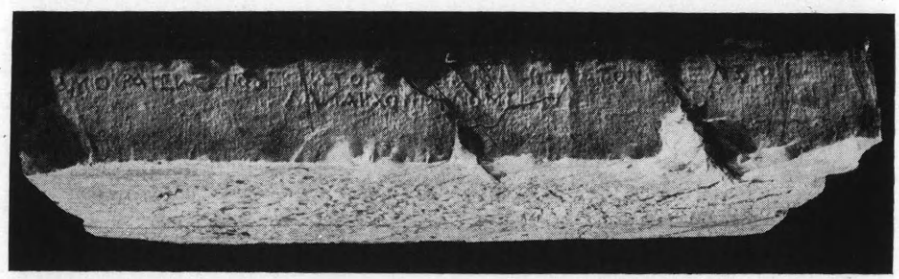
ΤΟΙΠΑΙΗ
ΑΓΙΠΠ[ου θυγ]
ΑΤΗ[ρ

Εἰκ. 138. Σχέδιον ἐπιγραφῆς β'.

Ὕψ. γραμμ. 0.013
Διάστιχον 0.013

Ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ ὄνομα Ἄγιππος ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Λακωνίας (Σπάρτης, Οἰτύλου, Καρδαμύλης: IG V, 1, ἀρ. 114, 1295, 1331). Δυνατὸν ὅμως νὰ πρόκειται καὶ περὶ Ἀγιππίδα.

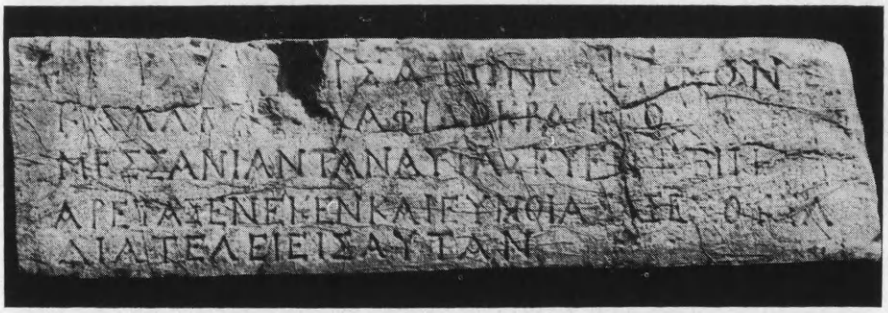
Εἰκ. 139. Ἐπιγραφὴ γ'.

Ἡ τρίτη ἐκ λευκοῦ λίθου ἐπιγραφὴ (εἰκ.139) εὑρίσκεται κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἐρριμμένη ἐπὶ ἀντιστοίχου ὀρθογωνίου βάθρου, εἶναι ὅμως δυστυχῶς διαλελυμένη εἰς πλείονα τεμάχια. Διαστάσεις λίθου: μῆκος 1.20 μ., πλάτος 0.64 μ., πάχος 0.15 μ.

Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης γεγραμμένης εἰς 2 στίχους ἠδυνήθην, λόγῳ τῆς φθορᾶς, νὰ ἀναγνώσω μόνον τὴν ἀρχὴν Α ΜΟΙΡΑ καί τινα περαιτέρω γράμματα τοῦ πρώτου στίχου ὡς καὶ ὁλόκληρον τὸν δεύτερον στίχον, ὅστις περιεῖχε μόνον τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου ΔΑΜΑΡΧΟΥ καὶ τὸ δυσανάγνωστον πατρωνυμικὸν αὐτοῦ.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἦτο πιθανώτατα ἔμμετρος καὶ γεγραμμένη εἰς ἀρχαΐζουσαν γλῶσσαν. Τὸ ὄνομα Δάμαρχος ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς ἑξῆς ἐπιγραφὰς τῆς Λακωνίας (IG V, 1, ἀρ. 93, 125, 1220, 1280).

Ἡ τετάρτη ἐπιγραφή, ἐκ λευκοῦ σκληροῦ ἀσβεστολίθου (εἰκ. 140), εὑρέθη ἐρριμμένη ἐπί τινος τῶν παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ βωμοῦ ὀρθογωνίων βάθρων. Ἔχει διαστάσεις: μῆκος 0.928 μ. καὶ ὕψος 0.25 μ. Τὸ κείμενόν της λέγει:

Εἰκ. 140. Ἐπιγραφὴ δ'.

Ἁ πόλις τῶν Θ[ουριατ]ῶν
Καλλικρατίδα Φιλοκράτεος
Μεσσανίαν τὰν αὐτᾶς εὐεργέτιν
ἀρετᾶς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας ἃς ἔχουσα
διατελεῖ εἰς αὐτάν

Ὕψος γραμμ. 0.028. Διάστιχον 0.01 - 0.02 μ.
Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐκ τῆς τελευταίας λέξεως τοῦ πρώτου στίχου σώζεται εὐκρινῶς μόνον τὸ ἀρχικὸν Θ καὶ ἡ κατάληξις *-ων*. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων γραμμάτων κενὸς χῶρος δύναται νὰ περιλάβῃ

πέντε ἢ ἓξ γράμματα εὐοδοῦται συμπλήρωσις αὐτῶν διὰ τοῦ «*Θουριατῶν*», ὡς φέρεται παρὰ Θουκυδίδῃ (I 101) καὶ Παυσανίᾳ (IV 31.2) τὸ ἐθνικὸν τῆς γειτονικῆς Μεσσηνιακῆς πόλεως Θουρίας.

Τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου στίχου συμπληρῶ εἰς Καλλικρατίδα, ἐπειδὴ σώζεται τούτου ἡ ἀρχὴ ΚΑΛΛΙ καὶ τὸ τελικὸν γράμμα Α, πρὸ τοῦ πατρωνυμικοῦ Φιλοκράτεος. Πρόκειται ἑπομένως περὶ τῆς αἰτιατικῆς θηλυκοῦ τριτοκλίτου ὀνόματος, ἀρχομένου ἀπὸ *Καλλι* καὶ ὡς τοιοῦτο νομίζω ὅτι εὐαρμοστεῖ τὸ εἰς πλείονας ἐπιγραφὰς τῆς Ἀργολίδος (IG IV, ἀρ. 735) καὶ τῆς Λακωνίας (IG V, 1, ἀρ. 1282) συναντώμενον Καλλικρατίς.

Νομίσματα

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς εὑρέθησαν εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ ναοῦ χῶρον τὰ κάτωθι νομίσματα, ταυτισθέντα ὑπὸ τῆς Διευθυντρίας τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Κας Μ. Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου:

1) Μεσσήνης, μετὰ τὸ 280 π.Χ. περίπου.

2) Κοινοῦ Θεσσαλῶν, ἐποχῆς Φαυστείνης Β', συζύγου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161 - 180 μ.Χ.).

3) Κοινοῦ Θεσσαλῶν, ἐποχῆς Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211 μ.Χ.).

4 - 5) Ἐν Κορίνθου(;) καὶ ἐν Κλεωνῶν, ἐποχῆς Καρακάλλα (198 - 217 μ.Χ.).

Ἄλλα ἐπίσης νομίσματα περισυνελέγησαν καὶ εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐκ τούτων σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Φλιοῦντος (431 - 370 π.Χ.).

2) Κλείτορος (370 - 240 π.Χ.).

3) Τροιζῆνος, ἐποχῆς Γέτα (209 - 212 μ.Χ.).

4 - 5) Πατρῶν, ἀμφότερα ἐποχῆς Καρακάλλα (198 - 217 μ.Χ.).

6) Ἀνώνυμον βυζαντινόν (1081 - 1118 μ.Χ.).

Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, ἐκ τοῦ ἀνωτέρω καταλόγου τὰ πλεῖστα νομίσματα ἐντάσσονται εἰς τὸν 2ον καὶ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα, οἵτινες θὰ ἦσαν ἀκόμη αἰῶνες ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ.

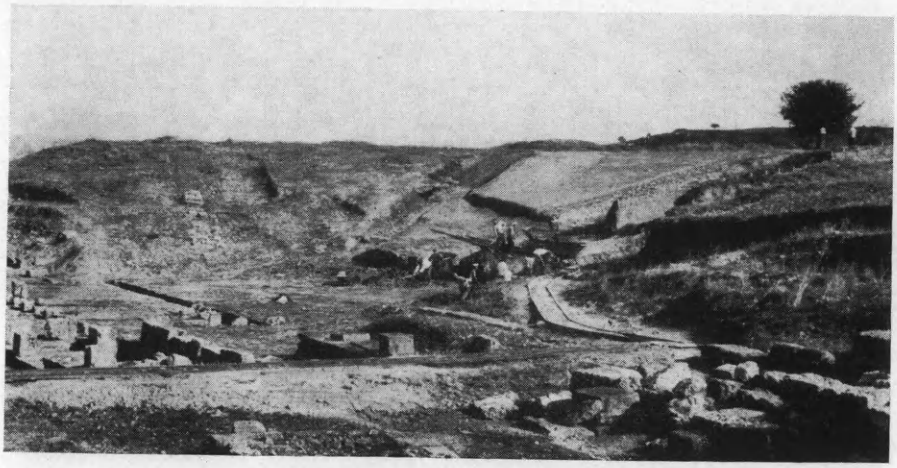
13. ΗΛΙΣ

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀρχαίας Ἤλιδος, διενεργουμένας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐφόρου κ. Νικ. Γιαλούρη, ἔλαβε μέρος ἡ Κα Βερόνικα Leon-Μητσοπούλου ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

Ἔρευναι ἐγένοντο εἰς τὸ θέατρον τῆς πόλεως καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀγορᾷ κειμένην Νοτίαν Στοάν.

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ θεάτρου ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

Συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τῶν πρανῶν τοῦ κοίλου εἰς βάθος φθά-

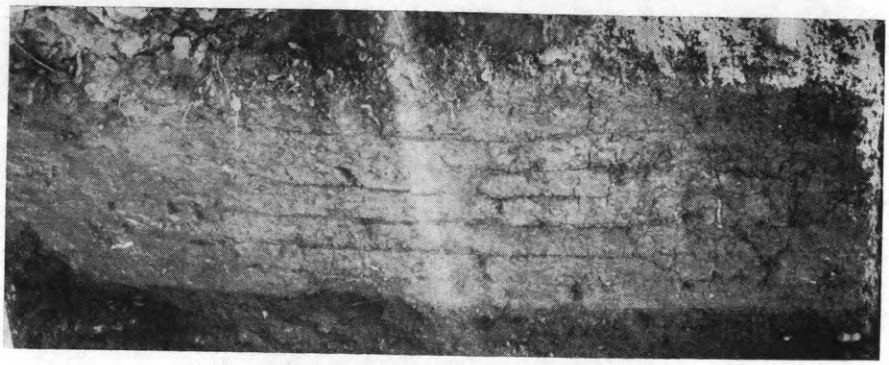

Εἰκ. 141. Δυτικὴ ὄψις τοῦ ΒΑ. ἡμίσεος τοῦ πρανοῦς τοῦ κοίλου.

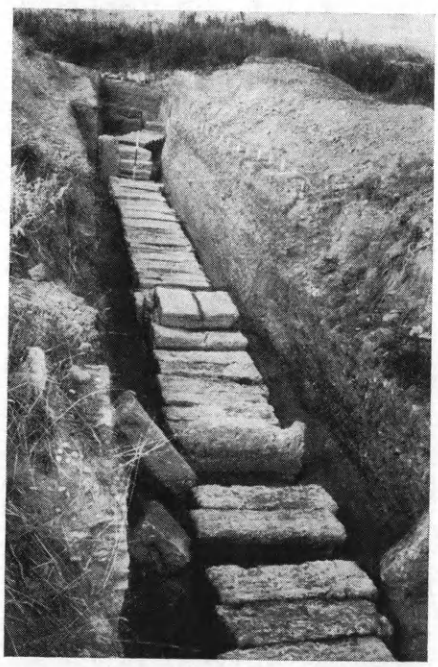
νον ὀλίγον ὑπεράνω τῶν χαλικοστρώτων διαδρόμων, ἀκολουθουμένης τῆς κλίσεως τῶν χαλικοστρώτων τούτων (εἰκ. 141). Οὕτω συνετελέσθη ἡ ἀποκάλυψις τῶν 2/3 τοῦ συνόλου τοῦ κοίλου καὶ ἀπομένει ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ὑπολειπομένου 1/3 ὡς καὶ ἡ ὁριστικὴ διαμόρφωσις τοῦ συνόλου τοῦ κοίλου.

Παρὰ τὸ ἀνάλημμα τοῦ κοίλου τῆς Α. παρόδου καὶ ἐσωτερικῶς τούτου ἐγένοντο ἱκαναὶ τομαὶ καὶ ἐπεβεβαιώθη ἡ ὕπαρξις τοίχου ἐξ ὠμῶν πλίνθων διατηρουμένων εἰς ἔνδεκα ἐπαλλήλους σειρὰς εὐκρινῶς διαγραφομένας. Ἡ ἐξ ὠμῶν πλίνθων αὕτη κατασκευὴ ἐχρησιμοποιήθη πιθανώτατα ὡς «γέμισμα» τοῦ μεταξὺ τοῦ ἀναλήμματος καὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους τοῦ κοίλου χώρου (εἰκ. 142).

Ὁ λίθινος ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως τοῦ θεάτρου ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ ὄπισθεν τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τμῆμα εἰς μῆκος 50 μ., εἶναι δὲ κατεσκευασμένος, ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τὴν σκηνὴν τμῆμα αὐτοῦ,

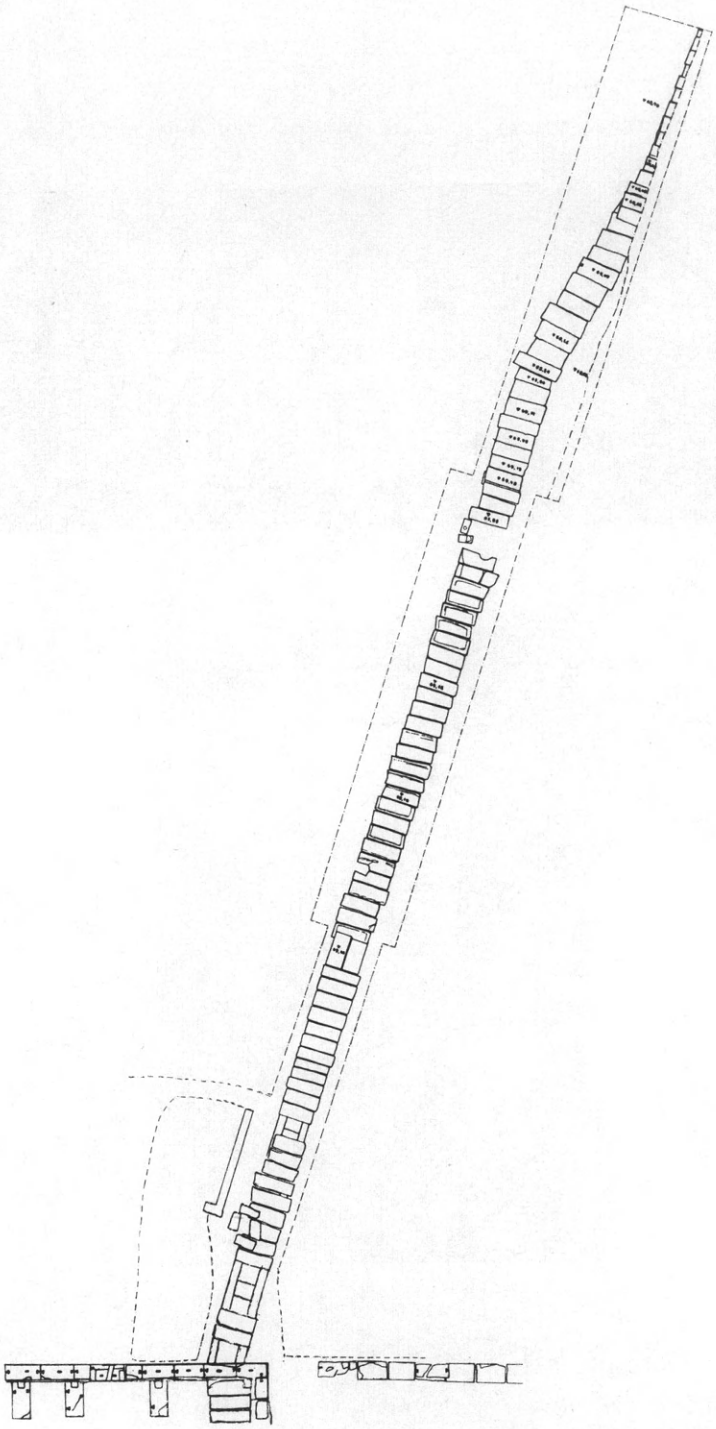

Εἰκ. 142. Τοῖχος ἐξ ὠμοπλίνθων.

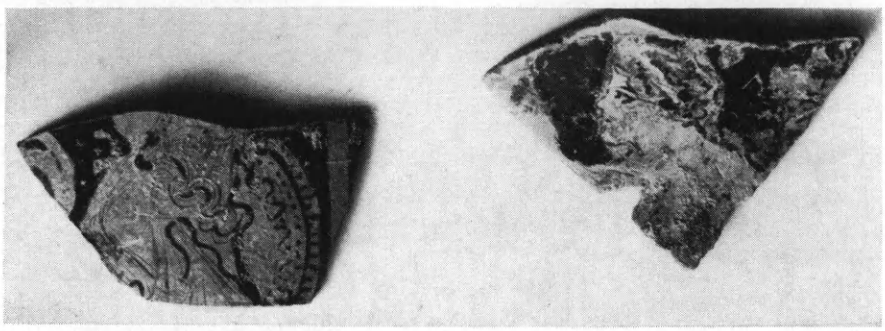
Εἰκ. 143. Νοτία ὄψις ἀποκαλυφθέντος τμήματος λιθίνου ἀγωγοῦ.

ἐκ καλῶς κατειργασμένων ὀρθογωνίων πλακῶν καλυπτόμενος δὲ ὑπὸ ἐπίσης εἰργασμένων ὀρθογωνίων ὀγκολίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν (εἰκ. 143 καὶ 144). Ὑπολείπεται ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀπομέ-

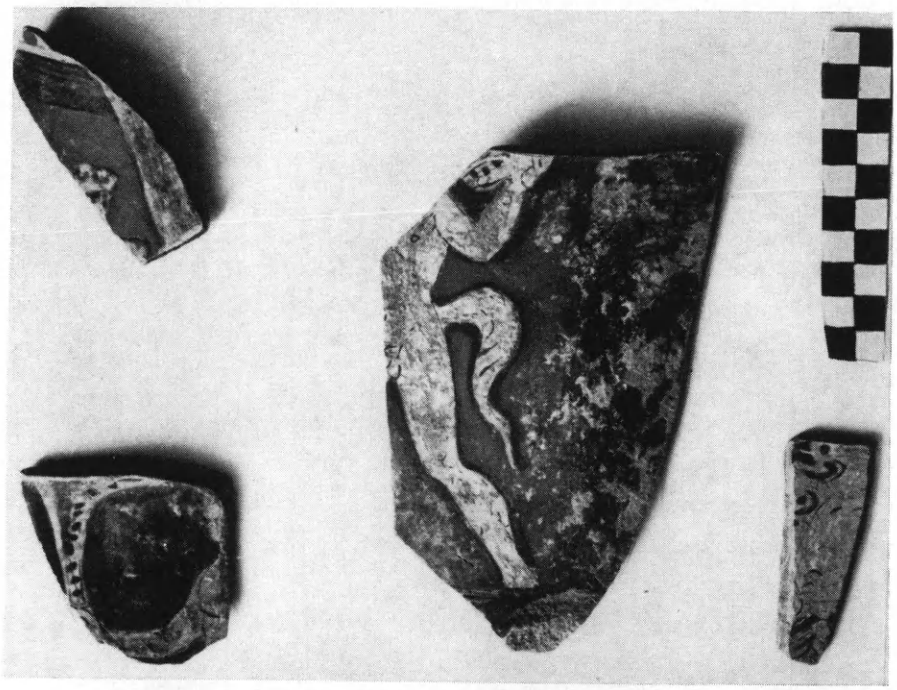

Εἰκ. 144. Κάτοψις τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τοῦ θεάτρου τῆς Ἤλιδος.

νοντος τμήματος 10 μ. τοῦ ἀγωγοῦ καὶ ὁ καθαρισμὸς τούτου, ὁπότε θὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ ἐπαναλειτουργία αὐτοῦ πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τοῦ θεάτρου, ἅτινα νῦν λιμνάζοντα προκα-

Εἰκ. 145. Ἐρυθρόμορφα ὄστρακα.

Εἰκ. 146. Ἐρυθρόμορφα ὄστρακα.

λοῦν τὴν συνεχῆ καταστροφὴν τῶν ἐρειπίων τοῦ μνημείου. Ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος τούτου τμήματος τοῦ ἀγωγοῦ συνελέγησαν πολυάριθμα ὄστρακα ποικίλων ἀγγείων κατὰ κύριον λόγον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

ὡς καί τινα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (εἰκ. 145 - 146), ἐπίσης δὲ πλῆθος χαλκῶν νομισμάτων, χαλκῶν «εἰσιτηρίων» θεάτρου καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, ἐν οἷς καὶ ὄστρακα μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν ἐγένετο ἀπομάκρυν-

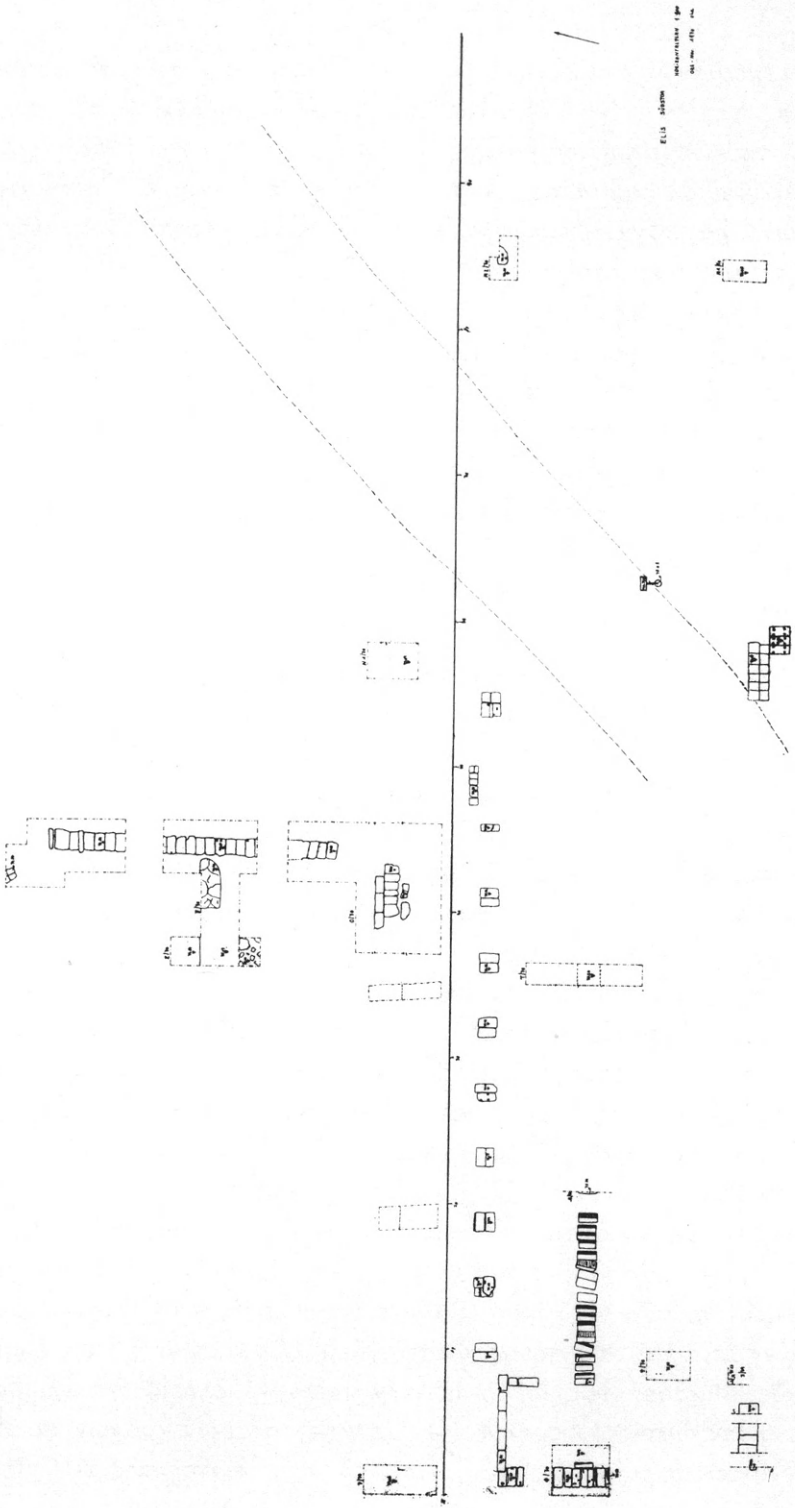

Εἰκ. 147. Νοτία ὄψις τοῦ κοίλου καὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου. Ἀπομάκρυνσις χωμάτων παλαιῶν ἀνασκαφῶν βορείως τοῦ θεάτρου.

σις διὰ μηχανικῶν ἐκσκαφέων τῶν τεραστίων ὄγκων χωμάτων τῶν συσσωρευθέντων ὄπισθεν καὶ εἰς τὰ πλάγια τῆς σκηνῆς κατὰ παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς τοῦ Αὐστριακοῦ Ἰνστιτούτου, ὡς καὶ κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας διενεργηθείσας κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη (εἰκ. 147).

Εἰς τὸν χῶρον τῆς Νοτίας Στοᾶς ἐγένοντο νέαι τομαί, δι' ὧν ἐπεβεβαιώθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν προταθεῖσα ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως αὐτῆς (Ἔργον 1964, σ. 119 εἰκ. 143 καὶ ΠΑΕ 1964, σ. 137 εἰκ. 1) καὶ ἀπεκαλύφθησαν νέα τμήματα τῶν τοίχων ὡς καὶ τῶν δαπέδων τῆς οἰκοδομῆς ταύτης (εἰκ. 148).

Ἕτεραι δοκιμαστικαὶ τομαὶ ἐγένοντο πρὸ τῆς Β. πλευρᾶς τῆς Στοᾶς, κυρίως Δ. τοῦ πρὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ καθέτως πρὸς

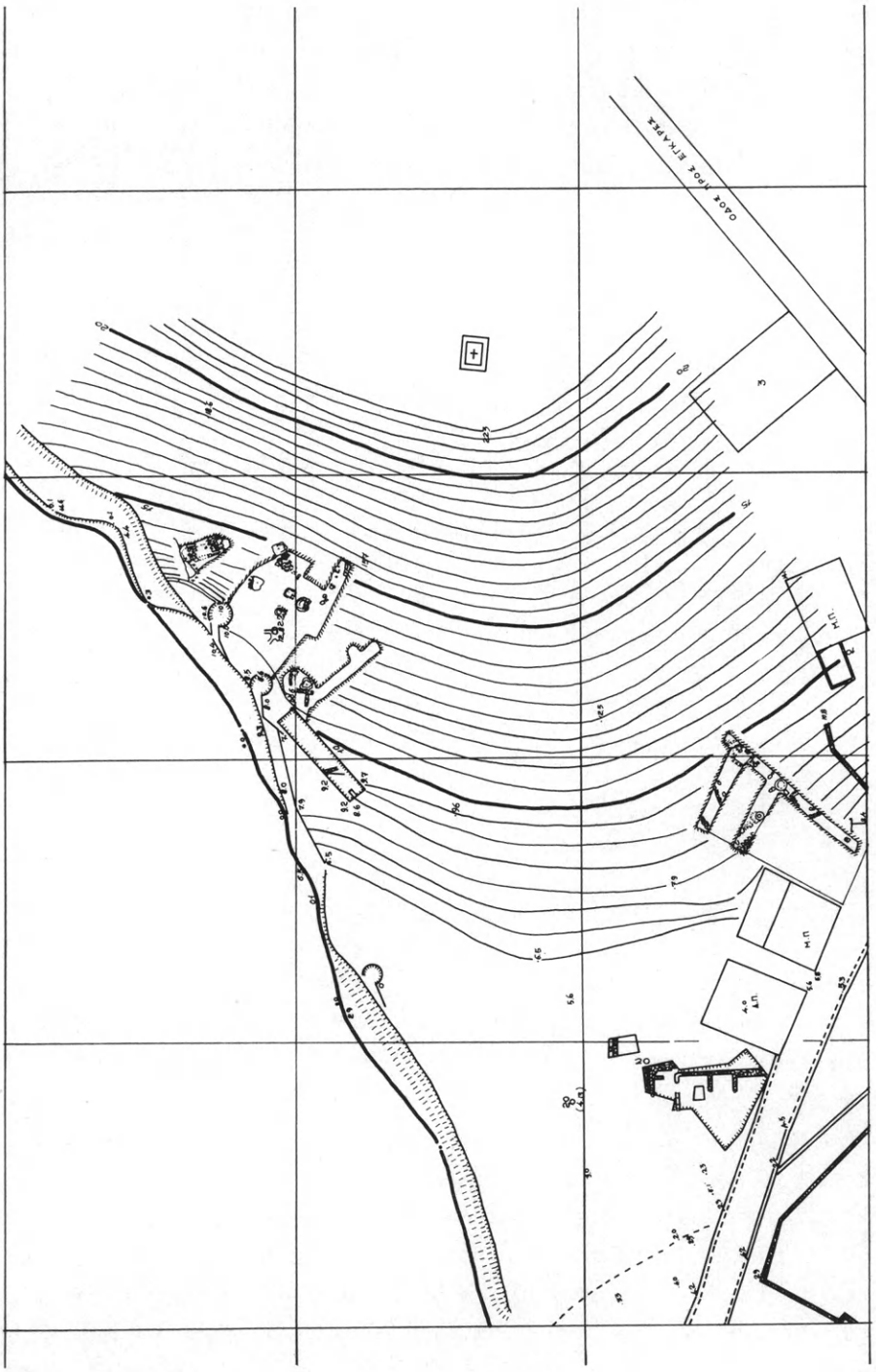
Εἰκ. 148. Κάτοψις τῆς Νοτίας Στοᾶς.

ταύτην κειμένου ἐπιμήκους θεμελίου ἑτέρου παλαιοτέρου πιθανώτατα κτηρίου (εἰκ. 148). Κατ' αὐτὰς εὑρέθησαν ἐκτὸς τῶν τμημάτων τοῦ βορείου τοίχου τῆς Στοᾶς καὶ δάπεδα ἀποτελούμενα ἐξ ὑποκιτρίνου χώματος ἀναμεμιγμένου μετὰ μικρῶν ποταμίων χαλίκων. Τὰ συγκεντρωθέντα ὄστρακα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλληνιστικῶν καὶ ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐκ παραλλήλου ἐγένοντο ἐργασίαι ταξινομήσεως τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ καθαρισμός, διαλογὴ καὶ συγκόλλησις τῶν εὑρημάτων καὶ ὀστράκων τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς. Ἐγένετο ἐπίσης συντήρησις καὶ φωτογράφησις τῶν εὑρημάτων τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

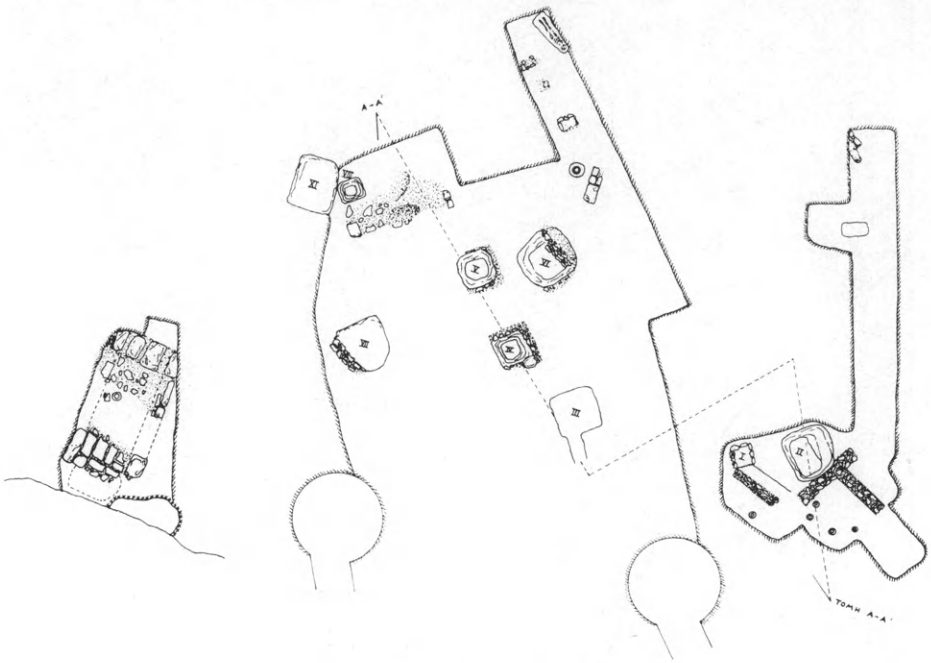
14. ΝΑΞΟΣ

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Νάξου ἐσυνεχίσθη καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Κοντολέοντος, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ βοηθοῦ του κ. Βασ. Λαμπρινουδάκη. Ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εὕρεσις καὶ τρίτου θαλαμοειδοῦς μυκηναϊκοῦ τάφου εἰς τὴν οἰκοπεδοποιουμένην ἤδη περιοχὴν τοῦ λόφου τῶν Ἀπλωμάτων ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀνάληψιν συστηματικῆς ἐρεύνης τῆς πρὸς τὴν πόλιν κλιτύος μὲ ἀφετηρίαν τοὺς δύο πρώτους, κατὰ τὸν πρὸς τὴν θάλασσαν κρημνὸν κειμένους μυκηναϊκοὺς τάφους. Ὑπηρεσιακὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ αὐτοῦ λόφου, κατὰ τὴν ὁδὸν πρὸς Ἐγκαρές, οἰκόπεδον Ν. Θεοφίλου συνεδυάσθη εὐτυχῶς πρὸς τὴν συστηματικὴν ἔρευναν: Ἀπεδείχθη ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τῶν Ἀπλωμάτων ἦτο ἐν χρήσει ἀδιακόπως ἀπὸ τῶν Κυκλαδικῶν χρόνων, κατελάμβανε δὲ ἀσυνήθως μεγάλην διὰ τὴν ἐποχὴν ἔκτασιν. Ἐν ἀμέσῳ συνεχείᾳ καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τῶν μυκηναϊκῶν τάφων ἀνεσκάφησαν ὀκτὼ καὶ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Θεοφίλου δύο περαιτέρω μεσοκυκλαδικοὶ τάφοι (εἰκ. 149). Δυστυχῶς ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότης τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἦτο καὶ εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἔντονος, ὥστε οὐδεὶς τῶν τάφων αὐτῶν εὑρέθη ἐντελῶς ἄθικτος. Ἡ φυσικὴ διὰ τὴν περιοχὴν ἔλλειψις ἐπιχώσεως συνήργησεν ὥστε τὰ θεμέλια τῶν μεταγενεστέρων χρόνων νὰ φθάνουν ἐνίοτε μέχρι τοῦ πυθμένος τῶν τάφων. Ἐντὸς τῆς 20 - 50 ἑκ.

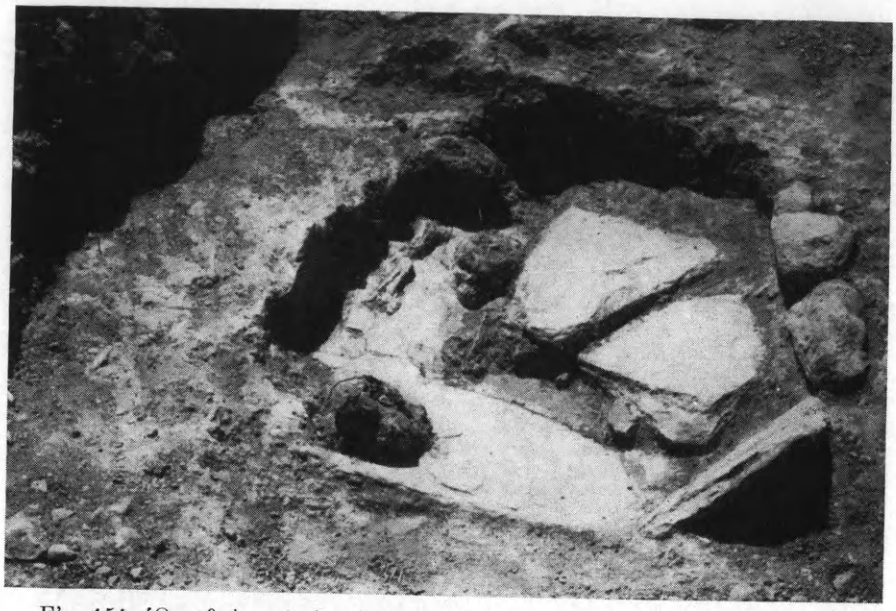
Εἰκ. 149. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν ‘Απλωμάτων.

ἐπιχώσεως εὑρέθησαν κατάσπαρτα καὶ ἐν μέρει κατεστραμμένα τὰ περιεχόμενα τῶν τάφων. Ἐξ αὐτῶν οἱ πέντε μόνον εὑρέθησαν εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Γενικῶς οἱ τάφοι δὲν ἔχουν κανονικὴν διάταξιν, ἀνήκουν δὲ εἰς διαφόρους τύπους (εἰκ. 150). Εἷς ἦτο κτιστὸς κιβωτιόσχημος (0.60 × 0.80 μ.). Δύο ἀπετέλουν

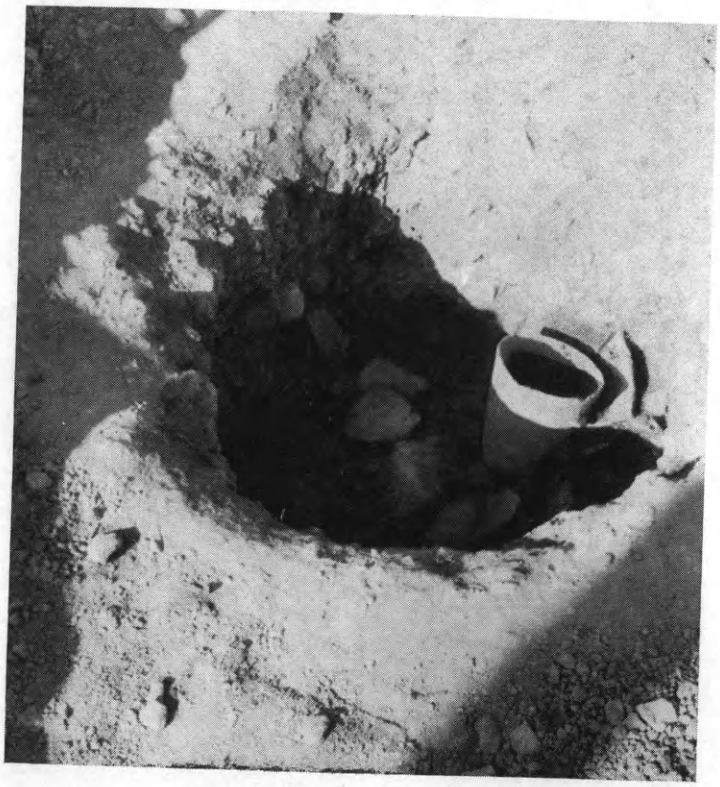

Εἰκ. 150. Οἱ κυκλαδικοὶ τάφοι.

χονδρικῶς τετράγωνα φρέατα λελαξευμένα εἰς τὸν βράχον μὲ κτιστὰ μόνον τὰ ἀνώτερα μέρη αὐτῶν (1.30 × 1.20 μ., σῳζ. ὕψ. 1.40 μ.). Οὗτοι περιεῖχον ταφὰς εἰς δύο ὀρόφους. Μονολιθικαὶ πλάκες σχίστου ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὸν «ὄροφον» καὶ τὴν ὀροφὴν τῶν τάφων (εἰκ. 151). Τρεῖς ἄλλοι τάφοι ἦσαν ἁπλοῖ λαξευτοὶ λάκκοι (εἰκ. 152). Ὁ μεγαλύτερος (2.50 × 2.30 μ.), δυστυχῶς ἐντελῶς κενός, ἐστενοῦτο πρὸς τὸν πυθμένα του διὰ δύο διαδοχικῶν ποδίων, τὰ ὁποῖα πιθανῶς ἐχρησίμευον διὰ τὴν στήριξιν τῶν πλακῶν τῶν ὀρόφων. Εἷς τάφος, σωθεὶς δυστυχῶς εἰς ἐλάχιστον ὕψος, ἦτο τετράγωνος λαξευτός, ἐφωδιασμένος διὰ στενοῦ δρόμου. Οἱ νεκροί, ὅπου κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ἡ θέσις των, ἐτοπο-

Εἰκ. 151. Ὁ πυθμὴν τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ τάφου VI μετὰ τμήματος τῆς πλακὸς τῆς συμπεσούσης ὀροφῆς.

Εἰκ. 152. Ἀγγεῖα ἐν τῷ τάφῳ X.

θετοῦντο συνεσταλμένοι. Εἰς μίαν περίπτωσιν εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ὀρόφου δύο νεκροί (εἰκ. 151). Τὰ κτερίσματα ἦσαν τὰ συνήθη: Μαρμάρινα (εἰκ. 153) ἢ πήλινα (εἰκ. 154) ἀγγεῖα, εἰδώλια, σφρα-

Εἰκ. 153. Μαρμάρινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν κυκλαδικῶν τάφων.

γῖδες (εἰκ. 157), ξίφος (εἰκ. 158). Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ ἐν τῇ ἐπιχώσει εὑρεθέντα δύο καθήμενα εἰδώλια, ἓν γυναικεῖον ἀδρανὲς (εἰκ. 156) καὶ ἓν ἀνδρικόν, τὸ ὁποῖον φαίνεται

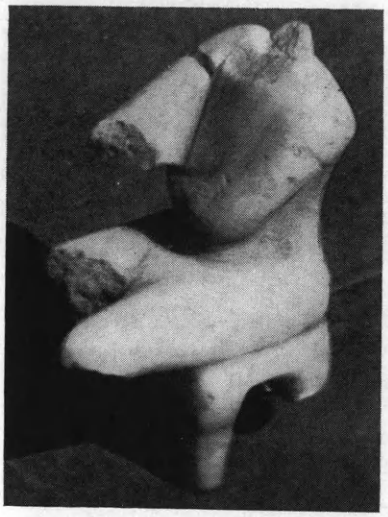

Εἰκ. 154. Πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν κυκλαδικῶν τάφων.

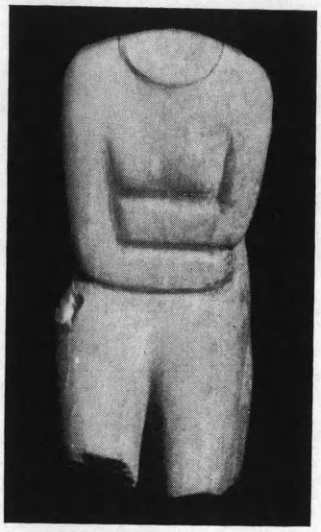
ὅτι ἐκράτει ἀντικείμενόν τι εἰς τὴν ἀνυψουμένην δεξιάν (εἰκ. 155). Ἐντὸς τῶν τάφων ὑπῆρχον ἐπίσης ἄφθονοι κοχλίαι, ναυτίλοι καὶ μεγάλοι ἢ μικροὶ στρογγύλοι λίθοι.

Εἰς ἕτερον τομέα, βορείως τῶν μυκηναϊκῶν τάφων, ἀπεκαλύφθη

ρωμαϊκὴ οἰκία διατηροῦσα τὸ πλακόστρωτον δάπεδον αὐτῆς. Ἀμέσως ὑπ' αὐτὸ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις γεωμετρικοῦ καὶ ἀνατολίζον-

Εἰκ. 155. Τὸ ἀνδρικὸν καθήμενον εἰδώλιον.

Εἰκ. 156. Τὸ γυναικεῖον καθήμενον εἰδώλιον.

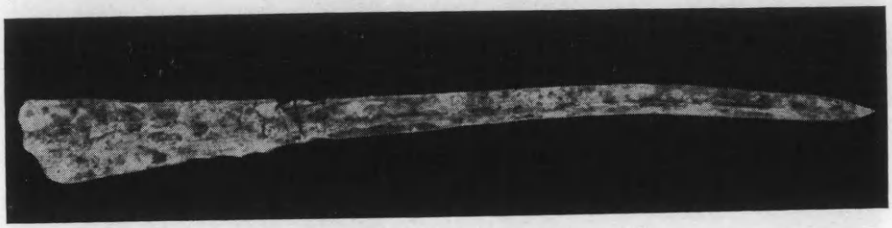

Εἰκ. 157. Μολυβδίνη σφραγὶς ἐκ τοῦ τάφου Ι.

τος στρώματος, εἶδος ἀποθέτου, τοῦ ὁποίου δυστυχῶς τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶχε κρημνισθῆ εἰς τὴν θάλασσαν (εἰκ. 159).

Ὑπηρεσιακὴ ἐπίσης ἔρευνα ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Κ. Ζαφειροπούλου

ὄπισθεν τῆς Μητροπόλεως ἀπέδειξεν ὅτι ὁ κυκλαδικός, μυκηναϊκὸς καὶ γεωμετρικὸς συνοικισμὸς τῆς Γρόττας ἐξετείνετο τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ σημείου τούτου πρὸς Ἀνατολάς. Ἀλλ' εὐρυτέρα

Εἰκ. 158. Βραχὺ ξίφος ἐκ τοῦ τάφου VI.

ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀδύνατος. Τὸ γεωμετρικὸν στρῶμα εὑρέθη ἀμέσως μετὰ τὸ ἑλληνιστικὸν 5 μ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους.

Εἰς τὴν Τετράγωνον Στοὰν ἠρευνήθη ἐφέτος τμῆμα τῆς νοτίας

Εἰκ. 159. Ἡ ρωμαϊκὴ οἰκία καὶ ὁ γεωμετρικὸς ἀποθέτης.

πλευρᾶς αὐτῆς ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἔτι οἰκοπέδῳ Πολίτου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο αὕτη διατηρεῖται μέχρι τῆς ὑπὸ τὸν στυλοβάτην μαρμαρίνης βαθμῖδος. Ἡ ἐπ' αὐτῆς διὰ μικρῶν χαραγῶν μεταφορὰ τοῦ μεταξονίου τῶν κιόνων ἐπιβεβαιώνει τὸ ὑπὸ τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν μετρηθὲν μετακιόνιον. Κατὰ εὐτυχῆ

σύμπτωσιν ἐργασίαι ἐν τῷ ὑπογείῳ τῆς ὑπὸ τὸ φρούριον κειμένης οἰκίας τοῦ Α. Μπαρότση ἀπεκάλυψαν δωρικὸν κιονόκρανον ἐν δευτέρᾳ χρήσει εἰς μεταγενέστερον κτήριον. Ἐν τῇ περιοχῇ ἀνευρέθησαν δύο ἔτι ὅμοια κιονόκρανα. Καὶ τὰ τρία φέρουν εἰς τὸ ὑποτραχήλιον ἐπιπέδους ραβδώσεις καὶ γενικῶς ἀντιστοιχοῦν πλήρως πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ τοὺς χρόνους τῶν τριῶν συνεχῶν πλευρῶν τῆς Τετραγώνου Στοᾶς. Ἡ ἐξ αὐτῆς προέλευσίς των εἶναι σχεδὸν βεβαία.

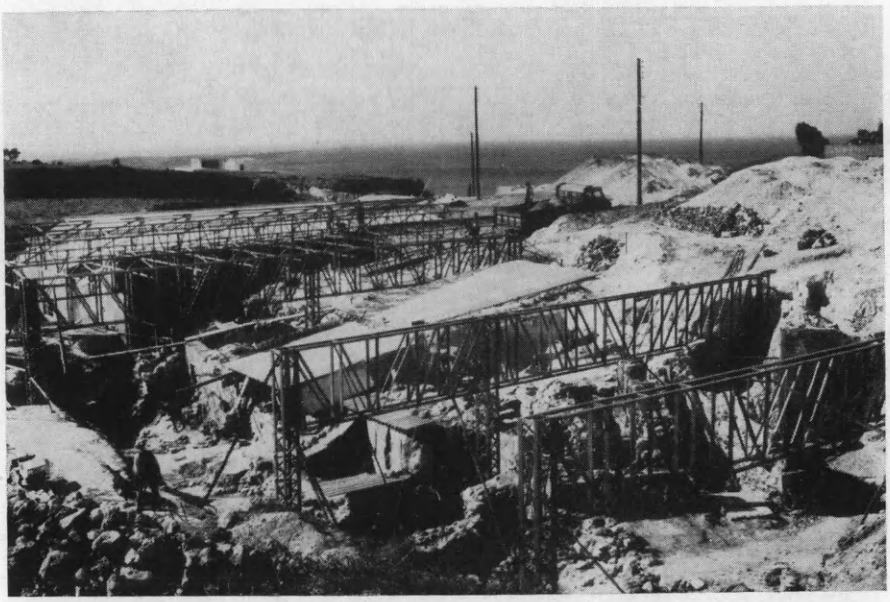
15. ΘΗΡΑ. Ἀκρωτήρι.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῶν ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Μαρινάτου ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1970 ἦτο νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἕνωσις μεταξὺ τοῦ βορειοτάτου καὶ τοῦ νοτιωτάτου σημείου τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Τὸ ἐνδιάμεσον διάστημα ἦτο ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ὅπου ἠνοίχθησαν αἱ πρῶται τάφροι τοῦ 1967. Ἦτο ἔκτοτε γνωστόν, ὅτι ἐκεῖ ἐκρύπτοντο σπουδαῖα οἰκοδομήματα, ὧν αἱ προσόψεις συνέκειντο ἐκ ξεστῆς λιθοδομῆς.

Τὰ ἐρείπια διατηροῦνται καὶ ἐδῶ κατὰ κανόνα μέχρι δύο ὀρόφων. Διὰ τοῦτο ἡ δυσκολία ἦτο καὶ ἐφέτος οὐχὶ κυρίως ἡ ἀνασκαφή, ἀλλ' ἡ στέγασις. Μέγα ὑπόστεγον (περὶ τὰ 700 τετρ. μέτρα) ἀνηγέρθη ὑπεράνω τῶν ἐρειπίων, οὗ ἰδέαν, ἂν καὶ ἡμιτελοῦς εἰσέτι, δίδει ἡ εἰκὼν 160. Ἡ παροῦσα συνοικία ἔλαβε τὴν ἀρίθμησιν Δ.

Ἡ πρόσοψις, ἐκ ξεστῆς λιθοδομῆς, βλέπει πρὸς Β. καὶ πρὸ αὐτῆς ὑπάρχει αὐλή. Εὐρεῖα θύρα ὁδηγεῖ πρὸς μικρὸν προθάλαμον, ἀφ' οὗ λιθίνη κλῖμαξ ἦγε πρὸς τὸ ἄνω πάτωμα (εἰκ. 161). Τὸ ἐν τῇ φωτογραφίᾳ φαινόμενον τμῆμα εἶναι τὸ ἰσόγειον, ὑπ' αὐτὸ δὲ ὑπάρχει ὑπόγειον (ἐν μέρει μόνον).

Τὰ ὄπισθεν τῆς προσόψεως ταύτης διαμερίσματα (ἤτοι πρὸς Νότον) περιλαμβάνουσι διαφόρους χώρους, ὧν μεταξὺ καὶ ἓν πολύθυρον. Μεταξὺ τῶν θυρῶν τούτου εὑρέθησαν ὄρθιοι πίθοι (εἰκ. 162) καλυπτόμενοι ὑπὸ τῆς κισήρεως. Ἡ περιγραφὴ τῶν διαμερισμάτων τούτων ὡς καὶ τὰ σημειωθέντα εὑρήματα δὲν δύνανται νὰ ἐκτεθῶσιν ἐδῶ. Τὸ σχέδιον (εἰκ. 163) δίδει ἰδέαν τούτων. Θὰ ἀρκεσθῶμεν μόνον εἰς τὴν περιγραφὴν ἑνὸς ἐκ τούτων (Δ2), τοῦ καὶ

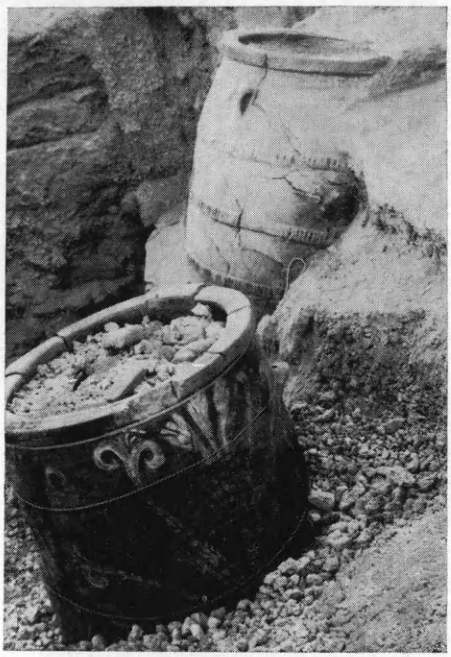
Εἰκ. 160. Ὑπόστεγον ἐν κατασκευῇ ὑπὲρ τὴν σκαφεῖσαν συνοικίαν Δ.

Εἰκ. 161. Οἰκοδόμημα Δ ξεστῆς λιθοδομῆς. Ἡ κλῖμαξ πρὸς ἄνω ὄροφον εὑρίσκεται εἰσέτι κατὰ χώραν. Δεξιὰ εἶναι ὁδὸς καὶ ἔτι δεξιώτερον ἕτερον οἰκοδόμημα, τεθαμμένον εἰσέτι ἐντὸς τῆς ἡφαιστειακῆς τέφρας.

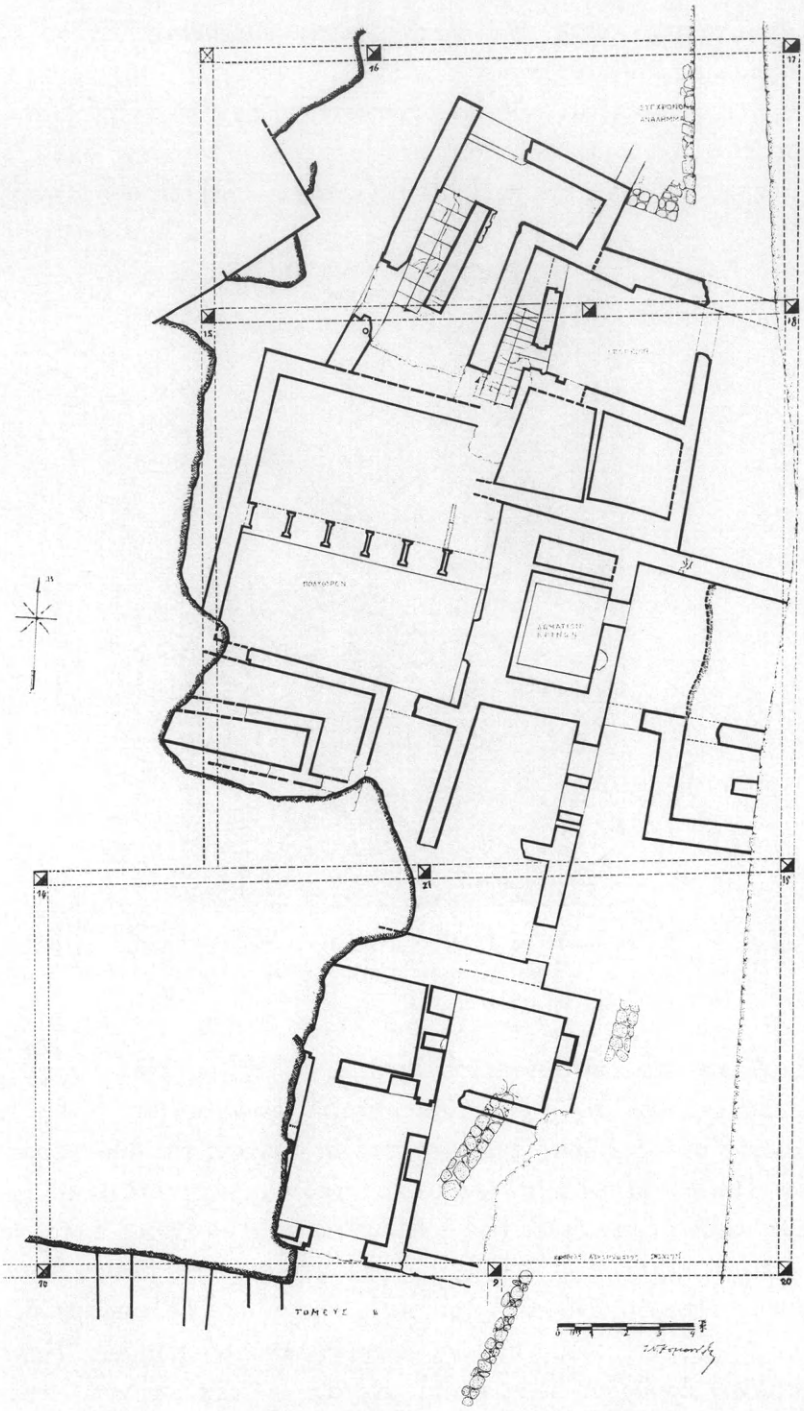
σπουδαιοτάτου, λόγῳ τῆς κατὰ χώραν εὑρεθείσης ἐντὸς αὐτοῦ τοιχογραφίας τῶν Κρίνων.

Τὸ δωμάτιον εἶναι μικρῶν διαστάσεων, σχεδὸν τετράγωνον, μὲ μῆκος τῶν πλευρῶν περίπου 2.50 μέτρων. Οἱ τοῖχοι ὅμως εἶναι παχύτατοι, φθάνοντες τὸ 1.50 μ. ἐνιαχοῦ. Ἡ εἴσοδος ἠνοίγετο

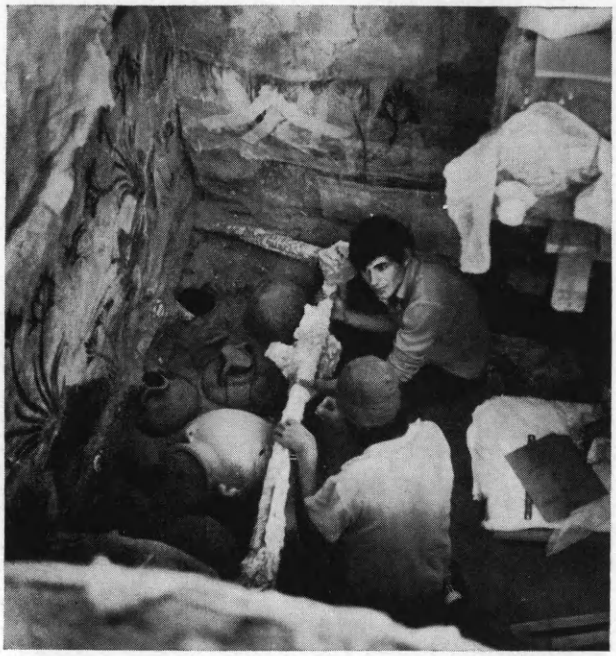
Εἰκ. 162. Πίθοι 1 (ἄνω) καὶ 2 ἐντὸς τοῦ πολυθύρου, τεθαμμένοι ἐντὸς τῆς κισήρεως.

πρὸς Ἀνατολὰς καὶ συνέκειτο ἐκ μιᾶς θύρας καὶ ἑνὸς παραθύρου. Τὸ βέβαιον ὕψος τοῦ δωματίου ὑπερβαίνει ἐλαφρῶς τὰ 2 μέτρα. Ὁ μικρὸς οὗτος χῶρος ἀνεσκάπτετο ἐν τούτοις ἐπὶ δύο μῆνας καὶ πλέον. Παρουσίασεν ἐκπλήξεις ὅσον σπανίως ἀρχαιολογικοὶ χῶροι συνέβη νὰ δείξωσιν (εἰκ. 164). Εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος ἔφερε πέριξ τῶν τριῶν τοίχων ρυμὸν (ράφιον) συγκείμενον ἐκ πλεκτοῦ ὑλικοῦ (ψιάθου) στηριζομένου ἐπὶ ὁριζοντίων δοκίδων. Τὸ κονίαμα δὲ τῶν τοίχων ἐκάλυπτε καὶ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ ρυμοῦ. Ἦτο κεχρωσμένον ἐρυθρόν. Μικρὰ καὶ μεσαῖα ἀγγεῖα ἔκειντο κατὰ δεκάδας ἐπὶ τοῦ ρυμοῦ. Πάντα ταῦτα, καλυπτόμενα ὑπὸ μαλακῆς,

Εἰκ. 163. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς συνοικίας Δ.

λεπτῆς ἠφαιστειακῆς τέφρας, ἐκαθαρίζοντο μὲν εὐκόλως, ἀλλ' ὑπῆρξε δύσλυτον πρόβλημα ἡ συγκράτησις τῶν ἀποτυπωμάτων τοῦ παντοίου ὀργανικοῦ ὑλικοῦ, ἐν προκειμένῳ τοῦ φυτικοῦ πλέγματος τοῦ ρυμοῦ. Ἡ ἐργασία αὕτη καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν ἔφθασε μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου. Ἐτελειοποιήθησαν αἱ μέθοδοι δι'

Εἰκ. 164. Ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου τῶν Κρίνων, ὅταν εἶχε φθάσει σχεδὸν εἰς τὸ δάπεδον. Ὁρατὰ ὁ Δ. τοῖχος (εἰς τὸ βάθος) καὶ ὁ Ν. τοῖχος (ἀριστερὰ) μετὰ τῆς ξυλίνης ποτὲ κλίνης καὶ ἀγγείων ὑπ' αὐτήν.

ἐπὶ τόπου κτήσεως τῆς σχετικῆς πείρας. Οἱ συντηρηταὶ κκ. Τ. Μαργαριτὼφ καὶ Γ. Περράκης εἰργάσθησαν μετὰ ἰδιαιτέρου ζήλου.

Ὑπὸ τὸν ρυμόν, εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὁποίου μαύρη ταινία διέθεε τοὺς τοίχους, τὸ χρῶμα τοῦ κονιάματος ἀπὸ ἐρυθροῦ ἐγένετο λευκὸν καὶ ταὐτοχρόνως σχεδὸν τὸ πρῶτον ἐρυθρὸν ἄνθος κρίνου ἀνεφάνη εἰς τὸν νότιον τοῖχον. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς ἔδειξεν, ὅτι καὶ οἱ τρεῖς τοῖχοι τοῦ δωματίου (πλὴν τοῦ ἀνατολικοῦ) ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἐνιαίας τοιχογραφίας. Ἡ ἀνασκαφὴ προεχώρει ἐν μέσῳ ἀγγείων, ἅτινα εἴτε εἶχον κρημνισθῆ ἐκ τῶν ρυμῶν εἴτε ἔκειντο κατὰ

χώραν. Μεταξὺ τῶν τελευταίων ἦσαν δύο μεγάλοι πίθοι. Ἐγχειρίδια, δρέπανα καὶ σκεύη ἐκ χαλκοῦ ἔκειντο μεταξὺ τῶν ἀγγείων. Ὁ νότιος τοῖχος ἔδειξεν ἐντὸς ὀλίγου ἀλευροειδῆ μᾶζαν πρὸ αὐτοῦ ὡς ἐν θυλάκῳ κειμένην καὶ εὐθὺς κατόπιν μικράς τινας ὀπάς. Ἐντὸς τῶν ὀπῶν τούτων ἐνεσταλάχθη ἀραιὰ διάλυσις λεπτοῦ «γύ-

Εἰκ. 165. Ἡ κλίνη τοῦ δωματίου τῶν Κρίνων. Ὑπ' αὐτὴν ἀγγεῖα, ἄτινα περιεῖχον τρόφιμα.

ψου τῶν Παρισίων». Μετά τινας ἑβδομάδας, ὅτε ἐπλησίαζε πλέον τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου, μία μικρά, ξυλίνη ἄλλοτε κλίνη, ἐφαίνετο σαφὴς καὶ πρακτικῶς ἀκεραία (εἰκ. 165). Οἱ θώμιγγες, δι' ὧν τὸ ἐξ ὑφάσματος ἢ δέρματος στρῶμα ἐστερεοῦτο ἐπὶ τῆς κλίνης, ἐφαίνοντο σαφέστατα, ἐνῶ ὁ ὑπὸ τὴν κλίνην χῶρος ἦτο καὶ οὗτος ἀκόμη ἀσφυκτικῶς πλήρης ἀγγείων (εἰκ. 165). Ἡ λευκὴ ἀλευρώδης μᾶζα ὑπὲρ τὴν κλίνην ἴσως ἀνῆκεν εἰς κλινοσκεπάσματα καὶ προσκεφάλαια.

Ἡ τοιχογραφία εἶναι ἔργον ἐξαιρετικῆς τέχνης. Ἀποτελεῖ ἐνιαίαν παράστασιν, ἧς τὸ θέμα λίαν πιθανῶς ἦτο ἡ ἰδέα «Ἔλευσις τοῦ Ἔαρος». Παραδόξων σχημάτων ποικιλόχρωμοι βράχοι προβάλλουν πανταχοῦ, καλυπτόμενοι ἐν μέρει ὑπὸ χλόης καὶ λειχήνων. Εἶναι μία μοναδικὴ εἰκὼν τῆς προεκρηξιακῆς μορφῆς τῆς νήσου.

Ἐπὶ τῶν βράχων, παραπλεύρως καὶ ὄπισθεν τούτων φύονται κρίνα ἐρυθρά, ὧν οἱ καυλοὶ εἶναι χρυσοκίτρινοι. Χελιδόνες πτερυγίζουν μεταξὺ αὐτῶν εἴτε μονήρεις εἴτε ἀνὰ ἐρωτοτροποῦντα ζεύγη. Ἡ εἰκὼν 166 δεικνύει τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δωματίου, ἔνθα εἶναι ὁρατὴ ἐν μέρει καὶ ἡ κλίνη καὶ τμῆμα μεγάλου ὀρθίου πίθου.

Εἰκ. 166. Ἡ τοιχογραφία τῶν Κρίνων. Τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου.

Ἡ χελιδὼν εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν μέρος παρουσιάζει ἐκπληκτικὸν πείραμα ἐμπειρικῆς προοπτικῆς. Λόγῳ τῶν δυσκολιῶν τῆς φωτογραφήσεως ἡ εἰκὼν 167 δεικνύει τὸ δεξιὸν (βόρειον) τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου — κάτω δεξιὰ ὑπάρχει κόγχη βαθέως εἰσδύουσα ἐντὸς τοῦ παχέος τοίχου, οὖσα πλήρης ἀγγείων —, ἡ δὲ εἰκὼν 168 δεικνύει ὡσαύτως μικρὸν τμῆμα τοῦ βορείου τοίχου.

Ἡ ταχέως προχωροῦσα ἀνασυγκρότησις θέλει δείξει ἐντὸς ὀλίγου τὸ σύνολον τῆς συνεχοῦς ταύτης τοιχογραφίας, τῆς μεγίστης μέχρι σήμερον ὑπαρχούσης. Καλύπτει ἐπιφάνειαν 14 τετρ. μέτρων ἐν συνόλῳ.

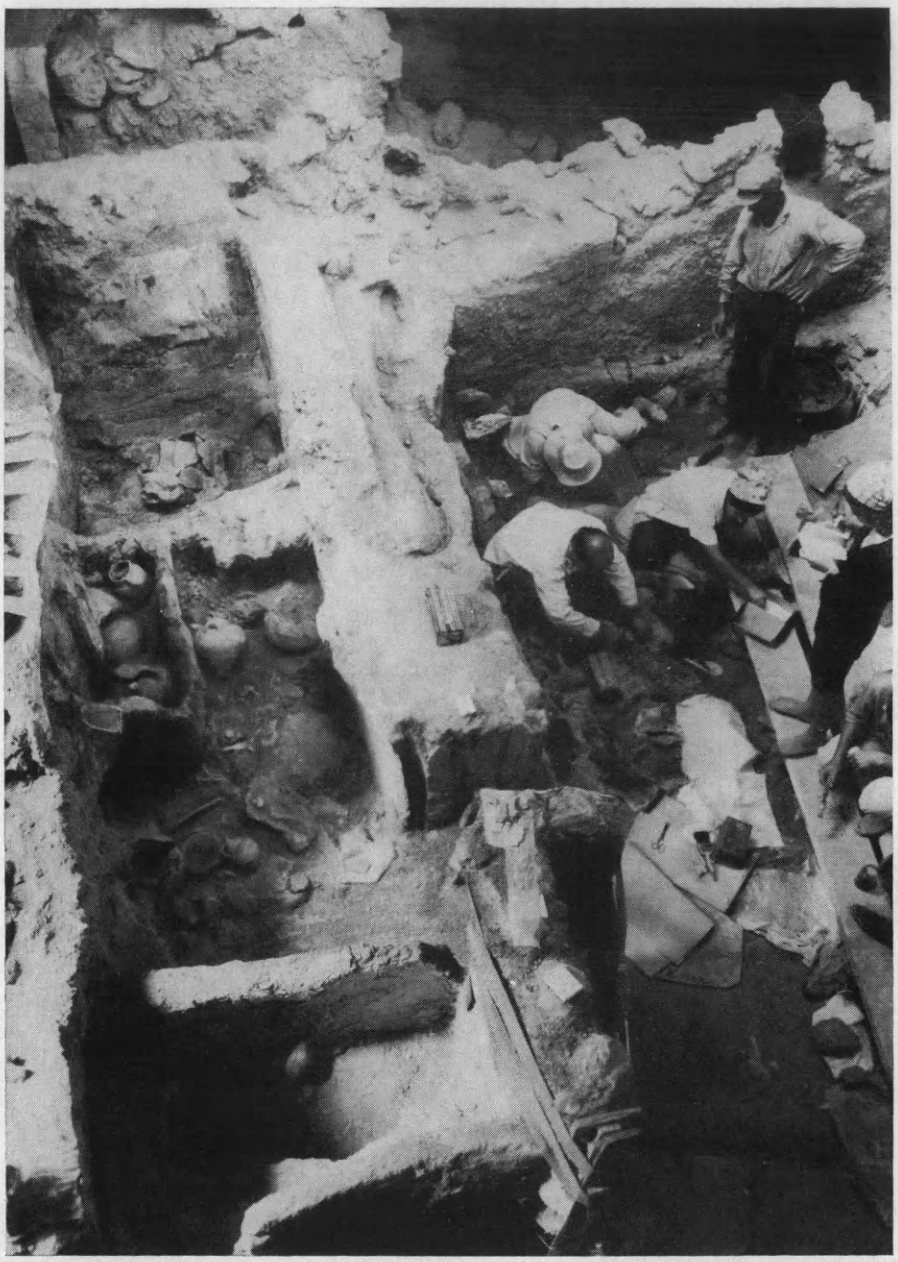
Νοτιώτερον ἐγένετο ὁ προκαταρκτικὸς καθαρισμὸς σειρᾶς δωματίων. Ἐνταῦθα ἀναφέρεται ἓν μόνον ἐκ τῆς συνοικίας Β (Β1).

Εἰκ. 167. Τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς τοιχογραφίας.

Εἰκ. 168. Τμῆμα τοῦ βορείου τοίχου τῆς τοιχογραφίας.

Εἰκ. 169. Δωμάτιον Β1. Δεξιά, ὁ χῶρος τῶν τοιχογραφιῶν.
Ἀριστερά, τὸ στενόμακρον τετραμερὲς ἱερόν.

Ἡ εἰκὼν 169 παρουσιάζει δεξιὰ τὸ κυρίως δωμάτιον. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοιχογραφιῶν. Δύο ἀνθρώπιναι μορφαὶ σχεδὸν φυσικοῦ μεγέθους καὶ τέσσαρα κερασφόρα ζῷα ἦσαν τὸ θέμα τῆς διακοσμήσεως. Πρόκειται περὶ εἴδους ἀντιλόπης, ἥτις παρ' ἀρχαίοις ἐκαλεῖτο ὄρυξ. Ἀριστερά, χωριζόμενον διὰ τοίχου, ἀνευρέθη ἄ-

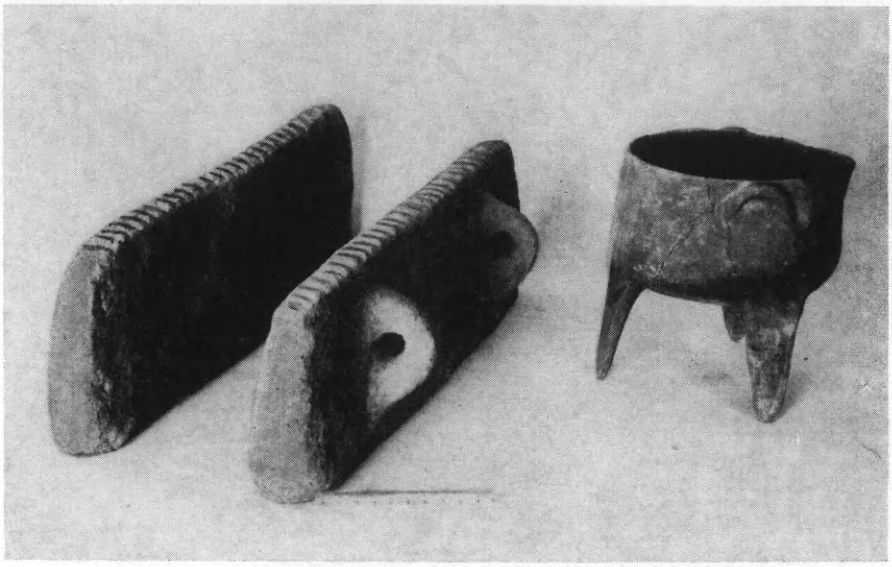
Εἰκ. 170. Πρόχους φέρουσα τὸ ὄνομα A-PE-ΣA-NA

θικτον τετραμερὲς ἱερὸν μετὰ τῶν ἀγγείων αὐτοῦ κατὰ χώραν, ὧν μεταξὺ καὶ μία τράπεζα προσφορῶν.

Σπουδαία εἶναι σειρὰ ἀγγείων φερόντων ἀνὰ ἓν ἢ δύο γράμματα (ἐγχαράκτως, συνήθως πρὸ τῆς ὀπτήσεως) τῆς γραμμικῆς γραφῆς A. Ἡ πλειονότης φέρουσι τὸν διπλοῦν πέλεκυν, ὅστις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν φθόγγον A εἰς τὸ Μυκηναϊκὸν σύστημα γραφῆς. Μία πρόχους φέρει τέσσαρα γράμματα (εἰκ. 170). Ἂν ἐφαρμόσωμεν τοὺς φθόγγους τῆς γραφῆς B, προκύπτει ὁ σχηματισμὸς A-PE-ΣA-NA. Εἰς τοὺς εἰδικοὺς ἐναπόκειται νὰ κρίνωσιν, ἂν εἶναι πιθανὸν ἐνταῦθα νὰ κρύπτεται τὸ προελληνικὸν ὄνομα τῆς θεότητος τῆς βλαστήσεως, τὸ ἐξελληνισθὲν βραδύτερον ὡς Ἀριάδνη - Ἀριάγνη.

Ἐκ τῶν λιθίνων σκευῶν οὐδὲν θὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα, ἐκ δὲ τῶν πηλίνων ἀπεικονίζονται μόνον τὰ ὁμοῦ εὑρεθέντα παρὰ τὸ Δωμάτιον

τῶν Κρίνων τρία ἀντικείμενα τῆς εἰκ. 171. Τὰ δύο ἐξ αὐτῶν εἶναι πήλινοι κρατευταί, ἐφ' ὧν πολλοὶ ὀβελοὶ δύνανται νὰ λάβουν θέσιν. Τὸ τρίτον σκεῦος εἶναι τριποδικὴ χύτρα. Ὁ κ. Χ. Ντούμας κατὰ τὸν καθαρισμὸν παρετήρησεν, ὅτι ὑπὸ τὸν πυθμένα τὸ ἀγγεῖον φέρει ἐγχαράκτως τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Πάλιν ἐπομέ-

Εἰκ. 171. Σκεύη εὑρεθέντα εἰς τὸ ὀπτάνιον τοῦ Δωματίου τῶν Κρίνων.

νως ὑπάρχει σχέσις πρὸς τὸ «ἱερὸν» ὄνομα Ἀρεσάνα. Εἶναι ἡ ἱερὰ χύτρα, περὶ ἧς ἔχομεν τὸ παραδεδομένον ὄνομα θάργηλος. Ἐντὸς τοῦ θαργήλου ἐγίνετο ἡ ἕψησις τῶν πρωτολείων κατὰ τὴν εὐχαριστήριον τελετὴν ὑπὲρ τῆς εὐφορίας.

Τὰ μετάλλινα εὑρήματα τῆς περιόδου διὰ πρώτην φορὰν ὑπῆρξαν ἄφθονα. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἤδη εὑρέθησαν καί τινα ἄλλα καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὸ ὑπόγειον τῆς ξεστῆς οἰκοδομῆς θησαυρὸς ἐξ ἑνὸς μεγάλου καὶ ἑνὸς μικροτέρου ταψίου ὡς καὶ τριῶν πρόχων, ὧν ἡ μία μεγάλων διαστάσεων. Αἱ δύο μικρότεραι φέρουν διακόσμησιν. Δεικνύομεν τὴν μίαν (εἰκ. 172) κατὰ σχέδιον τοῦ κ. Ἠλιάκη, φέρουσαν ἐπὶ τοῦ ὤμου «μαγικὸν» σύμπλεγμα κρίνων καὶ waz (ὕψος 0.38 μ.).

Τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν, ὡς συνήθως, ἀφθονώτατα καὶ

Εἰκ. 172. Πρόχους (Ἰχνογράφημα τοῦ κ. Ἡλιάκη).

κατὰ μέγα ποσοστὸν ἐκλεκτά. Μόνον τὸ μικρὸν δωμάτιον τῆς τοιχογραφίας τῶν Κρίνων παρέσχε 205 ἀγγεῖα, ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα ἐντὸς τῆς ΒΔ. κόγχης τοῦ δωματίου. Ἐλάχιστος μόνον λόγος εἶναι δυνατὸς ἐνταῦθα. Ἡ εἰκὼν 173 δεικνύει πίθον μετὰ ἐκλεκτῆς διακοσμήσεως λευκῶν κρίνων, ἡ 174 προχυτικὸν

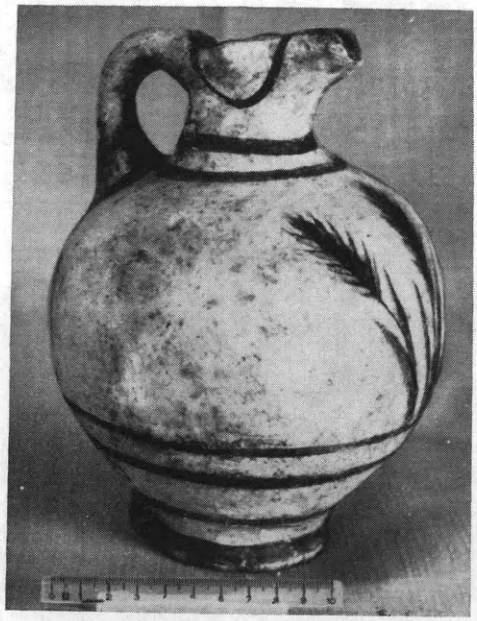

Εἰκ. 173. Πίθος μετὰ λευκῶν κρίνων.

ἀγγεῖον ἐκλεκτοῦ σχήματος καὶ διακοσμήσεως διὰ καλαμοειδῶν, ἡ 175 ἐξ ἴσου ἐκλεκτὴν ὀφθαλμοπρόχουν μετὰ σιτηρῶν, ἡ 176 δύο ἀσυνήθους σχήματος ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐν συναφείᾳ πρὸς σπουδαίαν τράπεζαν προσφορῶν ἐκ κονιάματος κοσμουμένην πολυχρώμως διὰ δελφίνων. Ἀξιοθαύμαστα εἶναι ἐπὶ τῆς δεξιᾶς εἰκόνος τὰ μαρανθέντα πλέον, ἄνευ στημόνων κρίνα, τὰ ὁποῖα παρασύρει ὁ ἄνεμος. Αἱ εἰκόνες 177 καὶ 178 δεικνύουν δύο ἐκλεκτοὺς κυάθους ἐκ πολλῶν ὁμοίων. Ἐπὶ τοῦ ὀστράκου εἰκ. 179 εἰκονίζεται ἐκπληκτικῶς ρωμαλέα ἀνδρικὴ μορφὴ ἐν μέσῳ φυτικοῦ κόσμου. Εὑρέθησαν πολλὰ ὄστρακα εἰκονιστικοῦ ρυθμοῦ, ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲν ἀκέραιον ἀγγεῖον. Τέλος ἡ εἰκὼν 180 παρουσιάζει

Εἰκ. 174. Προχυτικὸν ἀγγεῖον μετὰ καλαμοειδῶν.

Εἰκ. 175. Πρόχους μετὰ κριθῶν.

Εἰκ. 176. Ἀνθοδοχεῖα (;) μετὰ λευκῶν κρίνων.

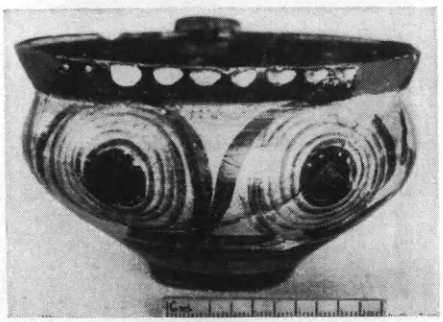
Εἰκ. 177. Κύαθος ἐντοπίας τεχνικῆς.

Εἰκ. 178. Κύαθος ἐντοπίας τεχνικῆς.

Εἰκ. 179. Ὄστρακον μετ' ἀνθρωπίνης μορφῆς μεταξὺ φυτῶν.

Εἰκ. 180. Μυκηναϊκὸς κύαθος ἀργείας προελεύσεως.

ἐλαφρῶς ἐλλιπῆ μυκηναϊκὸν κύαθον ἀρίστης τεχνοτροπίας, οὗ ἡ προέλευσις εἶναι λίαν πιθανῶς ἀργεία.

Πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ εὑρήματα ἀνήκουσι χρονικῶς εἰς τὴν ΥΜ Ια ἐποχήν, ἤτοι τὸ τέλος τοῦ 16ου π.Χ. αἰῶνος.

16. ΘΗΡΑ. Σελλάδα.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Θήρας ἐπὶ τῆς ΒΑ. Σελλάδας συνεχίσθη διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Νικ. Ζαφειροπούλου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πρανοῦς μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου σκέλους τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πρὸς τὸν τομέα τῶν ταφῶν παρὰ τὴν πρώτην στροφήν. Ἐκαθαρίσθησαν ὀκτὼ ταφικαὶ πυραὶ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης δύο ταφαὶ κλασσικῶν χρόνων ἐντὸς ἀγγείων, ἀμφορέως καὶ ὑδρίας, καὶ εἷς λακκοειδὴς τάφος. Τὰ συνήθη κτερίσματα ἦσαν πάλιν ἀττικαὶ κύλικες, μεταξὺ τῶν ὁποίων μία μικρῶν καλλιτεχνῶν καὶ ἄλλη τῆς «ἀφύλλου» ὁμάδος (εἰκ. 181). Εἰς τὴν βάσιν μιᾶς μελαμβαφοῦς κύλικος εἶχε χαραχθῆ τὸ σπάνιον ὄνομα ΘΙΑΣΟ (εἰκ. 182). Περισσότερα σχετικῶς κτερίσματα περιεῖχε μία μόνον πυρά: ἕνα ἰωνικὸν μελαμβαφῆ ἀμφορέα, μίαν κορινθιακὴν κοτύλην καὶ μίαν ἀττικὴν μελανόμορφον ὄλπην. Ἐντὸς τῆς τεφροδόχου ἐπίσης ὑδρίας εὑρέθη πηλίνη πλαγγών.

Εἰκ. 181. Μελανόμορφος κύλιξ.

Ἐπὶ 4 ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ σφοδροὶ ἄνεμοι καθίστων ἀδύ-

Εἰκ. 182. Μελαμβαφὴς κύλιξ.

Εἰκ. 183. Ταφικὸν συγκρότημα 7ου αἰῶνος.

Εἰκ. 184. Ἀπότμημα ἀρχαϊκοῦ πινακίου.

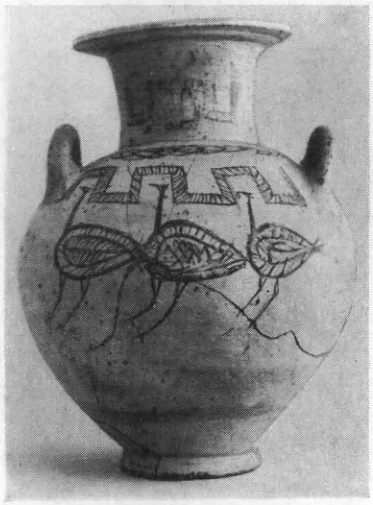
νατον τὴν παραμονὴν ἐπὶ τῆς κλιτύος, ἐπεχειρήθη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς Σελλάδας, ὅπου εἶχε γίνει ἡ παλαιὰ ἀνασκαφὴ τοῦ Dragendorff. Πλησίον τῆς κορυφογραμμῆς

Εἰκ. 185. Ἀρχαϊκὸς τάφος.

Εἰκ. 186. Θηραϊκὸς λέβης.

Εἰκ. 187. Θηραϊκὸς ἀμφορεύς.

Εἰκ. 188. Ἀγγεῖα ἀρχαϊκοῦ τάφου.

ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ταφαὶ τοῦ 6ου αἰῶνος, εἰς μίαν τῶν ὁποίων ὑπῆρχε κυβόλιθος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΤΤΑΒΟΣ. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν χαμηλότερον ἀπεκαλύφθη ἓν ταφικὸν συγκρότημα τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος: τρεῖς τάφοι κατὰ σειράν, εἷς κτιστὸς καὶ δύο

Εἰκ. 189. Εὐβοϊκὸς ἀμφορεύς.

ἐντὸς κοιλωμάτων τοῦ φυσικοῦ πετρώματος, τὰ ὁποῖα ἐκλείοντο διὰ τοίχων ἐξ ἀργῶν λίθων, καὶ ἔμπροσθεν τούτων τρία μεγάλα ὀρθογώνια ἐκ λιθοδομῆς. Εἰς τὸ μεσαῖον ἐσώζετο κατὰ χώραν τὸ σῆμα, μέγας ἀδρομερῶς εἰργασμένος λίθος καὶ παρ' αὐτὸν ἡ ἐπιτάφιος τράπεζα (εἰκ. 183). Μεταξὺ τῶν ὀστράκων τῆς ἐπιχώσεως ἄξιον μνείας εἶναι τεμάχιον κυκλαδικοῦ πιθανῶς πινακίου, φέρον παράστασιν γυναικείας προτομῆς (εἰκ. 184). Ἐκαθαρίσθησαν τὰ δύο

ἐκ τῶν ὀρθογωνίων. Ἀπεκαλύφθησαν κτιστοὶ λάκκοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε στρῶμα ἰσχυρᾶς πυρᾶς περιεχούσης λείψανα ὀστῶν. Τὴν χρονολογίαν δίδει μία πρωτοκορινθιακὴ κοτύλη τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος. Εἰς τὸν πρῶτον τάφον εὑρέθησαν τέσσαρα ἀγγεῖα

Εἰκ. 190. Εὐβοϊκὸς ἀμφορεύς.

(εἰκ. 185), εἷς θηραϊκὸς λέβης (εἰκ. 186) καὶ τρεῖς ἀμφορεῖς. Εἰς τὸν μεγαλύτερον τῶν ἀμφορέων εἶχεν εἰσαχθῆ ἐκ τῆς βάσεως παιδικὸς σκελετός, τὰ ἄλλα τρία ἀγγεῖα περιεῖχον κεκαυμένα ὀστᾶ. Ὁ εἷς τῶν ἀμφορέων παρουσιάζει ἰδιόρρυθμον διὰ θηραϊκὰ ἀγγεῖα διακόσμησιν (εἰκ. 187). Εἰς τὸν μεσαῖον σπηλαιώδη τάφον εὑρέθησαν μόνον ὀλίγα τεμάχια διαλελυμένου ἀγγείου. Εἰς τὸν τρίτον κτιστὸν τάφον ὡς τεφροδόχον ἀγγεῖον εἶχε χρησιμοποιηθῆ μέγας «εὐβοϊκὸς»

ἀμφορεύς. Ἵστατο ὄρθιος καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως ἀγγείου, τὸ ὁποῖον ἔκλειε τὸ στόμιον, εἶχον ἀποτεθῆ τρία μικρὰ ἀγγεῖα. Ταῦτα ἐκάλυπτε τὸ κάτω τμῆμα «εὐβοϊκοῦ» ἐπίσης ἀμφορέως ἀνάστροφα τοποθετημένον (εἰκ. 188). Ὁ ἀμφορεὺς τῆς ταφῆς φέρει ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως γεωμετρικὰ σχέδια καὶ πτηνόν (εἰκ. 189), ἐπὶ τῆς ὀπισθίας μεγαλόγραμμον παράστασιν πτηνοῦ (λάρου) κολυμβῶντος εἰς τὴν θάλασσαν (εἰκ. 190).

17. ΖΑΚΡΟΣ

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγ. κ. Ν. Πλάτωνος συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962 διεξαγομένη εἰς Κάτω Ζάκρον ἀνασκαφὴ πρὸς περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ λίαν σημαντικοῦ μινωικοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν παραρτημάτων αὐτοῦ. Ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, τὴν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διεξαγομένην ἀνασκαφὴν ἐπεχορήγησε προφρόνως διὰ διαθέσεως ἴσου ποσοῦ τοῦ ὑπ' αὐτῆς διατεθέντος τὸ ἐκ Νέας Ὑόρκης ζεῦγος φιλοτέχνων Leon καὶ Harriet Pomerance.

Τὰ ἀποτελέσματα συνοπτικῶς συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὰ ἀκόλουθα (παρένθ. πίν. Δ):

Καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ κυρία προσπάθεια κατεβλήθη διὰ τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν καὶ σύνδεσιν μεταξύ των τῶν κατὰ τὰ ἄνδηρα τοῦ βορειοανατολικοῦ λόφου ἐκτεινομένων ἀνακτορικῶν κτισμάτων, πολὺ πιθανὸν ἀποτελούντων παραρτήματα αὐτοῦ. Ἡ ἐξερεύνησις τούτων ἀπεδείχθη ἐξόχως σημαντικὴ ὄχι μόνον διὰ τὰς λίαν ἐνδιαφερούσας ἀρχιτεκτονικὰς αὐτῶν μορφάς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν διαφόρων σταδίων ἐξελίξεώς των κατὰ τὰς διαδοχικὰς μινωικὰς περιόδους ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προανακτορικῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου. Ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ ἐρευνηθοῦν πλήρως καὶ κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην κείμενα κτήρια, τὰ ἀτελῶς ἢ μερικῶς μόνον ὑπὸ τοῦ Hogarth κατὰ τὸ ἔτος 1901 ἀνασκαφέντα, τῶν ὁποίων τότε λίαν ἀτελὴς ἢ οὐδεμία ἐγένετο ἀποτύπωσις. Μικρὰ ἐργασία ὑπελείφθη διὰ τὴν πλήρη ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ τομέως τούτου. Κατὰ τὴν ἐπὶ πλέον καταβληθεῖσαν προσπάθειαν διὰ τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τῶν κτηρίων τοῦ ἡμικατεστραμμένου τομέως τῆς ἀνα-

τολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν τὰ λείψανα ὑποκειμένου ἰσχυροῦ κτηρίου μὲ πολλὰ μεγάλα διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελοῦν μέρος ὑπάρξαντος παλαιοῦ ἀνακτόρου, ἀντιστοίχου μὲ τὰ παλαιότερα ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων. Ἡ ὕπαρξις

Εἰκ. 191. Γενικὴ ἄποψις ἀπὸ ΝΔ. τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου Β. τῆς ὁδοῦ λιμένος. Ἀριστερά, ἡ πρόσοψις τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου.

τοιούτου κτηρίου εἶχε θεωρηθῆ ὡς μᾶλλον ἀπίθανος, λόγῳ τοῦ διεσπασμένου καὶ ἀσυνεχοῦς τῶν μέχρι τότε ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ὑπὸ τὰ διαμερίσματα τοῦ κυρίου ἀνακτόρου.

Τοῦ Β. τῆς Ὁδοῦ Λιμένος καὶ ΝΑ. τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου ἐκτεινομένου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος ἀπεκαλύφθη νῦν μέγα τμῆμα, μέχρι μακροῦ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κατευθυνομένου τοίχου· ἡ ἔρευνα δὲν προωθήθη μέχρι τῆς ἐπὶ τῆς Ὁδοῦ λιμένος προσόψεως ἵνα μὴ ἀποκοπῇ ἡ πρὸς τὸν λόφον πρόσβασις τῶν φορτηγῶν αὐτοκινήτων, ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως προωθήθη πολὺ πέραν τοῦ δωματίου ἔνθα εἶχον ἀποκαλυφθῆ οἱ παλαιοανακτορικοὶ πίθοι καὶ τῶν νοτίως τῶν δωματίων Α καὶ Β ἀναφανέντων τοίχων τοῦ παλαιοανα-

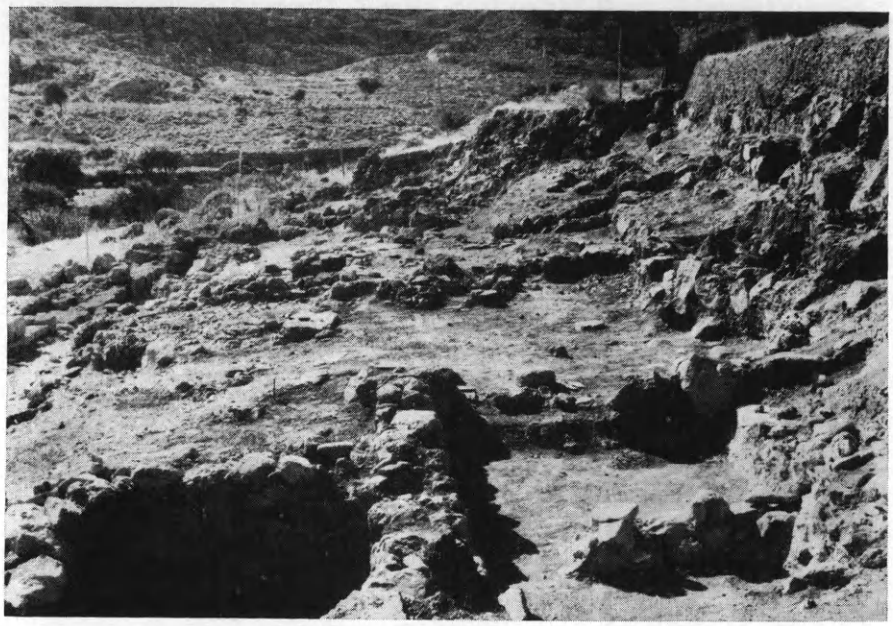
κτορικοῦ κτηρίου. Ἀπεκαλύφθησαν πλέον τῶν δύο δωδεκάδων μικρότερα ἢ μεγαλύτερα διαμερίσματα, κατανεμημένα εἰς ἀκανονίστους σειρὰς εἰς τρία ἢ τέσσαρα ἄνδηρα τῆς ἠπίας κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο κλιτύος τοῦ λόφου (εἰκ. 191). Διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψίν των ἐχρειάσθη νὰ διαλυθοῦν τρεῖς διαδοχικοὶ ἀνὰ τὴν κλιτὺν ἀντερεισματικοὶ ὄχι πολὺ κανονικοὶ τοῖχοι, ὁ νοτιώτερος τούτων ἀποτελούμενος ἀπὸ ὀγκώδεις λίθους. Ἡ ἐμπλοκὴ τῶν ποικίλων τοίχων τοῦ συγκροτήματος, ἀνηκόντων εἰς τρεῖς διαφόρους οἰκοδομικὰς φάσεις, ἡ μερικὴ καταστροφὴ ὡρισμένων δωματίων ἢ τμημάτων τούτων μετὰ τῶν δαπέδων των, ἡ πλήρωσις πολλῶν δωματίων κάτω τῶν διαστρώσεων τῶν δαπέδων διὰ λιθορριπῆς ἀναμεμιγμένης μετὰ τμημάτων ἀγγείων καὶ ποικίλων ὀστράκων κατέστησαν τὴν ἔρευναν ἐξαιρετικῶς δυσχερῆ. Τὸ κύριον ὅμως καὶ καλύτερον διασωζόμενον μέρος τῶν κτηρίων ἀπεδείχθη ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὴν λήγουσαν παλαιοανακτορικὴν περίοδον, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον καὶ τὰ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀνακαλυφθέντα ἀγγεῖα ἑνὸς ἀποθέτου καὶ δύο μεγάλοι πίθοι. Ἄφθονος καὶ ποικίλη κεραμεική, κατὰ τὸ πλεῖστον ἡμικατεστραμμένη, ἐβεβαίωνε τὴν χρονολογίαν τῶν διαδοχικῶν στρωμάτων. Λόγῳ τῆς ἐπελθούσης καταστροφῆς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ βεβαιωθοῦν πανταχοῦ αἱ θύραι τῶν δωματίων· εἰς πολλὰ ὅμως σημεῖα ἀνεφάνησαν κατώφλια ἐκ πλακῶν καὶ παραστάδες, ἐνιαχοῦ δὲ διεπιστώθη καὶ ἡ ὕπαρξις θρανίων, χαμηλῶν ἀναβαθμῶν, βαθμίδων τινῶν, μιᾶς ἑστίας καὶ ἀποθετῶν. Τὸ συγκρότημα κατὰ τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον ἐξετείνετο ἀσφαλῶς ὑπὸ τὸ ἄνω ἰσόπεδον, σχηματισθέν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν τελευταίαν νεοανακτορικὴν περίοδον διὰ κατασκευῆς ἰσχυροῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ἐν μέρει μόνον διατηρουμένου. Ἐνδιαφέροντα σκεύη, πήλινα κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰ δύο ἀκραῖα ἀνατολικὰ δωμάτια Ι καὶ Μ, ὄχι μακρὰν τοῦ δωματίου τῶν πίθων Η κείμενα: εὐμεγέθεις πρόχοι, χύτραι, πυριατήρια, εἶδος κηροπηγίων, χύτρα, τμῆμα ὑδραγωγοῦ σωλῆνος μὲ τοξοειδεῖς λαβάς, ποικίλοι τύποι κυπέλλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὰ πολύχρωμα tumblers, κύαθοι, τμῆμα βυτιοσχήμου πιθίσκου, τμήματα ὁλμοειδοῦς λιθίνου ἀγγείου, πωρίνη λεκάνη καί τινες ἀγνῦθες παραλληλεπιπέδου ἢ κυβικοῦ σχήματος. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἦσαν σκεύη δαπέδου, ἀλλὰ πολὺ ἀφθονώτερα, καίτοι τεμαχισμένα κατὰ

τὸ πλεῖστον ἀνευρέθησαν εἰς τὸ ὑπόστρωμα τῶν λίθων τῶν νοτιωτέρων μάλιστα δωματίων Τ, Υ, Φ, Χ καὶ Χα. Μετὰ τούτων περισυνελέγη καὶ λογχοειδὲς ἀμφίστομον μαχαίριον. Τὰ τεμάχια πολλῶν σκευῶν ἀνευρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς μεγάλην ἀπόστασιν· ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα ἦσαν ἠθμὸς ἰδιορρύθμου τεϊοδόχης καὶ τεμάχια πηλίνων ἢ ἐπιχρίστων βωμῶν ἢ τραπεζῶν προσφορῶν, τοῦ κυκλικοῦ ἢ ὀρθογωνίου τύπου, μὲ βάθυσμα εἰς τὸ μέσον καὶ χαρακτὴν διακόσμησιν εἰς τὸ ἐπιπεδούμενον περιχείλωμα. Ὄχι ὀλίγα τεμάχια λιθίνων ἀγγείων περισυνελέγησαν ἀνὰ ἅπαντα τὸν τομέα. Τὸ πλεῖστον τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἀνήκει εἰς τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον. Ἰδιαζούσης σημασίας εἶναι δύο μακραὶ χαλκαῖ πυράγραι, καλῶς διατηρούμεναι καὶ τμῆμα χαλκῆς λαβίδος, ἀνακαλυφθέντα εἰς γωνίαν τοίχου, πιθανῶς τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς φάσεως. Πλῆθος ἀγνύθων περισυνελέγη, τῶν πλείστων ἀνηκουσῶν εἰς τοὺς παλαιοτέρους τύπους, τὸν παραλληλεπίπεδον, κυβικὸν καὶ κολουροπυραμιδικόν.

Μεταξὺ τοῦ μνημονευθέντος οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος καὶ τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου διεσαφήθη πληρέστερον ἡ διερχομένη πλακόστρωτος πάροδος, τῆς ὁποίας τμῆμα κατελήφθη ὑπὸ τῆς κρηπῖδος τῆς ἀνερχομένης κεκλιμένης προσβάσεως καὶ εἶτα τῆς κλίμακος πρὸς τὴν δευτέραν ἐξωτερικὴν θύραν τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπεδείχθη ὅτι ἐξετείνετο νοτιώτερον, ἴσως μέχρι τῆς ὁδοῦ τῆς ΒΔ. πύλης τοῦ ἀνακτόρου. Ὑπὸ τὸ δωμάτιον Χ, εἰς τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἡ πρώτη εἴσοδος εἰς τὴν πεντάβαθμον κλιμακίδα, ἀνεκαλύφθη παλαιότερον δωμάτιον μὲ θρανίον καταλῆγον εἰς ὑψηλὴν πωρίνην λεκάνην, δάπεδον ἐκ σκληροῦ πηλοχώματος καὶ θύραν κατὰ τὸν Δ. τοῖχον. Τὰ πρὸς Ν. τοῦ Χ δωμάτια, ἐπικοινωνοῦντα δι' ἀνακαλυφθείσης νῦν θύρας, δὲν κατωρθώθη νὰ ἐρευνηθοῦν, ἵνα μὴ ἀποκοπῇ ἡ πρόσβασις τῶν φορτηγῶν αὐτοκινήτων. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν κατωρθώθη ἡ συμπλήρωσις τῆς ἐρεύνης τῶν γειτονικῶν συγκροτημάτων τοῦ Κτηρίου τοῦ πυργίσκου καὶ τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν κεραμεικῆς (εἰκ. 192). Ἀπεκαλύφθη ὅμως ἱκανὸν τμῆμα τῆς μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου διερχομένης πλακοστρώτου ἀνωφεροῦς παρόδου, τῆς ὁποίας ἡ ὕπαρξις εἶχε βεβαιωθῆ κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον. Κατὰ τὴν καμπτομένην γωνίαν ταύτης περισυνελέγη τὸ πέρυσιν ἀναφανὲν λίθινον

ἀγγεῖον, ὁλμοειδὲς μὲ τριπλῆν αὐλακωτὴν διακόσμησιν. Ἀνεσκάφη μόνον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πυργίσκου καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ διαμεμορφωμένα θεμέλια διαμερίσματα· πιθανῶς ὁ πυργίσκος ἐβάσταζε στοωτὸν ἄνδηρον, βλέπον πρὸς τὴν πρὸς Ν. διερχομένην ὁδόν.

Ἡ διακλάδωσις τῆς ὁδοῦ, ἡ διερχομένη ΒΑ. τοῦ Λοξοῦ κτηρίου,

Εἰκ. 192. Γενικὴ ἄποψις τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ ΝΑ. κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς.

ἐξηρευνήθη περαιτέρω τῆς Α. γωνίας καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν κλιμακοστασίου τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἰς τὴν πρὸς τὰ ΝΑ. πορείαν αὐτῆς. Δυστυχῶς ἡ διατάραξις, ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἐδυσχέρανε λίαν τὴν ἔρευναν, κατωρθώθη ὅμως τέλος νὰ ἀνακαλυφθοῦν τὰ ὑπολείμματα τῆς ὁδοῦ καὶ αἱ πλαισιοῦσαι ταύτην ἀντιστηρίξεις. Ἀμέσως Β. τοῦ τμήματος τούτου ἐξετείνετο γυμνὸς σχεδὸν ὁ βράχος μέχρι τῆς ρίζης τοῦ Κτηρίου G, τὸ ὁποῖον δεσπόζει ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Πενιχρὰ ἴχνη λοξῶν σειρῶν λίθων εἶναι ὅ,τι ἐσώθη ἐκ τῆς ἀνερχομένης διὰ κεκλιμένων ἐπιπέδων ἐπὶ τοῦ βράχου ὁδοῦ. Παρὰ τὴν ἄνοδον ταύτην, κατὰ τὸν ἀντερεισματικὸν τοῖχον τῆς ὁδοῦ, ἀνεκαλύφθη ἀποθέτης παλαιοανακτορικῶν

ἀγγείων, ἀνήκων ἴσως εἰς παλαιοανακτορικὸν ἱερόν. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς ἀγγείων, τῶν περισσοτέρων μικρῶν τὸ μέγεθος, κυπέλλων καὶ κυάθων· πολλὰ τῶν κυπέλλων ἦσαν τοῦ διωρόφου τύπου, ἐνίοτε μὲ κυματιστὸν τοίχωμα κατὰ μίμησιν μεταλλικῶν προτύπων· τινὰ τούτων ἔφερον πολύχρωμον διακόσμησιν, ἀνήκουσαν εἰς τὸν ἀνατολικὸν καμαραϊκὸν ρυθμόν· τὰ μᾶλλον ὅμως ἀξιόλογα ἦσαν τὰ ὑψηλὰ ἄνωτα ἐπὶ ποδὸς κύπελλα τύπου tumblers, τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα ἔφερον πολύχρωμον ἢ λευκὴν ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους διακόσμησιν. Ταῦτα ἦσαν τουλάχιστον δύο δωδεκάδες, ἔναντι συνολικοῦ ἀριθμοῦ περίπου 50 σκευῶν τοῦ ἀποθέτου. Ἀγγεῖά τινα εἶχον παρασυρθῆ νοτιώτερον, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὁδοῦ, κατὰ τρόπον ὥστε κατ' ἀρχὰς νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ χωριστῶν ἀποθετῶν. Πρόχοι, τεϊοδόχαι, πώματα, λεκανίδες, λοπάδια ὑπῆρχον ἐπίσης, ὡς καί τινες ἀγνῦθες τοῦ κυβικοῦ τύπου, τμήματα βωμοῦ, τεμάχια ὠοῦ στρουθοκαμήλου, ὡς καὶ ὀστᾶ καὶ ὀδόντες ζώων. Τὰ τελευταῖα εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ὑπάρξεως ἀποθέτου ἱεροῦ.

ΒΑ. τῆς διακλαδώσεως τῆς ὁδοῦ, τῆς διερχομένης πρὸ τοῦ Λοξοῦ κτηρίου, καὶ ΒΔ. τῆς περιοχῆς τοῦ βράχου ἐξετείνετο τὸ Κτήριον τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 192), ἐν μέρει μόνον κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον ἐξερευνηθὲν καὶ ἀποκληθὲν οὕτω ἀπὸ τοὺς δύο κτιστοὺς ἀποθέτας, προφανῶς ἱεροῦ, οἱ ὁποῖοι τότε ἀπεκαλύφθησαν, καὶ ἐκ τῶν πολλῶν σκευῶν λατρείας, εἰδωλίων κλπ. τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης. Ἰσχυρὸς τοῖχος, ἐκτελῶν καὶ λειτουργίαν ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ἀπετέλει τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν πρόσοψιν. Παρὰ τὴν μερικὴν καταστροφήν του διακρίνεται ἡ ἐκ τῆς ὁδοῦ προσπέλασις μέσῳ κλιμακωτῆς ἀνόδου πρὸς ὕπαιθρον ἄνδηρον, εἰς μυχὸν τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθη κτιστὸς ἐντὸς τοῦ βράχου ἀποθέτης. Μία στάμνος, δύο μεγάλοι ἀμφορεῖς μὲ ἐλλειπτικὸν στόμιον, πύραυνον καὶ τμῆμα κεκονιαμένου βωμοῦ μὲ περιχείλωμα ἀνευρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ. Πέραν τοῦ ΝΑ. τοίχου δύο ἄλλα δωμάτια ἐσχηματίζοντο, τὰ Κ καὶ Ι, ἔχοντα πιθανῶς τὴν εἴσοδόν των ἐκ τῆς ὁδοῦ. Τὸ ἐσώτερον εἶχε κατὰ τὸ βάθος μικρὸν περίβολον, ἄγνωστον εἰς τί χρησιμοποιηθέντα. Τὸ ἐξώτερον δωμάτιον Κ ἦτο ἀποθήκη, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἀνευρέθη κατὰ χώραν, καίτοι ἐν μέρει διατεταραγμένον. Τὰ σκεύη ἦσαν μᾶλλον κοινά: τετράωτος

πιθίσκος, στάμνοι, πρόχοι, λοπάδια, κύαθοι, κύπελλα κἄ. ὡς καί τινα ὀστᾶ ζῴου, ἴσως προβάτου. Ἡ χρονολογία των φαίνεται μᾶλλον τῆς μεταβατικῆς ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ περιόδου. Εἰς τὸ κάτω στρῶμα ὅμως τοῦ δωματίου Ι, ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἀποθέτου, περισυνελέγησαν παλαιοανακτορικὰ ὄστρακα. Ἐκ τοῦ ἀνδήρου Θ εἰσήρ-

Εἰκ. 193. Ἄποψις ἀπὸ ΒΔ. τοῦ Κτηρίου G καὶ τῆς παρὰ τοῦτο διερχομένης πλακοστρώτου ὁδοῦ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς.

χετό τις εἰς μεγάλην αἴθουσαν — Γ — μετὰ κεντρικοῦ κίονος, ἐν μέρει ἐρευνηθεῖσαν κατὰ τὴν προγενεστέραν περίοδον. Ὁ ΒΑ. τοῖχός της ἴσως ἦτο ἀντερεισματικὸς τοῦ ἀνωτέρου ἰσοπέδου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Εἷς μικρὸς περίβολος παρὰ τὴν Δ. θύραν καὶ ἑστὶς κατὰ τὴν Ν. γωνίαν ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τῆς χρήσεως τοῦ δωματίου ὡς κοινοχρήστου χώρου. Τὰ δύο πρὸς τὴν ΝΑ. πλευρὰν ἐπικοινωνοῦντα μικρὰ δωμάτια κατὰ τὴν ρίζαν τοῦ βράχου Δ καὶ Δα, θὰ ἦσαν βοηθητικά. Πέντε ἄλλα δωμάτια πρὸς τὰ ΒΔ. συνεπλήρωναν τὸ κτήριον, ἀτυχῶς ἰσχυρῶς κατεστραμμένα, εἰς σημεῖον ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἡ χρῆσίς των. Ὁ ἐν συνεχείᾳ ὕπαιθρος χῶρος ἦτο ὁ τῶν δύο κτιστῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ, ἔνθα ὁ βρά-

χος κορυφούμενος ἐπεπόλαζεν. Ἡ ἀρχικὴ πρόθεσις ὅπως ἐρευνηθῇ τὸ κτήριον τοῦ ἰσοπέδου, ἀμέσως Β. τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ, μόνον ἐν μέρει ἐπροχώρησε πρὸς τὴν πραγματοποίησιν, διότι ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἐξερευνηθῇ προηγουμένως πληρέστερον καὶ νὰ

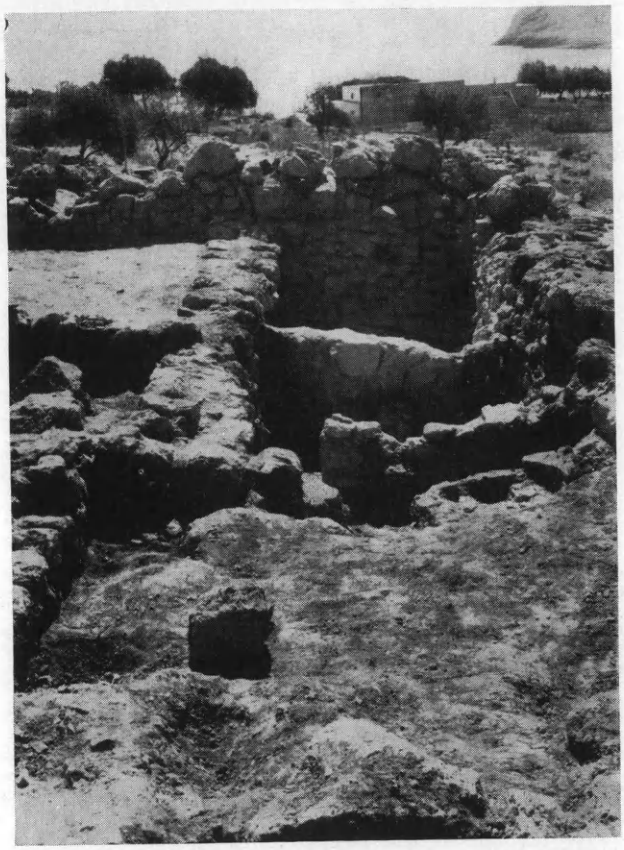
Εἰκ. 194. Ἡ πλακόστρωτος ὁδὸς καὶ τὸ πρόθυρον τοῦ Κτηρίου G ἀπὸ ΒΔ.

ἀποτυπωθῇ τὸ ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφὲν Κτήριον G, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, ἀπετέλεσε σημαντικὸν παράρτημα τοῦ ἀνακτόρου, ἴσως χρησιμοποιηθὲν ὡς ἐνδιαίτημα ἀνωτέρου ἀξιωματούχου.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Hogarth γενομένη ἔρευνα ὑπῆρξεν ἀτελὴς καὶ ἡ ἀποτύπωσις ἐγένετο κατὰ ὅλως στοιχειώδη τρόπον, ἄνευ οὐδεμιᾶς φωτογραφικῆς ἀποδόσεως. Νῦν τὸ κτήριον ἀπεκαλύφθη, ἠρευνήθη καὶ ἀπετυπώθη ἐξ ὁλοκλήρου, ὁμοῦ μὲ τὴν πρὸ αὐτοῦ διερχομένην πλα-

κόστρωτον ὁδόν, εἰς τὴν ὁποίαν βλέπει ἄλλο πρὸς τὰ ΒΑ. κείμενον κτήριον (εἰκ. 193). Ὑπελείφθη μόνον ὁ πλήρης καθαρισμὸς τοῦ βαθέος θεμελιακοῦ δωματίου IV. Ἡ εἴσοδος ἀπὸ τῆς ἐπιμελῶς πλακοστρωμένης ὁδοῦ ἐγίνετο διὰ μικροῦ προπύλου μετὰ κίονος μεταξὺ προεχουσῶν παραστάδων (εἰκ. 194)· ἀμέσως ἀριστερὰ σχετικῶς μὲ τὸν εἰσερχόμενον ὑπῆρχε θυρωρεῖον καὶ κλιμακοστάσιον μὲ δύο σκέλη καὶ sotto scala, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Hogarth. Εἰς τὸ τελευταῖον διαμέρισμα ἀνευρέθη βαθὺ πώρινον ἰγδίον, στάμνος καὶ τὸ ἄνω μέρος τετραώτου πιθαμφορέως. Εἰς τὸ βάθος τοῦ προπύλου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπιμελῶς πλακόστρωτον, ἔφθανέ τις εἰς εἶδος προθαλάμου μὲ πλακόστρωτον κατὰ ζώνας, νῦν ἡμικατεστραμμένον. Ἐκ τούτου εἰσήρχετό τις πρὸς τὰ ΝΔ. εἰς μέγα τετραγωνικὸν διαμέρισμα, προφανῶς φωτιζόμενον διὰ μεγάλου παραθύρου· τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐστηρίζετο εἰς ξύλινον στήριγμα, τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθη ἡ βάσις ὄχι κατὰ τὸ μέσον τοῦ δωματίου. Μία σειρὰ ἐκ τεσσάρων δωματίων, X, XI, V καὶ XII ἦσαν προσιτὰ τόσον ἐκ τοῦ προθαλάμου ὅσον καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου τετραγωνικοῦ δωματίου VI (εἰκ. 195). Τὰ δάπεδα, νῦν ἡμικατεστραμμένα, δὲν ἦσαν πάντα εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Εἰς τὸ στρῶμα πηλοχώματος τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου XI, τοῦ ὁποίου τμῆμα τοῦ ΒΑ. τοίχου ἦτο μέχρι τῶν θεμελίων κατεστραμμένον, ἀνεκαλύφθησαν παλαιοανακτορικά τινα ἀγγεῖα καὶ πιθανῶς εἰς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους ἀνήκει ἐπίσης γωνιακὸν θεμέλιον ἀνακαλυφθὲν ἐντὸς τοῦ δωματίου XII. Τὰ τέσσερα ΝΔ. δωμάτια, ὡς διέγνωσε καὶ ὁ Hogarth, ἦσαν θεμέλια διαμερίσματα, ἐπικοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα διὰ θυρῶν. Ταῦτα συνεδέοντο μὲ τὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου, τῶν ὁποίων τὸ δάπεδον ἦτο εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος μὲ τὸ δάπεδον τῶν ΒΔ. δωματίων, διὰ κλιμακίδος, τῆς ὁποίας ἡ κρηπὶς διεσώθη εἰς τὸ δωμάτιον II. Μεταβολαὶ εἰς τὰ διαχωρίσματα τῶν θεμελίων δωματίων ἐγένοντο μετὰ τὴν ἀπόφραξιν τῆς ἀρχικῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου κατὰ τὸν ΝΔ. κυκλωπείου δομῆς τοῖχον, ἡ ὁποία κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν εἶχεν ἀποφραχθῆ. Τὸ ὑπὸ τοῦ Hogarth σημειωθὲν γωνιακὸν θρανίον τοῦ θεμελίου δωματίου IV ἀνευρέθη ἐν μέρει κατεστραμμένον, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο εἰσέτι ὁλοκληρωτικὴ τούτου ἀποκάλυψις. Παρὰ τὴν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνασκαφέως γενομένην περισυλλογὴν τῶν ἀντικειμένων τοῦ οἴκου, πλεῖστα ὅσα ἀντικείμενα περισυνελέ-

γησαν, τὰ πλεῖστα μικροῦ μεγέθους, ὡς πήλινα ἀγγεῖα, τμήματα λιθίνων σκευῶν, μέρος λιθίνης τραπέζης προσφορῶν, τριπτῆρες, ἀγνῦθες, λύχνοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐμεγέθης λύχνος ἐκ λευκοῦ λίθου, μετὰ βαθμιδωτοῦ περιχειλώματος, διασωζόμενος κατὰ τὸ

Εἰκ. 195. Τὸ ΝΔ. τμῆμα μὲ τὰ βαθέα θεμέλια διαμερίσματα τοῦ Κτηρίου G ἀπὸ ΒΔ. κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς.

ἥμισυ κλπ., ἀλλὰ καὶ εὐμεγέθη ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησίν του σφαιρικὸν ἀγγεῖον ἐπὶ κωνικοῦ ποδὸς μετὰ ἠθμοῦ, τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου.

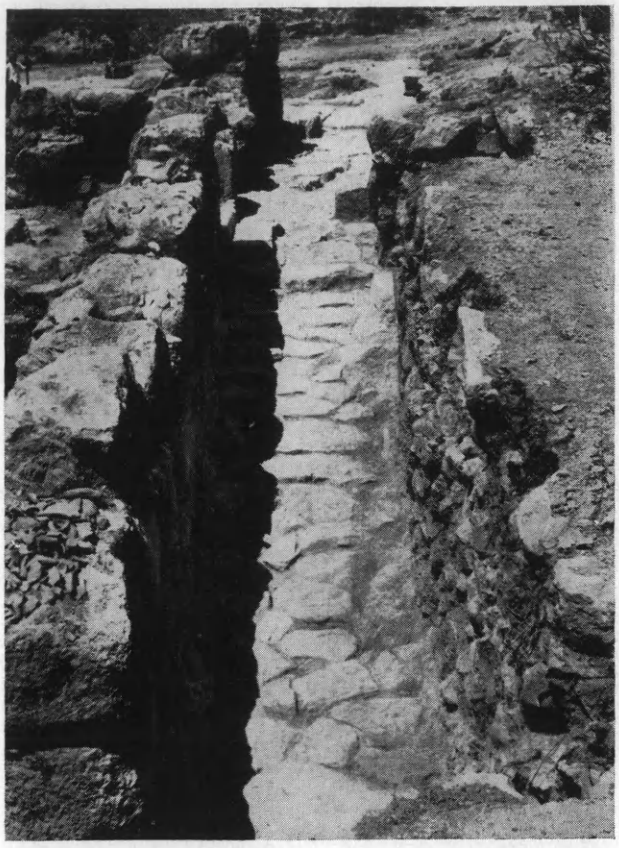
Ἡ πλακόστρωτος ὁδός, τὴν ὁποίαν ἐπλεύριζε ρεῖθρον, συνεχίζετο πρὸς ΝΑ., διερχομένη πρὸ ἄλλου οἰκοδομήματος, ἐκτεταμένου καὶ σημαντικοῦ, τοῦ ὁποίου μικρὸν μέρος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Hogarth, ἀποκληθὲν τότε Οἰκία Η· ἀλλὰ καὶ τοῦ τμήματος τούτου

ἐδόθη μόνον ἀτελέστατον καὶ ἀνακριβὲς σκαρίφημα, οὐδεμία δὲ φωτογραφία, οὕτως ὥστε νὰ δυσχεραίνεται καὶ αὐτὴ ἡ ἀναγνώρισις. Μεταξὺ τῶν δύο κτηρίων G καὶ H ἐμορφοῦτο στενὴ ἀνερχομένη πάροδος, ἥτις μετήλλαξε μορφὴν κατὰ τὰς διαδοχικὰς περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην νεοανακτορικὴν περίοδον εἶχε διαμορφωθῆ ἐντὸς περιβόλου καὶ μεταξὺ κρηπίδων πλευριζουσῶν τὸ Κτήριον G στενὴ κλιμακωτὴ ἀνάβασις καταλήγουσα εἰς ἐπίπεδον χῶρον πρὸ εὐρέος ἀνοίγματος μεταξὺ τῆς Α. γωνίας τοῦ Κτηρίου G καὶ τῆς Β. τοῦ Κτηρίου H. Ἡ διάβασις αὕτη ἐφράχθη τειχισθεῖσα κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς προσβάσεως ἔκειτο ἐπὶ κρηπῖδος βαθεῖα πωρίνη λεκάνη (γοῦρνα) καὶ κλιμακωτὰ ἐπίπεδα εἶχον κατασκευασθῆ ἄνω στρώματος τέφρας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνευρέθη ἄφθονος κεραμεική, ὡς λεβητοειδὲς σκεῦος μὲ τοξοειδεῖς λαβάς, ἰδίως κύπελλα, τῆς μεταβατικῆς φάσεως ΜΜ ΙΙΙΒ- ΥΜ ΙΑ· μετ' αὐτῶν περισυνελέγη τμῆμα τραπέζης προσφορῶν κεκονιαμένης, ὥστε δὲν ἀποκλείεται τὸ στρῶμα τοῦτο νὰ προέρχεται ἐξ ἱεροῦ ἀποθέτου.

Ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ Κτηρίου H ἐγίνετο ἐκ τῆς πλακοστρώτου ΒΑ. ὁδοῦ διὰ βαθμίδος καὶ μεγάλου κατωφλίου (εἰκ. 196)· σχεδὸν κατέναντι ἠνοίγετο ἄλλη εἴσοδος κτηρίου ἐπίσης βαθμιδωτή, μετὰ προέχουσαν γωνίαν. Κατὰ τὴν εἴσοδον ταύτην περισυνελέγη τμῆμα πλαστικοῦ ἀγγείου καταλήγοντος εἰς κεφαλὴν πτηνοῦ μετὰ λοφίου. Πλῆθος κυβολίθων τῶν προσόψεων τῶν πλαισιούντων τὴν ὁδὸν κτηρίων κατέπεσαν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου· μεταξὺ τούτων, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ G, ἀνευρέθη μέγας βωμὸς τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ μέσον μειουμένου τύπου ἐκ πωρολίθου. Πολλὰ ἄλλα ἀντικείμενα περισυνελέγησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων λιθίνη ἐλισσομένη λαβή. Ἔξω τῆς Α. γωνίας τοῦ H, κατὰ τὸ σημεῖον συναντήσεως μὲ τὴν ἐκ ΝΔ. ἀνερχομένην πλακόστρωτον πάροδον, ἀνεκαλύφθη σημαντικὸν ἀντικείμενον, τμῆμα πηλίνης λέμβου ἐκ τῆς πρύμνης μὲ δύο σκαρμοὺς καὶ μικρὸν ἀνθρωπίσκον ἐστραμμένον πρὸς τὴν πρῷραν.

Ἐπὶ τῆς ἀνερχομένης ἀνατολικῆς παρόδου, τῆς ὁποίας ὁ πλευρίζων τοῖχος — περίβολος ἢ πρόσοψις ἄλλου οἰκήματος — ἔβαινε λοξῶς πως σχετικῶς μὲ τὴν ΝΑ. πρόσοψιν τοῦ Κτηρίου H (εἰκ. 197), εὑρίσκοντο δύο ἄλλαι εἴσοδοι αὐτοῦ. Ἡ πρώτη ἐμορφοῦτο ὡς

ἐξωτερικὴ κλῖμαξ, φέρουσα ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν ἄνω ὄροφον· αἱ τέσσαρες πρῶται πώριναι βαθμίδες καὶ ὁ κλωβὸς τῆς κλίμακος διεσώθησαν καλῶς, ἐξηφανίσθη ὅμως τὸ ὑπόλοιπον ταύτης, τὸ ὁποῖον ἴσως ἦτο ξύλινον. Ἀμέσως ἔξω τῆς κλίμακος περισυνελέγη

Εἰκ. 196. Ἡ πρὸ τῆς ΒΑ. προσόψεως τοῦ Κτηρίου Η, τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ εἴσοδος, διερχομένη πλακόστρωτος ὁδὸς ἐκ ΝΑ. κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς.

κομψὸς λίθινος δίμυξος λύχνος μὲ πλαστικὸν βαθμιδωτὸν περιχείλωμα. Ἡ ἄλλη εἴσοδος, ἴσως ὑπηρεσιακή, διεσκευάσθη ἐκ παραθύρου, εὑρισκομένου εἰς τὴν συνάντησιν τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ κλωβοῦ τῆς κλίμακος καὶ τῆς προεχούσης γωνίας τῆς προωθημένης πρὸς τὰ ΝΑ. προσόψεως τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ κτηριακοῦ συγ-

κροτήματος, ἔνθα τὸ πλακόστρωτον ἡπλοῦτο μὲ λίαν ἐκτεταμένην ἀκανόνιστον πλάκα. Πράγματι τὸ κτήριον ἀποτελεῖται ἐκ δύο κυρίων συγκροτημάτων δωματίων· τὸ ΒΑ. περιελάμβανε πλακόστρωτον προθάλαμον (Α), ἐκ τοῦ ὁποίου προφανῶς ἦσαν προσιτὰ τὰ

Εἰκ. 197. Ἡ ΝΑ. πλευρὰ τοῦ Κτηρίου Η μετὰ τῆς κλίμακος ἀνόδου εἰς τὸν ἄνω ὄροφον καὶ ἡ παρ' αὐτὴν ἀνερχομένη πλακόστρωτος πάροδος ἀπὸ ΒΑ.

δωμάτια τοῦ ἄνω ὀρόφου, δωμάτιον (Β) μὲ πλακόστρωτον δάπεδον εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον τοῦ προθαλάμου, προσιτὸν διὰ βαθμιδωτῆς προσβάσεως ἐκ τοῦ δωματίου Ζ τοῦ ἰσογείου, καὶ σειρὰν δωματίων καὶ ἀποθετῶν — Γ, Δ, Δα, Ε καὶ Ζ — ἑκατέρωθεν διαδρόμου (Η). Τὸ τελευταῖον τοῦτο τμῆμα, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐκ πλίνθων ἐπὶ χαμηλῶν λιθίνων κρηπίδων, ἀνέσκαψεν ἀτελῶς

ὁ Hogarth καὶ ἀπέδωσε δι' ἀτελοῦς σχεδίου, μᾶλλον σκαριφήματος. Παρὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν πολλὰ ἀγγεῖα περισυνελέγησαν, μάλιστα ἐκ τοῦ διαδρόμου Η καὶ τοῦ δωματίου Ζ. Τὸ ἕτερον ΝΔ. συγκρότημα δωματίων, ἂν καὶ ἀμέσως συνεδέετο μὲ τὸ προηγούμενον, διετήρει ποιάν τινα αὐτοτέλειαν καὶ ἦτο προωθημένον πρὸς τὰ ΝΑ. Μετὰ προθάλαμον (Ι) καὶ εἶδος θυρωρείου (Κ - Λ) ἔφθανέ τις ἐκ τῆς πλαγίας ἐκ τῶν ὑστέρων διαμορφωθείσης εἰσόδου εἰς τὴν ἀπόληξιν τοῦ διαδρόμου Η, ὁπόθεν κατερχόμενος βαθμίδας τινὰς εἰσήρχετο εἰς τὰ κύρια δωμάτια, τὸ κεντρικὸν μετὰ κίονος καὶ γωνιακοῦ θρανίου (Ο), τὸ μεσαῖον ἀνατολικόν (Ρ), προσιτὸν διὰ στενοῦ διαδρομίσκου, καὶ τὰ δύο ἀκραῖα γωνιακά (Τ καὶ Σ), τὸ δεύτερον φωτιζόμενον διὰ παραθύρου ἐκ ΝΔ. Μικρὸν διαμέρισμα (Π) ἐξυπηρέτει τὸ κεντρικόν. Μία καλῶς διατηρηθεῖσα κλῖμαξ (Μ) μὲ δύο σκέλη, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατέπεσαν 7 + 2 πώριναι βαθμίδες, καὶ τῆς ὁποίας ἡ εἴσοδος εὑρίσκετο εἰς τὴν Α. γωνίαν τῆς κυρίας αἰθούσης, ἐξυπηρέτησε τὴν σύνδεσιν μὲ τὸν ἄνω ὄροφον. Πλάκες καὶ μικρὸν διπλοῦν κέρας πώρινον ἐξ ἐπιστέψεως ἔπεσαν ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν σκελῶν τῆς κλίμακος ἰσοπέδου. Αἱ πώριναι παραστάδες τῶν εἰσόδων τοῦ κλιμακοστασίου, τοῦ πρὸς τὸ Ρ διαδρομίσκου, τῆς μικρᾶς ἀποθήκης Π καὶ τοῦ δωματίου Τ εὑρίσκονται εἰς μίαν γραμμήν, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις πολυθύρου. Τέσσαρα ἄλλα ἀνοίγματα, μορφῆς χαμηλῶν παραθύρων, εἶχον κατασκευασθῆ εἰς τὸν ΝΔ. τοῖχον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸν ΒΔ. τοῖχον τοῦ δωματίου Β τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν τῆς κεραμεικῆς, εὑρισκομένου εἰς χαμηλοτέραν στάθμην· σῴζονται αἱ πώριναι βάσεις δύο ἐκ τῶν διαχωριστικῶν παραστάδων (εἰκ. 198). Ἡ συμπλοκὴ τῶν δύο κτηρίων ἐγένετο, φαίνεται, κατὰ τὴν τελευταίαν νεοανακτορικὴν περίοδον, ὁπότε καθηρέθη ἐν μέρει ὁ παχὺς κυκλωπείου δομῆς ΝΔ. τοῖχος, διατηρηθεὶς μόνον εἰς τὰ δωμάτια Τ καὶ Σ. Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου Ο ἀπεκαλύφθησαν διακλαδώσεις τοῦ ἀπὸ καιροῦ ἀναφανέντος βορείως τοῦ δωματίου Β ἀποχετευτικοῦ συστήματος, διατηροῦντος τὰ καλύμματά του. Τὸ κτήριον Η ἀσφαλῶς εἶναι ἓν ἐκ τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερόντων συγκροτημάτων ἀνακτορικοῦ χαρακτῆρος τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου. Τὰ ἐκ τούτου προελθόντα ὅμως κινητὰ εὑρήματα εἶναι μᾶλλον πτωχὰ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κοινά, περισυνελέγησαν ὅμως ἱκανὰ τεμάχια

ἐνδιαφερόντων λιθίνων ἀγγείων, ἓν ἐκ κυάθου μὲ τορνευτοὺς δακτυλίους. Μικρὰ ἐργασία ὑπολείπεται ὅπως συνδεθοῦν τὰ διάφορα οἰκοδομικὰ συγκροτήματα τῆς κλιτύος καὶ ἵνα συμπληρωθῇ ἡ ἔρευνά των.

Κατὰ τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν ὅπως ἀνακαλυφθοῦν πε-

Εἰκ. 198. Γενικὴ ἄποψις ἀπὸ ΝΔ. τοῦ Κτηρίου Η — εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον τὸ δωμάτιον Β τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν κεραμεικῆς — κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς.

ραιτέρω τὰ λείψανα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ 'Ανακτόρου, ἥτις ὑπέστη λίαν σημαντικὰς ζημίας ἐκ τῆς καλλιεργείας, ἥτις ἔφθασε καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα ἐξέσκαψε καὶ αὐτὰ τὰ δάπεδα τῶν δωματίων, ἀπεκαλύφθησαν οἱ θεμέλιοι λίθοι τῶν τοίχων τοῦ πρὸς τὰ ΝΑ. ἐκτεινομένου παρὰ τὴν κυρίαν ΒΔ. εἴσοδον δωματίου LXVII, ὡς καὶ τοῦ κλείοντος τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν LXIII ΝΑ. τοίχου. ΝΑ. τῆς περιοχῆς ταύτης ἀπεκαλύφθησαν εἰς βαθύτερον στρῶμα τὰ λείψανα λίαν ἰσχυροῦ καὶ ἐκτεταμένου κτηρίου, ἀνήκοντος εἰς τοὺς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους (εἰκ. 199), τὸ ὁποῖον ὅμως, ὡς φαίνεται, κατεχώσθη περὶ τὸ τέλος τῆς μεταβατικῆς πρώτης νεοανακτορικῆς περιόδου, ὁπότε, ὡς βεβαιοῦται, ᾠκοδομήθη τὸ ἀνάκτορον εἰς τὴν

ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν. Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτήριον ἔχει διάφορον προσανατολισμόν, ὅμοιον ἐκείνου τοῦ ἄλλοτε ὑπὸ τὴν αὐλὴν LXIII ἀναφανέντος λοξοῦ κτηρίου, πρὸς τὸ ὁποῖον συνέχεται δηλ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Τὰ ἀποκαλυφθέντα δωμάτια βαίνουν παραλλήλως πρὸς ἄλληλα καὶ ἐπικοινωνοῦν διὰ θυρῶν ἢ διὰ μικρο-

Εἰκ. 199. Λείψανα τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου, ἀπὸ Α.

τέρων ἢ μεγαλυτέρων ἀνοιγμάτων. Μικρότερον εἶναι τὸ Α, ἔχον εἴσοδον ἐκ Νότου· ἀκολουθοῦν τὰ πλατέα καὶ ἐπιμήκη Β, Γ καὶ Δ. Τὰ Β καὶ Δ ἐπεκοινώνουν διὰ θυρῶν κατὰ τὸν Β. τοῖχον πρὸς ἄλλα διαμερίσματα κείμενα ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ τὸν ὀχετὸν τοῦ δωματίου LXVII. Τέλος θύρα κατὰ τὸν Α. τοῖχον τοῦ Δ ἔφερε διὰ καμπτομένου διαδρομίσκου πρὸς κλιμακίδα Ε (εἰκ. 200), τῆς ὁποίας κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ κτηρίου ἡ εἴσοδος μετεβλήθη εἰς κρήνην, φραχθείσης τῆς πρὸς τὴν κλίμακα προσπελάσεως καὶ κατασκευασθείσης κατὰ τὸ βάθος τῆς κόγχης διβάθμου κρηπῖδος. Ἄνοιγμα ὑπὸ τὴν κλίμακα ὡδήγει, φαίνεται, εἰς τὸν θαλαμίσκον τῆς πηγῆς. Πήλινος κάδος ἐπὶ

μιᾶς τῶν βαθμίδων ἴσως προωρίζετο διὰ τὴν ἄντλησιν τοῦ ὕδατος. Τοιαύτης ἐκτάσεως καὶ τόσον ἰσχυρᾶς κατασκευῆς κτήριον δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ἁπλῆ οἰκία καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐρεύνης νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι πρόκειται

Εἰκ. 200. Ἡ κλιμακὶς τοῦ μεγάλου παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ νέου ἀνακτόρου, μὲ τὸ φράγμα τῶν λίθων εἰσέτι εἰς τὴν θέσιν του, ἀπὸ Ν.

περὶ παλαιοτέρου ἀνακτόρου, συγχρόνου πρὸς τὰ παλαιότερα ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῶν δωματίων ἀνευρέθη ἄφθονος κεραμεική, κυρίως τμήματα ἀγγείων καὶ ὄστρακα, ἀναγόμενα τόσον εἰς τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον ὅσον καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν νεοανα-

κτορικήν. Τῆς τελευταίας ταύτης ἀνεκαλύφθησαν ὁλόκληροι σωροὶ μάλιστα κατὰ τὸ δωμάτιον Α καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Α. τοίχου τοῦ Β. τοῦ Δ δωματίου, προφανῶς διότι ἀπερρίφθησαν ἐκεῖ κατὰ τὴν κατάχωσιν τῶν ἐρειπίων, πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου ἀνακτόρου, τοῦ ὁποίου οὕτω βεβαιοῦται ἡ χρονολογία ἱδρύσεως τὸ 1600 π.Χ., ὡς αὕτη εἶχεν ἤδη καθορισθῆ. Τὰ ἀνευρεθέντα τμήματα σκευῶν ἦσαν μεγάλοι ἀμφορεῖς μὲ ἐλλειπτικὸν στόμιον, στάμνοι μὲ τοξοειδεῖς λαβάς, λεκανίδες, λοπάδες μὲ ἐπιπεδούμενον χεῖλος, τριποδικαὶ χύτραι, πρόχοι, μεγάλη ποικιλία κυπέλλων καὶ κυάθων, τῶν ὁποίων ἄλλοι διεκοσμοῦντο δι' ἐρπυζόντων βλαστῶν, κλάδων ἢ συνδεομένων σπειρῶν διὰ καστανοῦ χρώματος ἐπὶ ἀνοικτοῦ στιλπνοῦ βάθους, ἄλλοι εἶχον ἀνάλογον διακόσμησιν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ. Ἀξιόλογον εἶναι τμῆμα ὑπερμεγέθους γεφυρωτῆς προχοῆς πίθου μὲ κυματιστὴν ἐπιφάνειαν. Ἄφθονα ἦσαν τμῆμα λιθίνης λοπάδος καὶ ἄλλα τεμάχια λιθίνων σκευῶν ἢ τῶν καλυμμάτων των, τὰ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ αἱ πήλιναι ἀγνῦθες, αἱ πλεῖσται τοῦ παραλληλεπιπέδου καὶ κυβικοῦ τύπου. Περισυνελέγησαν ἐπίσης τμήματα ἐπιχρίστων βωμῶν. Πολὺ ὀλίγα ἦσαν τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα, ὡς ἐπίπεδος λαβὴ φιάλης. Πολλὰ κονιάματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐρυθρὰ καὶ λευκὰ εἶχον καταπέσει ἐκ τῶν τοίχων, ἄφθονα δὲ ἦσαν τὰ τεμάχια τῶν ἐκ χαλικασβέστου δαπέδων τῶν ἄνω δωματίων· τούτων τὸ δάπεδον ἦτο πάλαι εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην μὲ τὸ δάπεδον τοῦ λοξοῦ ὑπὸ τὴν αὐλὴν LXIII δωματίου, τὸ ὁποῖον, ὅταν ἀνεκαλύφθη, ἐθεωρήθη ὡς ληνός. Μετὰ τῶν σωρῶν τῶν ὀστράκων καὶ τμημάτων ἀγγείων ἀνευρέθησαν καὶ ἄφθονα ὀστᾶ ζώων, κελύφη θαλασσίων ὀστρέων καὶ ἄλλα ζωικὰ ὑπολείμματα. Ὅτι ταῦτα θὰ προήρχοντο ἐκ τῶν μαγειρείων ἐδείκνυον τμήματα πηλίνων ἐσχαρῶν, ἀνευρεθέντα εἰς τοὺς αὐτοὺς σωρούς. Ἐπιμήκης νεολιθικὸς πέλεκυς, ὅστις ἀνευρέθη εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῶν δωματίων, εἶχε περισυλλεγῆ, φαίνεται, ὑπὸ τῶν Μινωιτῶν.

Δυστυχῶς τὸ ἀφθόνως ἀναβλύζον εἰς τὸ κάτω στρῶμα ὕδωρ ἐδυσχέραινε τὴν εἰς βάθος ἔρευναν καὶ διὰ τοῦτο οὐδαμοῦ ἀνεκαλύφθησαν τὰ δάπεδα τῶν δωματίων. Κατὰ τὴν μελλοντικὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης θὰ χρειασθῆ ἀπαραιτήτως νὰ λειτουργήσουν ἀντλητικὰ μηχανήματα, ἵνα αὕτη καταστῆ ἀποδοτική.

Ἡ ἐργασία διήρκεσε συνολικῶς 24 ἡμέρας, διακοπεῖσα λόγῳ ἐξαντλήσεως τῶν διατεθέντων οἰκονομικῶν μέσων.

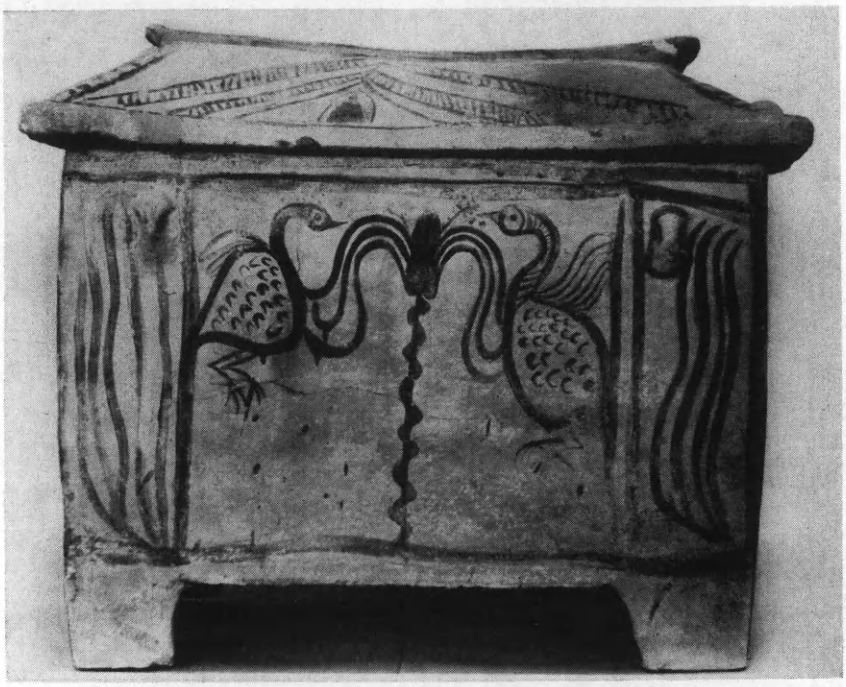
18. ΚΡΗΤΗ (Περισυλλογὴ ἀρχαίων).

Διὰ τῆς διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1970 συνολικῆς πιστώσεως δραχμῶν 20.000 ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι ἐπειγουσῶν ἀνασκαφῶν καὶ περισυλλογῆς ἀρχαίων ἀντικειμένων μὲ ἐξαιρετικῶς σημαντικὰ ἀποτελέσματα, σωθέντων καὶ περιελθόντων εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου πλείστων εὑρημάτων μεγάλου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας Κρήτης.

Οὕτω ὑπὸ τῆς ἐπιμελητρίας δίδος Ἀ. Λεμπέση ἠρευνήθησαν ἐντὸς τοῦ χωρίου Ἀρχανῶν καὶ εἰς σημεῖον κείμενον μακρὰν τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν τμημάτων τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ οἰκοδομικὰ στρώματα τῆς ΜΜ ΙΙΙ, ΥΜ Ι καὶ ΥΜ ΙΙΙ περιόδου. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀπέδωσεν, ὁμοῦ μετὰ χαρακτηριστικῆς κεραμεικῆς ἀκεραίων κυπέλλων, ἓν μοναδικὸν πήλινον ὁμοίωμα ὁλοκλήρου οἰκίας τῶν χρόνων ἀκμῆς τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ μὲ πολλὰς λεπτομερείας, ὧν τινες ὅλως νέαι, ὡς ὁ ἐπὶ δοκῶν στηριζόμενος ἐξώστης καὶ ἡ ἐπὶ τῆς στέγης κιονοστοιχία διὰ τὴν στήριξιν πιθανῶς ἐλαφρᾶς σκεπῆς ἐκ καλάμων ἢ κληματαριᾶς. Δηλοῦνται ἐπίσης παράθυρα, εἴσοδος μετὰ θωρακίου καὶ κίονος, ἐσωτερικαὶ παραστάδες, κλιμακοστάσιον καὶ φωταγωγός. Οὕτω λαμβάνομεν διὰ πρώτην φορὰν πλήρη γνῶσιν τῆς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς μινωικῆς Κρήτης περὶ τὸ 1600 π.Χ. Τὸ ὑπερκείμενον στρῶμα τῆς ΥΜ Ι φάσεως, ὅπερ περατοῦται διὰ καταστροφῆς ἐκ πυρός, ἀπέδωσε δύο ἀκεραίας πινακίδας τῆς γραμμικῆς Α καὶ δύο μεγάλα τεμάχια ὀπισθόγραφα ὡς καί τινα μικρότερα, ὁμοῦ μὲ κεραμεικὴν τοῦ ρυθμοῦ χλωρίδος. Ἡ ἐπιμελὴς στρωματογραφία διεπίστωσε τὰ ἀντίστοιχα οἰκοδομικὰ λείψανα τῶν δύο φάσεων καὶ ἄνωθεν τούτων ἓν στρῶμα «ἀνακαταλήψεως» τῶν ΥΜ ΙΙΙ χρόνων.

Ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Στυλ. Ἀλεξίου ἠρευνήθη ἀκανόνιστον λάξευμα, μεγ. μήκους 5.20 μ., μεγ. πλάτους 3.46 μ. καὶ μεγ. βάθους 2.80 μ., μετὰ χαμηλοῦ τειχίου ἐκ τριῶν δόμων ἐξ ἀδρῶς πελεκη-

τῶν λίθων κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν, εἰς θέσιν Κακόσκαλο μεταξὺ Ἀρχανῶν - Γιούκτα. Ὁ χῶρος ἀπέδωσεν ἄφθονα παλαιοανακτορικὰ ὄστρακα, τμήματα γεφυροστόμων ἀγγείων, πίθων κλπ. ὡς καὶ λιθίνων γουρνῶν καὶ τριπτήρων καὶ ἓν σχεδὸν ἀκέραιον προχοΐδιον τοῦ τύπου τῶν γαλακτοδοχείων. Πιθανῶς πρόκειται

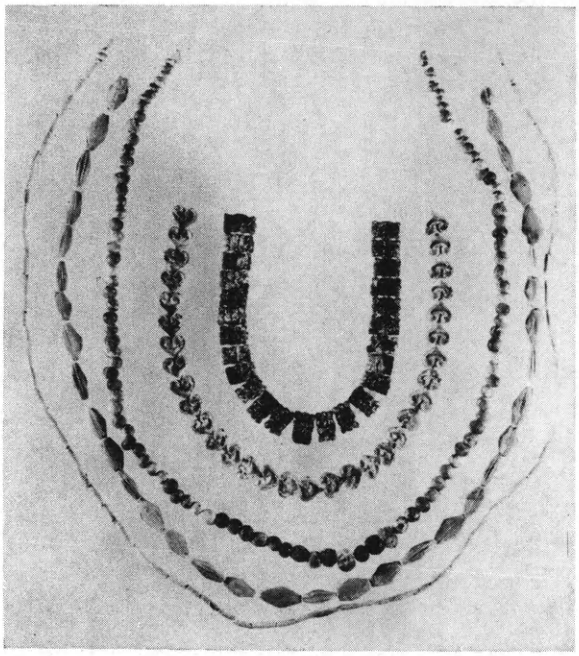

Εἰκ. 201. Λάρναξ ἐκ Πρεβελιανῶν Ἡρακλείου.

περὶ δεξαμενῆς ὕδατος (ὡς δεικνύουν οἱ μετὰ κονιαμάτων λίθοι καὶ σημεῖα τῆς δράσεως τῶν ὑδάτων ἐπὶ τοῦ νοτίου τοιχώματος τοῦ μαλακοῦ βράχου), εἰς ἣν κατωλίσθησεν ὑλικὸν ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου συγχρόνου οἰκισμοῦ, τοῦ ὁποίου παρετηρήθησαν πέριξ καὶ ἄλλα λείψανα καὶ τοῖχοι.

Τμῆμα πωρίνου λύχνου καὶ τμήματα πίθων ΥΜ Ι χρόνων περισυνελέγησαν ἐκ θέσεως Ἀρμιᾶ ἢ Κανόνια παρὰ τὴν Πρασάν, βορείως τῆς θέσεως, ὅπου εἶχον ἀνασκαφῆ ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος οἰκίαι τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ μιᾶς ἀκόμη ἐπαύλεως.

Ἐκ τυχαίως ἀνακαλυφθέντος λαξευτοῦ, θαλαμοειδοῦς ΥΜ ΙΙΙΒ τάφου παρὰ τὰ Πρεβελιανά, μεταξὺ Ἁγίου Θωμᾶ καὶ Μεγάλης Βρύσης Ἡρακλείου εἰς θέσιν Ἀνεμόμυλος, περισυνελέγησαν δύο ἀκέραιαι κιβωτιόσχημοι λάρνακες, ὧν μία (εἰκ. 201) μὲ ὡραίαν διακόσμησιν πτηνῶν ἑκατέρωθεν φοινικοειδοῦς καὶ σπειρῶν εἰς

Εἰκ. 202. Κοσμήματα ἐκ τοῦ τάφου Α Καλοῦ Ἡρακλείου.

τὴν ὀπισθίαν πλευράν, ἡ δὲ ἄλλη μὲ ζεύγη ἀντωπῶν πολυπόδων καὶ ἀργοναυτῶν, τρίτη λάρναξ ἀκόσμητος εἰς τεμάχια, ὡς καί τινα μικρὰ ἀγγεῖα (κύλιξ μόνωτος, «θήλαστρον», δύο προχοΐδια, λεκανίδιον, δύο κύπελλα μόνωτα καὶ ἓν ἄωτον) καὶ ψῆφοι λίθιναι καὶ ἐκ μάζης.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν πλησίον τοῦ Μετοχίου Καλοῦ παρὰ τὸ χωρίον Κυπαρίσσι, εἰς θέσιν Τραπέζα, ἀνευρέθησαν δύο τάφοι λαξευτοὶ θαλαμοειδεῖς ἀκανονίστου σχήματος (τρίτη κοιλότης ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἔρευναν φυσική). Περισυνελέγησαν ὑπὸ τῆς ἐπιμελητρίας δίδος Α. Λεμπέση ἐκ μὲν τοῦ ἑνὸς τάφου (Α) τέσσαρες λάρνακες κιβωτιόσχημοι μετὰ πωμάτων (αἱ τρεῖς ἀκόσμητοι καὶ

ἡ τετάρτη μὲ κυματοειδεῖς καθέτους ταινίας) καὶ τμήματα, μιᾶς ἀκόμη, ἐκ δὲ τοῦ ἑτέρου (Β) μία λάρναξ κιβωτιόσχημος μετὰ πώματος καὶ κυματοειδῶν ταινιῶν. Ἐκ τοῦ τάφου Α προῆλθον ἐπίσης μικρά τινα ἀγγεῖα (ψευδόστομος ἀμφορεὺς καὶ προχοΐδια), ὡς καὶ ἐξαίρετος σειρὰ περιδεραίων ἐκ ψήφων ὑελομάζης

Εἰκ. 203. Λάρναξ ἀπὸ τὸ Γάζι Ἡρακλείου.

ποικίλων σχημάτων καὶ καλῆς διατηρήσεως (εἰκ. 202). Ὁ τάφος Β ἀπέδωσε δύο ψευδοστόμους καὶ κύλικα εἰσηγμένην ΥΕ ΙΙΙΒ. Τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα εἶναι σύγχρονα πρὸς αὐτήν.

Εἰς τὸ Γ ά ζ ι, δυτικῶς τοῦ Ἡρακλείου, ἐντὸς τοῦ χωρίου ἀνευρέθη κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1970 λάξευμα, ἐκ τοῦ ὁποίου περισυνελέγη λάρναξ κιβωτιόσχημος μετὰ πώματος, ἔχουσα διακόσμησιν «βράχων», ροδάκων καὶ (ἐπὶ τοῦ πώματος) φοινικοειδοῦς, ὡς καὶ μικρὰ ὁμὰς ἀγγείων (πεπιεσμένος ψευδόστομος, μόνωτον ποτήριον, λεκανίδιον, δύο θυμιατήρια) ΥΜ ΙΙΙΒ χρόνων. Ὁμοῦ εὑρέθησαν τρεῖς χαλκοῖ κρίκοι, ὡς καὶ τμήματα τριχολαβίδος καὶ μικροῦ ὀστεΐνου πυθμένος πυξίδος.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν Γάζι, ἀλλ' εἰς ἕτερον σημεῖον, νοτίως τῶν πηγῶν τοῦ Ἁλμυροῦ εἰς θέσιν Μετόχι Σκαφιδαρᾶ, ἐπὶ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἀνεκαλύφθη τὸν Ἰούνιον τοῦ 1970 θαλαμοειδὴς λαξευτὸς τάφος τῶν ΥΜ ΙΙΙΒ χρόνων, ἐκ τοῦ ὁποίου περισυνελέγησαν τέσσαρες λάρνακες. Μία ἐξ αὐτῶν διακοσμεῖται μὲ

Εἰκ. 204. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ τάφου Μασταμπᾶ Ἡρακλείου.

σειρὰν παπύρων, ἑτέρα μὲ φοίνικας (εἰκ. 203), ἡ τρίτη μὲ ἐρυθρὰς ταινίας, ἡ δὲ τετάρτη φέρει ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς παράστασιν πλοίου, προφανῶς συμβόλου τοῦ ταξιδίου τοῦ νεκροῦ πρὸς τὰς νήσους τῶν μακάρων. Πρόκειται περὶ «μακρᾶς νηὸς» μετ' ἐμβόλου, ὑψηλῆς πρύμνης, πηδαλίου καὶ σχηματικῶς δηλουμένου τριγωνικοῦ ἱστίου, ἄνευ δηλώσεως τῶν ἐρετῶν. Εἶναι ἡ πρώτη μεγάλης κλίμακος παράστασις πλοίου εἰς τὴν κρητομυκηναϊκὴν τέχνην. Ὁμοῦ ἀνευρέθησαν ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, πρόχοι, κύλιξ, μόνωτα ποτήρια καὶ κύπελλα.

Παρὰ τὸ χωρίον Κρουσώνας εἰς θέσιν Χαλέπα ἀνεκαλύφθη παιδικὴ ταφὴ ἐντὸς πίθου συνοδευομένη διὰ τριῶν μικρῶν ἀγγείων

(ἑνὸς προχοϊδίου μὲ διακόσμησιν τριγωνιδίων εἰς τοὺς ὤμους, ἑτέρου μὲ σωληνοειδῆ πρόχυσιν καὶ περιέργου τριπλοῦ ἀγγείου, πιθανῶς κέρνου, ἐκ τριῶν συνηνωμένων ἀγγειδίων μετὰ ποδῶν, ἀλλ' ἐλλιποῦς), ἑνὸς κυπέλλου, ψήφων τινῶν σφαιρικῶν ἐκ μέλανος λίθου καὶ τμήματος περόνης. Ταῦτα ἀνήκουν εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους.

Ὑπὸ τῆς ἐπιμελητρίας δίδος Α. Λεμπέση ἀνεσκάφη μικρὸς τάφος λαξευτός, θαλαμοειδής, μετὰ δρόμου, εἰς τὸ προάστειον Μαστα μπᾶς Ἡρακλείου (ὁδοὶ Δαμασκηνοῦ καὶ ΕΟΚ), ὅστις ἀπέδωσε τεφροδόχους κάλπας, ἀμφορεῖς, πρόχους καὶ σκύφους ὡς καὶ δύο πήλινα εἰδώλια ἵππων. Ἡ κεραμεικὴ ἄρχεται ἀπὸ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων καὶ φθάνει μέχρι τῶν ὑστερογεωμετρικῶν καὶ πρωίμων ἀνατολιζόντων (εἰκ. 204). Ἡ εἴσοδος ἐκλείετο διὰ πλακὸς καὶ λίθων. Ταφαὶ εἶχον γίνει καὶ εἰς τὸν δρόμον.

Ἐκ Γόρτυνος περισυνελέγη εἰς τὴν αὐτόθι συλλογὴν γνωστὸν ἄγαλμα, ὕψους 2.10 μ., ἐκ μαρμάρου, ρωμαϊκῶν χρόνων, παριστάνον γυναῖκα ἱματιοφόρον, καλῆς τέχνης, ἀλλ' ἀκέφαλον. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο φέρει ἐπὶ τῆς συμφυοῦς στρογγύλης πλίνθου ἐπιγραφὴν ΕΙΣΙΔΟΤΟΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΕΠΟΙΕΙ (βλ. Guarducci, I.C. IV, σ. 362, ἀριθ. 344, ὅπου ἀνακριβῶς ἀναφέρεται ὡς εὑρισκόμενον εἰς Ἡράκλειον).

Εἰς τὴν Μίλατον περισυνελέγη κεραμεικὴ «terra sigillata» καὶ πήλινος λύχνος μὲ ἐρωτικὴν σκηνήν, ἐξ οἰκίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνακαλυφθείσης ἐντὸς τοῦ χωρίου παρὰ τὴν θάλασσαν.

Ἐκ Σητείας μετεφέρθη καὶ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου μερίμνῃ τῆς ἐπιμελητρίας δίδος Α. Λεμπέση στήλη ἐξ ἐντοπίου μαρμάρου εἰκονίζουσα πολεμιστὴν μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα. Ἡ στήλη σχηματίζει παραστάδας ἑκατέρωθεν καὶ λήγει ἄνω εἰς ἀέτωμα. Τὸ ἔργον, ἀσφαλῶς ἐπιτύμβιον, ἀνήκει ἴσως εἰς τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα, χρῄζει ὅμως εἰσέτι μελέτης. Προέρχεται ἐξ Ἰτάνου (Ἐρημουπόλεως).

Ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ περισυνελέγη ἀπὸ τὸ Ἴνι Ἡρακλείου.

Ἐκ τῆς αὐτῆς πιστώσεως ἐξετελέσθη ἡ ἐπίχωσις τοῦ ἀνασκαφέντος τὸ 1969 ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Στυλ. Ἀλεξίου τάφου παρὰ τὸν Λιμένα Κνωσοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν ἀτυχήματος, ὡς καὶ ἡ φωτογράφησις καὶ σχεδίασις τῶν εὑρημάτων, δημοσιευθέντων ἤδη εἰς

τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα (1970, σ. 1 - 12), ἐπίσης δὲ ἡ σχεδίασις τοῦ ὀρθογωνίου θολωτοῦ τάφου τῆς Γόρτυνος τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τῆς ἐπιμελητρίας πέρυσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐξετέλεσε κατὰ τὸ 1970 δι' ἰδίων εἰδικῶν τεχνιτῶν ἢ ἄλλων εἰδικῶν συνεργείων τὰς κάτωθι ἐργασίας ἀναστηλώσεως, στερεώσεως καὶ συντηρήσεως ἀρχαίων:

α) Εἰς τὰς Βοιωτικὰς Θήβας διὰ τοῦ ἐπὶ συμβάσει εἰδικοῦ τεχνίτου Ζαχαρία Κανάκη ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποκατάστασις μυκηναϊκῶν τοιχογραφιῶν εὑρεθεισῶν κατὰ τὰς αὐτόθι ἐνεργηθείσας ἀνασκαφάς.

β) Εἰς Φθιώτιδας Θήβας (Ν. Ἀγχίαλον) ἐγένοντο διὰ τοῦ ἐφόρου Βυζ. Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Λαζαρίδη αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

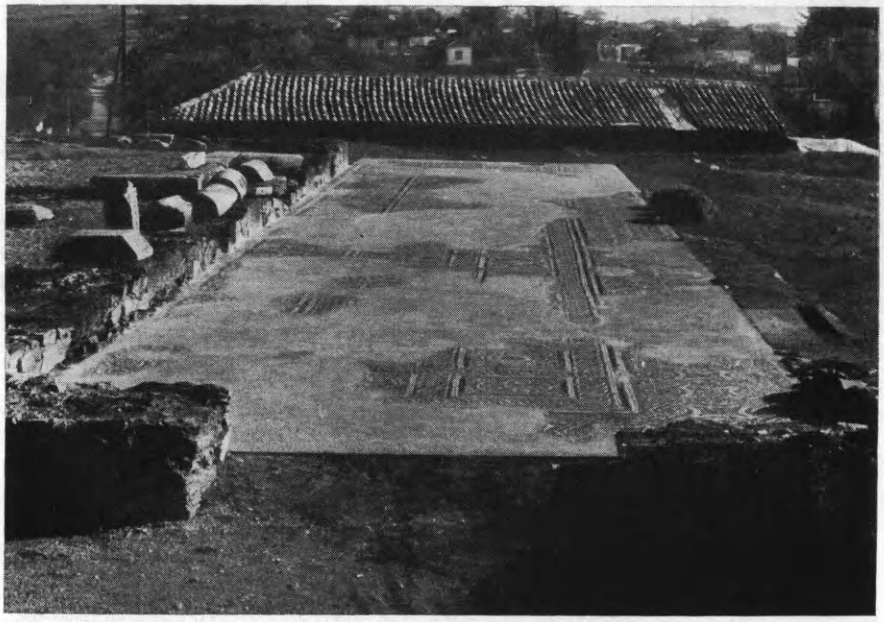
1. Βασιλικὴ Γ. Ὑπὸ κλιμακίου εἰδικοῦ συνεργείου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ συντηρητοῦ Ἰ. Κολέφα ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ νοτίου κλίτους.

Ὑπὸ ἑτέρου κλιμακίου ἐγένετο συγκόλλησις καὶ ἀποκατάστασις μαρμαρίνων μελῶν.

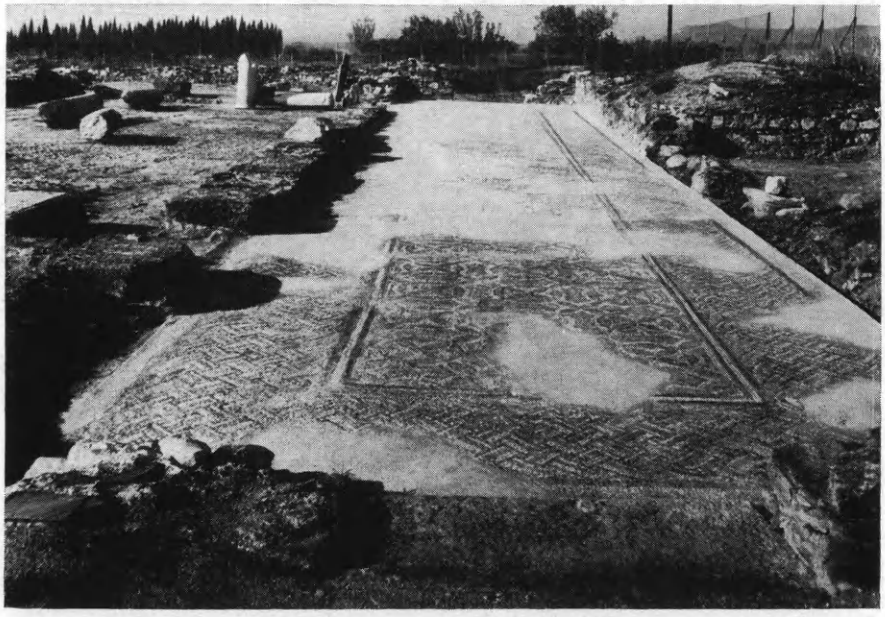
2. Ἐπισκοπικὸν Μέγαρον. Ἐπειδὴ ὁ χῶρος τοῦ ἐπισκοπικοῦ μεγάρου κατεκλύζετο ὑπὸ ὀμβρίων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα παρέμενον ἐκεῖ λιμνάζοντα καθ' ὅλον τὸ ἔτος κατεσκευάσθη τοῖχος κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ χώρου, ὕψους 0.60 - 0.70 μ., ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ὁ ὁποῖος ἐκαλύφθη διὰ χωμάτων καὶ ἐφυτεύθη, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὁρατός. Ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο ἀποχωμάτωσις διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ ἐκ νέου τὸ μνημεῖον.

3. Βασιλικὴ Δ. Ἀπεκολλήθησαν ὑπὸ κλιμακίου εἰδικοῦ συνεργείου τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν δύο κλιτῶν τῆς Βασιλικῆς Δ, βορείου καὶ νοτίου, τὰ ὁποῖα εἶχον ὑποστῇ σοβαρὰς ζημίας. Μετὰ τὴν δέουσαν ἐπισκευὴν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ ὑποστρώματος, ταῦτα ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὰ δύο κλίτη (εἰκ. 205 - 206).

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἀποτυπώματα τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου καὶ τὰ

Εἰκ. 205. Φθιώτιδες Θῆβαι. Βασιλικὴ Δ. Τὸ νότιον κλῖτος μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ.

Εἰκ. 206. Φθιώτιδες Θῆβαι. Βασιλικὴ Δ. Τὸ βόρειον κλῖτος μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ.

λείψανα τοῦ ὀκταγωνικοῦ ἄμβωνος εἰς τὸ δεξιὸν ἥμισυ τοῦ κλίτους.

4. Οἴκημα Μουσείου. Ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν οἴκημα ἐντὸς τοῦ ὁποίου φυλάσσονται τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν εἶχε καταστῆ

Εἰκ. 207. Φθιώτιδες Θῆβαι. Βασιλικὴ Α. Τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τοῦ βαπτιστηρίου πρὸ τῆς ἀποκολλήσεως.

ὑπὸ τῶν σεισμῶν λίαν ἑτοιμόρροπον καὶ ἐπικίνδυνον, ἐστερεώθη καὶ ἠσφαλίσθη διὰ νέας ξυλοστέγου σκεπῆς.

5. Βασιλικὴ Α. Ἀπεκολλήθησαν ὑπὸ εἰδικοῦ συνεργείου τὰ διὰ μεγάλων διαστάσεων λιθίνων ψηφίδων κατεσκευασμένα δάπεδα τοῦ βορείου κλίτους καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος τοῦ Βαπτιστηρίου, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν κατάλληλον ἐπισκευὴν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ ὑποστρώματος ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν των.

Ἀπεκολλήθη πλακόστρωτον κατεστραμμένον δάπεδον τοῦ Βαπτιστηρίου (εἰκ. 207). Κάτωθεν αὐτοῦ εὑρέθησαν ὑπολείμματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ κατασκευῆς πρὸς τὰ δύο μνημονευθέντα. Τέλος ἐγένετο συγκόλλησις πολλῶν μαρμα-

ρίνων μελῶν (εἰκ. 208), συναρμολόγησις ἑνὸς τῶν κιόνων τῆς βορείου κιονοστοιχίας καὶ τοποθέτησις ἐπὶ τῆς κατὰ χώραν σωζομένης βάσεως. Τὸ συνολικὸν ὕψος τοῦ κίονος μετὰ τῆς βάσεως, τοῦ κιονοκράνου καὶ τοῦ ἐπιθήματος εἶναι 4.74 μ. (εἰκ. 209).

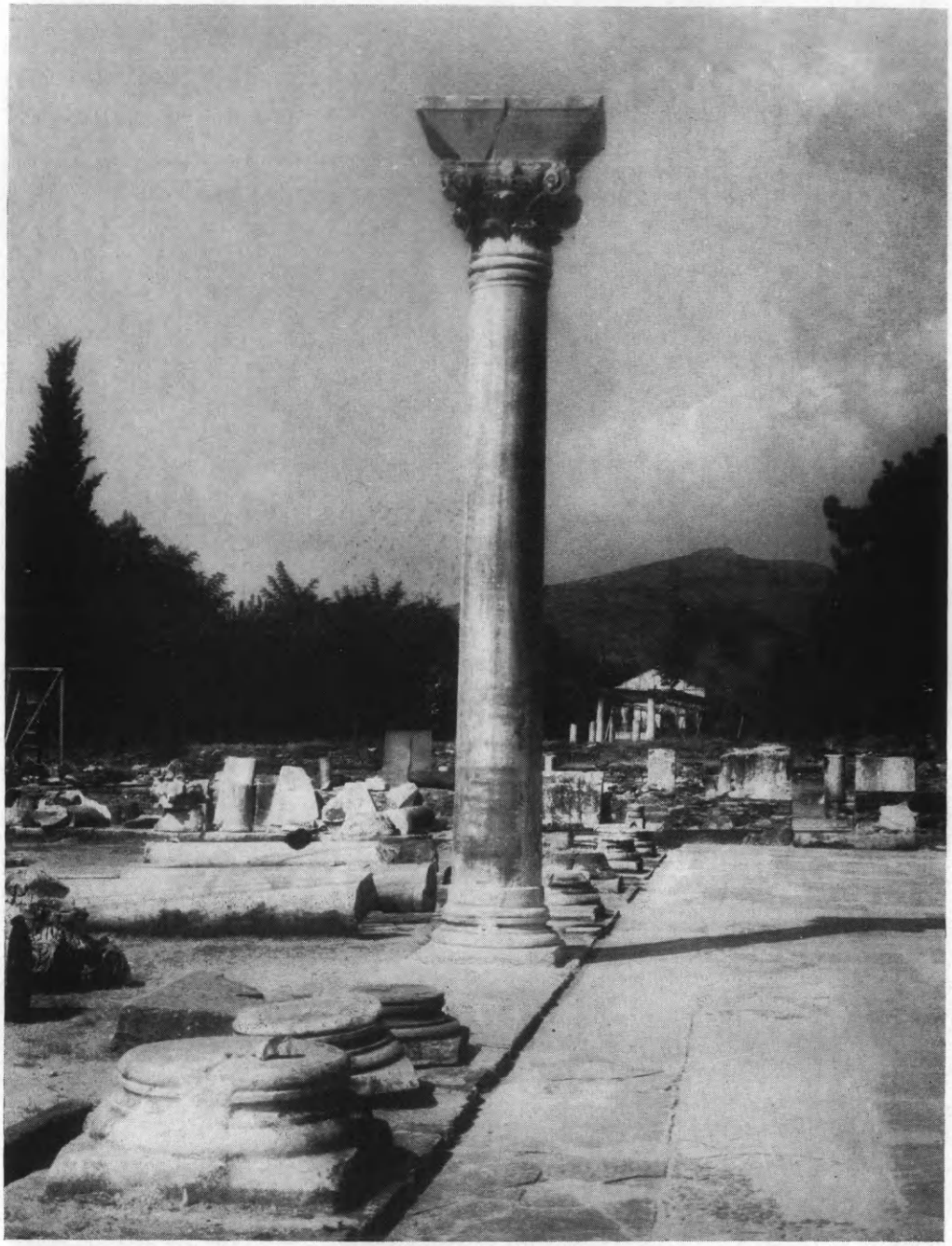
Εἰκ. 208. Φθιώτιδες Θῆβαι. Βασιλικὴ Α. Συγκολληθὲν κιονόκρανον.

γ) Εἰς Ἀ μ φ ί π ο λ ι ν ἐξετελέσθη ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα ἡ στερέωσις τῶν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἑταιρείας ἀποκαλυφθέντων ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς βασιλικῆς Γ (ἰδὲ σ. 33 κ.ἑ.).

δ) Εἰς Μ υ σ τ ρ ᾶ ν ἐγένετο, ἐποπτείᾳ τῆς ἐπιμελητρίας δ. Ἑλένης Κουνουπιώτου, στερέωσις καὶ συντήρησις διαφόρων ἑτοιμορρόπων οἰκιῶν τοῦ ἐρειπιῶνος.

ε) Εἰς Μ ε σ σ ή ν η ν ἐξετελέσθησαν διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Χαριλάου Σφακιανάκη καὶ κατὰ τὰς ἐπὶ τόπου ὁδηγίας τοῦ Γεν. Γραμματέως αὐτῆς κ. Ἀ. Ὀρλάνδου αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

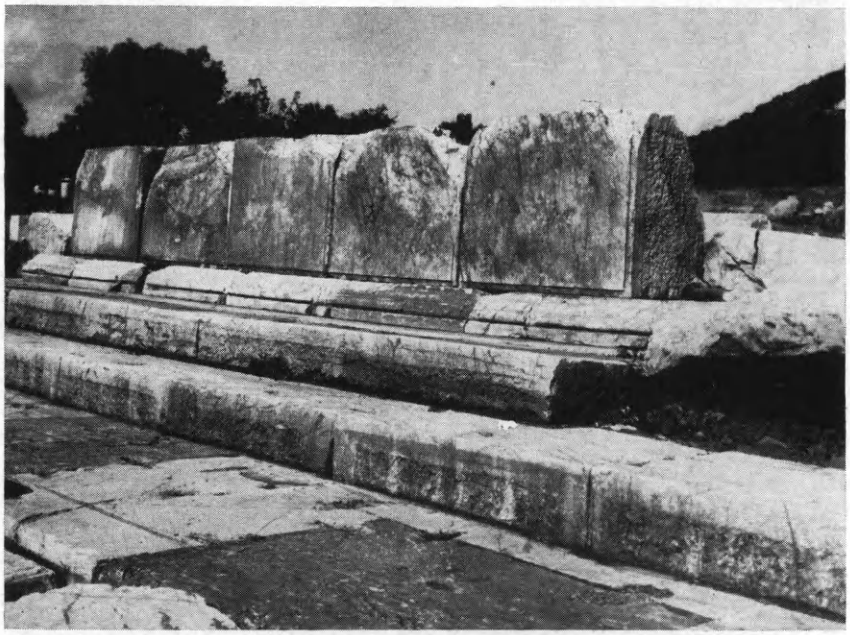
1) Ἀνεστηλώθησαν εἰς τὰς ἀρχικάς των θέσεις πλείονες

Εἰκ. 209. Φθιώτιδες Θῆβαι. Βασιλικὴ Α. Ἐπανατοποθετηθεὶς κίων τῆς βορείου κιονοστοιχίας.

Εἰκ. 210. Μεσσήνη. Οἱ ὀρθοστάται τοῦ σηκοῦ ὡς εὑρέθησαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

Εἰκ. 211. Μεσσήνη. Οἱ ὀρθοστάται τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ μετὰ τὴν ἀναστήλωσίν των.

ὀρθοστάται τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ τῆς αὐλῆς, οἵτινες εὑρέθησαν ἀτάκτως ἐρριμμένοι ἐπὶ τοῦ κυματιοφόρου τοιχοβάτου (εἰκ. 210, 211).

2) Ἀνεστηλώθησαν δύο τῶν κατὰ γῆς ἐρριμμένων ὀρθοστατῶν τῆς παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ναοῦ ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας (εἰκ. 212).

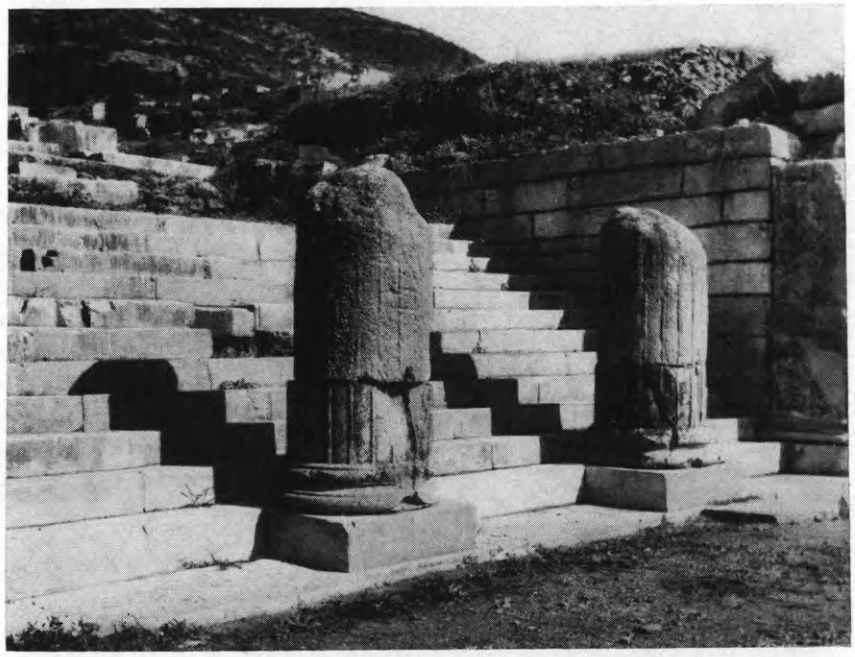
Εἰκ. 212. Μεσσήνη. Οἱ ἀναστηλωθέντες ὀρθοστάται τῆς ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας.

3) Ἀπηλλάγησαν τῶν μεταξὺ τῶν βάσεων τῶν κιόνων μεταγενεστέρως τοποθετηθεισῶν πλακῶν (εἰκ. 213) οἱ κίονες τῆς νοτίας προστάσεως τῆς μνημειώδους κλίμακος τῆς Ἀγορᾶς, προβάλλοντες τώρα ἐλεύθεροι κατὰ τὴν βάσιν των (εἰκ. 214).

στ') Εἰς Κ ρ ή τ η ν ἐγένοντο διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ Βυζ. Ἀρχαιοτήτων κ. Ἐμμανουὴλ Μπορμπουδάκη μικραὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι καὶ καθαρισμὸς τῶν πλαγίων κλιτῶν ἀπὸ ἐπιχώσεις τῶν βασιλικῶν Ἁγίου Νικολάου καὶ Καστρίου Χερσονήσου Ἡρακλείου. Ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξις τῆς περιοχῆς Χερσονήσου καθίστα ἐπείγουσαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν διὰ τὴν εὐπρεπῆ ἐμφάνισιν τῶν δύο μνημείων.

Εἰκ. 213. Μεσσήνη. Πρόστασις τῆς μνημειώδους κλίμακος πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν μεταξὺ τῶν κιόνων μεταγενεστέρων πλακῶν.

Εἰκ. 214. Μεσσήνη. Ἡ πρόστασις τῆς μνημειώδους κλίμακος δεικνύουσα ἐλευθέρως προβάλλοντας κατὰ τὴν βάσιν των τοὺς κίονας αὐτῆς.

Εἰκ. 215. Ἡ βασιλικὴ Ἁγ. Νικολάου Χερσονήσου πρὸ τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ.

Εἰκ. 216. Ἡ βασιλικὴ Ἁγ. Νικολάου Χερσονήσου μετὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ.

Περιωρισμένης ἐκτάσεως ἐργασία στερεώσεως τῶν εἰς ὕψος σωζομένων πλαγίων τοίχων τῆς ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Ἀ. Ὀρλάνδου ἀνασκαφείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἁγίου Νικολάου Χερσονήσου ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ζαχαρίου Μεραμβελλιωτάκη, πρὸς προστασίαν τῶν μακρῶν τούτων τοίχων τῆς βασιλικῆς ἀπὸ περαιτέρω φθοράς. Ἡ ἀποσάθρωσις τοῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος εἶχε προκαλέσει εἰς τινα σημεῖα τὴν διάλυσιν τῆς ἐξ ἀργῶν ἐντοπίων λίθων τοιχοποιΐας, διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ὁποίας ἐγένοντο αἱ συμπληρώσεις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῆς διὰ τῆς αὐτῆς ὡς καὶ ἡ ἀρχικὴ κοινῆς ἐξ ἀργῶν ἐντοπίων λίθων τοιχοδομῆς, ἡ ὁποία καὶ ἡρμολογήθη δι' ὑδραυλικοῦ καὶ πάλιν κονιάματος, ὑφῆς ἀναλόγου πρὸς τὸ ἀρχικόν (κουρασάνι). Ἀκολούθως ἡ κυρία ἐργασία ἐστράφη εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐπιχώσεως τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ εἰς τὴν ἐκρίζωσιν τῶν εἰς αὐτὰ δενδρυλλίων, αἱ ρίζαι τῶν ὁποίων προεκάλουν συνεχῶς φθορὰν τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων τοῦ μεσαίου κλίτους. Κατὰ τὴν ἀποκομιδὴν καὶ ἐκρίζωσιν τῶν δενδρυλλίων διεπιστώθη ὅτι οὐδὲν ἴχνος μωσαϊκοῦ ἢ ἄλλης μορφῆς δαπέδου διατηρεῖται εἰς τὰ κλίτη ταῦτα, ἐκ τῆς ἐπιχώσεως ὅμως τοῦ βορείου περισυνελέγη τμῆμα ἰωνικῆς βάσεως κίονος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου τοῦ συνήθους τύπου, ἀνήκουσα εἰς τὰς κιονοστοιχίας τοῦ μεσαίου κλίτους. Διὰ τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν, πλὴν τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν μωσαϊκῶν ἀπὸ τὰς ρίζας τῶν δενδρυλλίων, ἐπανῆλθον τὰ δάπεδα τῶν πλαγίων κλιτῶν εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον (εἰκ. 215 - 216).

Διὰ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἐπιχώσεως τῆς ὑπαρχούσης εἰς τὸ νότιον μόνον κλῖτος τῆς βασιλικῆς Καστρίου, ἀνασκαφείσης καὶ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Ἀ. Ὀρλάνδου. Ἡ ἐπίχωσις ἐνταῦθα ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα ἐκείνης τῆς προηγουμένης βασιλικῆς, διὸ καὶ μεγάλοι ὄγκοι χωμάτων ἀπεκομίσθησαν καὶ ἀπερρίφθησαν εἰς τὴν κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ μνημείου κειμένην βραχώδη παραλίαν. Διεπιστώθη καὶ πάλιν ὅτι οὐδὲν ἴχνος μωσαϊκοῦ ἢ ἄλλου δαπέδου διατηρεῖται, ἐκ τῆς ἐπιχώσεως μόνον προῆλθεν ἱκανὸς ἀριθμὸς

Εἰκ. 217. Ἡ βασιλικὴ Καστρίου Χερσονήσου πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

θραυσμάτων τῶν πηλίνων κεράμων τῆς στέγης. Τὸ δάπεδον τοῦ κλίτους τούτου ἐπανῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ ὡς καὶ τὰ ἄλλα ἀρχικὸν ἐπίπεδον (εἰκ. 217).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Χάριν ἀξιοποιήσεως τινῶν τῶν ἐπὶ τῆς λεωφόρου Συγγροῦ οἰκοπέδων της ἀπεφάσισεν ἐφέτος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὴν ἐπ' αὐτῶν ἀνέγερσιν προσοδοφόρων καταστημάτων μὲ ἰσχυρὰς βάσεις, ὥστε νὰ ἀνθέξουν καὶ εἰς μελλοντικὴν προσθήκην πλειόνων κατοικησίμων ὀρόφων.

Ἡ σχετικὴ μελέτη ἀνετέθη εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Εὐστ. Στίκαν. Ἤδη ἐπερατώθη ὁ ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος σκελετὸς καταστημάτων ἐπὶ δύο οἰκοπέδων (ὑπ' ἀρ. 182 καὶ 184) φερόντων ἐσωτερικῶς πλατὺν περιμετρικὸν ἐξώστην.

Τὰ ἀνεγερθέντα δύο καταστήματα εὑρίσκονται ἑκατέρωθεν οἰκοπέδου τῆς Ἑταιρείας πωληθέντος παλαιότερον εἰς τὸν κ. Σαρηγιάννην, ἐπειδὴ δὲ ἐθεωρήθη πρόσφορον νὰ συνενωθῶσι τὰ δύο οἰκόπεδα δι' ἄλλου ἀνήκοντος ἐπίσης εἰς τὴν Ἑταιρείαν, κειμένου δ' ἀμέσως ὄπισθεν τῆς οἰκίας Σαρηγιάννη, ἐπραγματοποιήθη ἡ ἐν λόγῳ συνένωσις εἰς τρόπον ὥστε τὰ καταστήματα νὰ ἀποκτήσωσι συνολικὸν ἐμβαδὸν 735 τετρ. μέτρων μετ' ἀναλόγου ὑπογείου.

Χάριν δὲ ἐξάρσεως τοῦ βορείου καταστήματος καὶ καλυτέρου φωτισμοῦ αὐτοῦ, ὄντος κεχωσμένου ἐντὸς τῆς κλιτύος τῆς ὁδοῦ Βαλέστρα, παρέστη ἀνάγκη μερικῆς ἐκχωματώσεως τῆς ἐν λόγῳ ὁδοῦ, τὸ πρανὲς τῆς ὁποίας ὑπεστηρίχθη δι' ἀναλημματικοῦ τοίχου ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος.

Ὑπολείπεται ἤδη πρὸς περάτωσιν τῶν καταστημάτων νὰ ἐκτελεσθῶσι κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος αἱ κάτωθι ἐργασίαι: τὰ κονιάματα,

ἡ μόνωσις τοῦ προσωρινοῦ δώματος, τὰ ἐξ ἀλουμινίου κουφώματα, τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, ἡ ὑδραυλικὴ καὶ ἡ ἠλεκτρικὴ ἐγκατάστασις ὡς καὶ ἡ ἀποχέτευσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Δι' ἀπαλλοτριώσεις κτημάτων χάριν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνασκαφῶν διέθεσεν ἐφέτος ἡ 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία τὰ κάτωθι ποσά:

α) Δι' ἐξαγορὰν ἀγροῦ εἰς Θήραν ('Ακρωτήρι) δρχ. 17.000 καὶ

β) Δι' ἐξαγορὰν ἀγροῦ εἰς 'Ισβόρια Ναούσης δρχ. 80.876.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

'Η δημοσιευτικὴ δρᾶσις τῆς 'Εταιρείας συνεχίσθη ἐντατικὴ καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐποπτείᾳ τοῦ Γ. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου καθηγ. κ. 'Αν. 'Ορλάνδου καὶ τοῦ 'Αντιπροέδρου καθηγ. κ. Νικ. Κοντολέοντος διὰ τοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς πτυχιούχου τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν δ. 'Αρτεμισίας Γιαννουλάτου Γραφείου Δημοσιευμάτων. 'Ιδοὺ δὲ εἰς τί συνίσταται αὕτη:

α) 'Εξετυπώθησαν καὶ ἐκυκλοφορήθησαν οἱ τόμοι τῶν ΠΑΕ 1968 καὶ 1969.

β) Περατοῦται ἡ ἐκτύπωσις τῆς ΑΕ 1970, ἤρχισε δὲ ἡ στοιχειοθεσία τῆς ΑΕ 1971.

γ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη ὁ Β′ τόμος τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγ. κ. Σπ. Ἰακωβίδη, Περατή, Γενικαὶ Παρατηρήσεις.

δ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη τὸ βιβλίον τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα, Τὸ οἰκοδομικὸν Χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος.

ε) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη ἡ διατριβὴ τῆς ἐπιμελητρίας δ. Θεοδώρας Καράγιωργα, «Γοργείη Κεφαλή». Καταγωγὴ καὶ νόημα τῆς γοργονικῆς μορφῆς ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ τέχνῃ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων.

στ′) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη ἡ διατριβὴ τῆς Κυρίας Χαρᾶς Τζαβέλλα-Evjen, Τὰ πτερωτὰ ὄντα τῆς Προϊστορικῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου.

ζ) Περατοῦται ἡ ἐκτύπωσις τῶν διατριβῶν: α) Θεοδώρου Σπυροπούλου, Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἑλλαδικοὶ θησαυροί. β) Δέσποινας Διαμαντούρου, Πέλλα Ι, καὶ γ) Ἔφης Σακελλαράκη, Μινωικὸν ζῶμα.

η) Ἐξετυπώθη τὸ ἀνὰ χεῖρας τεῦχος τοῦ Ἔργου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1970.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω δημοσιεύματα ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία τὸ ποσὸν τοῦ 1.072.090 δραχμῶν.

Κατὰ τὸ 1970 εἰσήχθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας τόμοι ἐν ὅλῳ 1250, ἐξ ὧν 998 δι' ἀγορᾶς, 138 δι' ἀνταλλαγῆς καὶ 114 ἐκ δωρεᾶς.

Ἐπροχώρησεν ἐκ παραλλήλου δι' εἰδικῶν ἐκτάκτων βοηθῶν ἡ σύνταξις τοῦ εὑρετηρίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ ὁποίου καὶ ἔχει ἤδη τυπωθῆ μέρος τοῦ πρώτου τόμου.

Ἐπίσης ἐπερατώθη ἡ σύνταξις τοῦ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν

τοῦ Γεν. Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Λεξικοῦ ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων.

Ἦλθεν ἐπίσης ἀρωγὸς ἡ Ἑταιρεία α) εἰς τὸν ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων Ἰωάννην Παπαποστόλου διὰ χρηματικοῦ ποσοῦ 4.000 δρχ. πρὸς ἐπίσκεψιν Μουσείων τοῦ Ἐξωτερικοῦ. β) Εἰς τοὺς ἐπιμελητὰς ἀρχαιοτήτων Πέτρον Θέμελην καὶ Ἠλίαν Τσιριβάκον διὰ χρηματικοῦ ποσοῦ 1027 καὶ 1794 δραχμῶν ἀντιστοίχως δι' ἔξοδα μεταβάσεώς των εἰς τὸ ἐξωτερικὸν χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

		Σελὶς
Πρόλογος		3 - 4
Α'.	Ἀνασκαφαὶ	
1.	Μαραθὼν	5 - 13
2.	Τανάγρα	13 - 22
3.	Φθιώτιδες Θῆβαι (Νέα Ἀγχίαλος)	22 - 33
4.	Ἀμφίπολις	33 - 48
5.	Φίλιπποι	48 - 58
6.	Μεσημβρία	58 - 70
7.	Δωδώνη	70 - 77
8.	Θεσπρωτία (βασιλικὴ Γλυκέος)	77 - 82
9.	Κέφαλος	82 - 87
10.	Κόρινθος (βασιλικὴ Κρανείου)	87 - 94
11.	Μυκῆναι	94 - 100
12.	Μεσσήνη	100 - 131
13.	Ἦλις	132 - 138
14.	Νάξος	138 - 145
15.	Θήρα (Ἀκρωτήρι)	145 - 161
16.	Θήρα (Σελλάδα)	161 - 167
17.	Κρήτη (Ζάκρος)	167 - 185
18.	Κρήτη (Περισυλλογὴ ἀρχαίων)	185 - 191
Β'.	Ἀναστήλωσις καὶ συντήρησις μνημείων	
1.	Θῆβαι	192
2.	Φθιώτιδες Θῆβαι (Νέα Ἀγχίαλος)	192 - 195
3.	Ἀμφίπολις	195
4.	Μυστρᾶς	195
5.	Μεσσήνη	195
6.	Κρήτη (Χερσόνησος)	197
Γ'	Οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι τῆς Ἑταιρείας	203 - 204
Δ'.	Ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων	204
Ε'.	Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δρᾶσις κλπ.	204 - 206

Φ. Κωνσταντινίδης & Κ. Μιχαλᾶς Ο.Ε.
Στοὰ Πεσμαζόγλου 10, Ἀθῆναι
Τηλ. 224-268, 230-595